

1892
B226136
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

FACULTATEA DE TEOLOGIE

INVEȚATURA despre CUVÎNTUL

ȘI

ERESIA ARIANA

TESĂ PENTRU LICENȚĂ

DE

ILIE DIDICEȘCU

Susținută la 1895,

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CARTILOR BISERICEȘTI“

34, Strada Principatele-Unite 34.

1895.

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 78492
Inventar 104428

9953

RC 59/01

1956

ERESIA ARIANA

TEZA PENTRU LICENȚĂ

DE
ILIE SPIDICESCU

ACADEMIA ROMÂNĂ
CĂRȚI
BUCUREȘTI

B.C.U. Bucuresti

C104428

COMISIUNEA EXAMINATOARE

Președinte: Dr. N. Nitzulescu

Membrii: {
D-l. C. Sibiceanu
Dr. Drag. Demetrescu
„ B. Cireșeanu
„ C. Chiricescu

Prea Sântilului

Episcop al Eparchiei Dunărei de Jos

D. D. Partheniu

*Dedic această lucrare în semn de înaltă stimă și adâncă
recunoștință*

ILIE DIDICESCU

PREFAȚA

Din silințele Părinților și scriitorilor bisericești mai înainte de sinodul de la Nicea d'a păstra față de modalism distincțiunea personală a Cuvântului divin, născându-se subordonațianismul al cărui punct culminativ este în arianism, m'am gândit că este nemerit să expun mai întâiu doctrina acestor Părinți și învățători asupra Cuvântului lui D-zeu, și în urmă, eresia ariană.

Pentru a presenta lucrarea de față sub o formă mai lămurită am împărțit materia în trei părți.

In partea I: Invățătura despre Cuvântul, unde se arată mai întâiu teoria despre Λόγος a filosofului Judeu Filone, apoi doctrina Părinților și scriitorilor antenicenii despre Cuvântul, înțelegiunea saŭ Fiul lui D-zeu, insistând cu deosebire asupra acelor texte din scrierile lor cari presintă mai multă dificultate. In acéstă expunere m'am silit a pune în lumină mai mult inocența lor și a justifica expresiunile nepotrivite de cari s'aŭ servit, aplicând acelor texte exegeza făcută de teologii însemnați.

In partea II: Eresia ariană, nascerea și propagarea ei, unde se arată începutul și mersul ei istoric până la sinodul I. ecumenic din Nicea; în fine,

In partea III: Sinodul Intâiū ecumenic din Nicea. Aci am vorbit de convocarea și membrii sinodului, am insistat asupra desbaterilor și deciziunilor luate contra eresiei și am continuat istoria ei până la mórtea lui Ariu, încheind cu principiul fundamental al arianismului.

I. DIDICESCU.

PREFATA

PARTEA ÎNTÂIA ¹⁾

INVĚTATURA DESPRE CUVENTUL

§ I. Teoria lui Filone Alexandrinul despre Λόγος.

Fiind-că mai mulți din Părinții bisericesci cari au precedat sinodul I ecumenic din Nicea s'au apropiat de distincția unuia stabilită de filosoful Filone între Cuvântul intern (Λόγος ενδιάθετος) și Cuvântul extern (Λόγος προφορικός), este necesar a expune în scurt, chiar de la început, învățătura acestui filosof despre Λόγος.

Filone admite din eternitate două principii: *Ființa absolută* ²⁾ și *Neființa* ³⁾ Ființa absolută sau D-zeu nu se poate pune în contact imediat cu Neființa sau materia, iar aceasta fiind prea slabă nu poate suferi o acțiune imediată din partea Ființei divine. Cu toate acestea D-zeu este autorul universului și principiul a totă existența; dar pentru că nu se poate pune în contact imediat cu materia, se servește de Cuvântul său pentru a organiza și a da o formă materiei. Acest Cu-

1) În lucrarea acestei părți s'a consultat mai ales următorii autori: Henry Soulier, *La Doctrine du Logos chez Philon d'Alexandrie*, 1876; Ginoulhiac, *Histoire du Dogme catholique*, ed. II, 1866, tom. II și III; Hefele, *Histoire des conciles*, 1869, traducțiunea franceză de Goschler et Delarc.

2) Το ὄν a lui Platon.

3) Το μή ὄν din filosofia Platonică.

vânt, după Filone, este mai întâi *rațiunea cugetătoare* a ființei divine care concepe ideile-tipuri ale lumii, *totalitatea* a însăși acestor idei, *totalitatea prototipurilor* divine, și prin urmare, ideea cea mai universală. Așa dar, cugetarea lui D-zeu, care cuprinde ideile, care sunt însăși lumea ideală, este $\Delta\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma \ \acute{\epsilon}\nu\delta\iota\acute{\alpha}\text{-}\theta\epsilon\omicron\varsigma$. În această stare Cuvântul, după Filone, e lipsit de personalitate, căci nu este de cât puterea divină impersonală elaborând ideile. Apoi, Cuvântul exprimă activitatea lui D-zeu în lume, sau este *organul* prin mijlocul căruia D-zeu e din transcendența sa, se pune în activitate, și în această privire este considerat ca *Cuvânt* care manifestă rațiunea divină, adică $\Delta\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma \ \pi\rho\omicron\phi\omicron\rho\rho\rho\iota\kappa\acute{\omicron}\varsigma$. În această funcțiune Cuvântul apare ca o persoană real distinctă, dar nu egală cu Ființa supremă, căci este produs al divinității.

În calitatea sa de lume ideală, invisibilă, concepută în cugetarea divină, este *prima creatură* a lui D-zeu; dar nu este nici creat ca noi, nici ne născut ca Tatăl tuturor lucrurilor; el este *Fiul lui D-zeu*; este un alt D-zeu, un al doilea D-zeu; iar nu D-zeul suprem.

Ființa supremă fiind infinită și ne-exprimabilă nimic din cea ce este muritor nu poate fi făcut după imaginea acestei ființe care este *mai pre sus* de Cuvântul, $\Upsilon\acute{\pi}\epsilon\rho \ \tau\omicron\nu\omicron \ \Delta\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma$. Cuvântul este imaginea lui D-zeu, dar și umbra sa, $\sigma\iota\alpha \ \theta\epsilon\omicron\upsilon$; Cuvântul nu este creatorul lumii de odată cu D-zeu, ci instrumentul său în creațiune, $\acute{\omicron}\rho\gamma\alpha\nu\omicron\nu \ \theta\epsilon\omicron\upsilon$.

Cuvântul este în raport cu ființele inferioare, cum este D-zeu în raport cu el. În ierarchia ființelor, este *primul dintre arhangeli*; iar în activitatea lor armonică este *marele preot*, $\text{'}\text{A}\rho\chi\iota\epsilon\rho\epsilon\upsilon\varsigma$, al universului. Aceste cugetări ale Judeului Alexandrin Filone, implică destul de lămurit că există o diferență radicală, o inferioritate naturală între D-zeu și Cuvântul, nu numai sub raportul originii, dar și al perfecțiunilor și existenței.

Filone a recunoscut că expresiunea biblică: *Să facem om*, indică o pluralitate, dar susține că D-zeu vorbind astfel, nu se adresa exclusiv numai Cuvântului,

ci la o multitudine de *puteri*, cari sunt și în corpurile noastre, adică sufletele noastre, cea ce trecea în ochii Părinților vechi ca o eróre judaică. El admitea că Ingerul Domnului care s'a arătat Agarei, lui Iacob, este Cuvântul, după cum au recunoscut și unii din Părinții Bisericei, dar n'a ȳis ca ei, că acest Inger este în același timp D-ȳeu (δ Θεός); nici o dată nu 'i a atribuit cuvintele: *Eũ sunt cel ce sunt*, ci a declarat formal că nu este de cât *un D-ȳeu*, că dacã mai mulți sunt numiți dumnezei, acesta este prin abus ¹⁾; în fine, nici o dată n'a ȳis că Cuvântul trebuie să fie adorat împreună cu D-ȳeu, după cum au afirmat în mod constant Părinții bisericesci.

Ceva mai mult, Filone n'a dat numai Cuvântului acest nume de Λόγος, căci numind pe ingerii lui D-ȳeu *puteri*, 'i numește tot-de o dată și λόγοι. Dacã ȳice că Cuvântul este plin de puteri, că este întâiul dintre ființe, apoi 'l numără printre aceste puteri, 'l pune în numărul slujitorilor ²⁾ cari sunt mai pre jos de cât *Acela care este*.

Filone declarã categoric, că acea ce este după *Acela ce este*, chiar de ar fi întâiul, *fiind în al doilea loc*, dacã se comparã cu D-ȳeu, nu este o putere activã din cauza asemãnãrei sale cu cele-alte ființe.

Aici Cuvântul, după Filone, apare în tótã claritatea separat de Ființa lui D-ȳeu; el este din numărul puterilor cãrora D-ȳeu le este superior. Este decĩ departe de a ȳice, că cine vede pe Cuvântul, vede pe D-ȳeu. Filone declarã că aceea ce este fãpturã a Cuvântului nu numai că nu pãtrunde Ființa lui D-ȳeu, dar nu o vede de cât de departe, ἀλλ'αὐτὸν ὀρᾷ μακρόθεν. ³⁾

În genere, invěțătura lui Filone despre Λόγος conține subordonațianismul cel mai pronunțat. Noi vom vedea că nu tot așa apare și la Părinții Bisericei. Este

1) Ὁ μὲν ἀληθεῖα Θεὸς εἰς ἔστιν οἱ δ'ἐν καταχρήσει λογόμενοι πλείους. *De Somn.*, lib. I, I, V.

2) Ὑπηρέτης τοῦ θεοῦ Λόγος

3). *De Somn.*, lib. I.

adevărat că mulți dintre ei, apropiindu-se de distincțiunea stabilită de Filone între Λόγος ἐνδιάρθετος și Λόγος προφορικός, și filosofând asupra Cuvântului în sensul lui Λόγος προφορικός, adică că este personal distinct de Tatăl, vorbesc de Cuvântul ca despre o ființă care a avut un început.

Cea ce nu se poate tăgădui este că Biserica creștină din cele trei secole a profesat și conservat, ca niște verități divine revelate, două puncte relativ la Cuvântul și la raportul său cu Tatăl: de o parte, *divinitatea și egalitatea sa cu Tatăl*, iar de alta, *distincțiunea sa personală de Tatăl*. Dar fiind-că această doctrină, înainte de sinodul I ecumenic din Nicea, nu era formulată într'un mod așa de clar și pozitiv, unii din Părinții antenicenii au înțeles și au învățat în spiritul Bisericei, iar alții expunând credința Bisericei și servindu-se de expresiuni mai puțin nemerite și câte o dată chiar greșite, n'au putut ajunge la exactitudinea formulei Nicene. În unele locuri s'au exprimat cu o precisiune teologică neimputabilă, iar în altele cu mai puțină justeță și rectitudine.

Zelul ce se observă la unii din Părinții Bisericei, provine din marele interes ce au arătat în apărarea învățăturii adevărate și mai cu seamă din străduințele ce au depus pentru a face ca să fie mai înțeleși față cu adversarii lor. S. Irineu, S. Clement Alexandrinul, S. Grigorie Taumaturgul și Metodiu, n'au ales tot-d'una expresiunile potrivite, dar în substanță au menținut incontestabil veritățile credinței. Apologeții: Justin, Tațian, Atenagora, Teofil, Tertulian și Origen, pentru a fi mai clari înaintea păgânilor obișnuiți cu filosofia platonicească au accentuat prea mult distincțiunea Fiului de Tatăl și din aceștia, cei care au împins distincțiunea prea departe sunt Tațian, Tertulian și Origen. Noi vom examina la timp acele texte din scrierile lor, cari prezintă mai multă dificultate și ne vom încerca a arăta, pe cât posibil, intențiunea lor.

§ 2. Invățătura despre Cuvântul la Părinții și Scriitorii antenicieni. Cuvântul intern și Cuvântul extern.

Expresiunea Λόγος este dată de S. Ión Evangelistul Fiului lui D-zeu ca un nume propriu al său. Părinții bisericești aprofundară sensul acestei expresiuni, și fiind-că se pôte lua în două înțelesuri însemnând tot de odată *Rațiunea și Cuvântul*, adecă *Cuvântul intern* (ὁ Λόγος ἐνδιάθετος) și *Cuvântul extern* său pronunțat (ὁ Λόγος προφορικός), cugetară că ea se cuvine Fiului lui D-zeu în amândouă înțelesurile. El este Rațiunea sau Cuvântul intern al Tatălui, întru cât D-zeu cugetă în sine-însuși și toate lucrurile, și cugetând în sine-însuși produce terminul intern al cugetărei sale; este *Cuvântul* lui D-zeu întru cât D-zeu se manifestă pe sine-însuși și pronunță cugetarea sa creând lumea. Acéstă îndoită formă a Cuvântului divin, atât ca Cugetare esistentă în D-zeu cât și ca Cuvânt creator a fost admisă tot-d'auna în Biserică, de și n'a fost tot-d'auna exprimată în același mod. Din prologul S. Ión Evangelistul, unde creațiunea este atribuită unei persoane esistente, numită *Cuvântul*, ὁ Λόγος, Părinții trebuiaū să conchidă că Cuvântul creator nu era un sunet, nici actul voinței unui D-zeu unipersonal, dar lucrarea unei persoane real esistente; era Cuvântul, care la început era la D-zeu, dar acest Cuvânt *pronunțat* sau *manifestat* în afară.

Acéstă este conclusiunea pe care o traseră, conclusiune pe care o exprimă fie-care după geniul său particular și după cum le dictau împrejurările în cari se găseaū.

Considerând lucrarea creatore a Cuvântului din partea lui D-zeu, care este primul principiu, ei o numiră *manifestațiunea, pronunțiațiunea* sau chiar *prolațiunea și generațiunea* Cuvântului; — iar considerând însăși această lucrare în Cuvântul ca efectul unui principiu activ, diseră că *esi* din D-zeu, că *procese* din el, pentru a fi *actul* și *forma*, adecă motorul și formatorul naturei confuze, sau pentru a 'i imprima ideile

exprimată. Ei nu voră să admită nici *προβολή*, nici *Λόγος προφορικός*. Valentinianul, ăice S. Irineu, «imprumută de la afecțiunii umane ideia de emanațiunea Cuvântului divin ; el transportă în Cuvântul etern al lui D-ăeu generațiunea cuvântului extern al omului și'î daă un început și o dezvoltare de rostire ca propriului lor cuvânt»¹⁾

«Nebunul! cari se laudă a revela ómenilor nașterile și procesiunile lui D-ăeu însuși și ale Cugetărei sale, și ale Cuvântului și ale Vieței, și ale lui Christos, și cari nu le împrumută de cât de la afecțiunile umane; cari nu înțeleg că în om, care este un animal compus, alta este cugetarea, alta vorba, alta înțelegința care cugetă vorba, alta organul care o emite, apoi că o dată omul tace și se repauzează, altă dată vorbește și lucrăză; pe când D-ăeu fiind tot înțelegința, tot rațiune, tot spirit lucrător, tot lumină, tot-d'auna același și tot-d'auna existând în același mod, asemenea afecțiunii și divisiunii nu pot a se găsi în el»²⁾

«Așa dar, acela care vorbește de Înțelegința lui D-ăeu, și care atribue Înțeleginței o emanațiune proprie, declară că D-ăeu este compus. Este asemenea aceluia care atribue Cuvântului al treilea rang în emanațiunile Tatălui, de aceea nici nu știe magnificența sa, și separă așa de profund Cuvântul de D-zeu»³⁾.

Clement Alexandrinul se întinde mai puțin asupra acestui punct, dar în scurtimea sa este și mai clar și mai precis: «Cuvântul Tatălui tuturor lucrurilor, ăice el, nu este un Cuvânt pronunțat, dar este Înțelepciunea și bu-

1) Verbi quidem emissionem ab hominum affectione accipientes... generationem prolativi hominum verbi transferunt in Dei æternum Verbum, et prolationis initium donantes, et genesim, quemadmodum et suo verbo. Lib. II, c. XIII, n. 8.

2) Deus autem cum sit totus mens, totus ratio, et totus spiritus operans, et totus lux, et semper idem et similiter existens... non jam hujusmodi affectus et divisiones decenter erga eum subsequuntur. *Idem*, c. XXVIII, n. 4.

3) Qui ergo dicit mentem Dei et prolationem propriam menti donat, compositum eum pronuntiat... Similiter autem rursus et de *logo* tertiam prolotionem ei a Patre donans (unde et ignorat magnitudinem ejus) porro et longe *logon* a Deo separavit. *Idem*, n. 5.

nătatea fôrte invederată a lui D-zeu, și asemenea o putere a tot puternică și adevărat divină» ¹⁾).

Origen combate fôrte adesea prolațiunile Valentiniane, numindu-le *absurdas fabulas* ²⁾ și le opune acest temeinic raționament: «Tatăl fiind indivisibil, este Tatăl indivisibil al Fiului său. El nu'l emite afară din el, cum cugetă ôre carî; căci dacă Fiul este o proiecțiune a Tatălui și dacă nasce din el precum puil animalelor, necesarmente și acela care emite și acela care este emis sunt corpuri» ³⁾.

Părinții și scriitorii bisericești, nu proscriseră tot așa de energic și termenii de carî se serveau gnosticilor pentru a exprima emanațiunile lor.

Clement Alexandrinul, pentru exemplu, explicând un text din Platon, nu se teme a întrebuița expresiunea *procesiune*. «Ideia este cugetarea lui D-zeu pe care barbarii o numesc Cuvântul lui D-zeu. Dar Cuvântul *procedend* din D-zeu este cauza creațiunei și se nascu însuși, când se făcu corp» ⁴⁾.

Alți Părinți și scriitori bisericești, carî erau mai puțin preocupați de gnosticism se serviră de aceste expresiuni în luptele lor contra păgânilor și modalistilor. Pentru a arăta că Cuvântul nu era exemplarul impersonal al lucrurilor în sensul lui Platon ⁵⁾, nici

1) Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων Λόγος, οὐκ οὗτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, δύναμις τε αὐτοκράτης καὶ τῷ ὄντι θεῖο. Strom., lib. V, n. 1.

2) *De Princ.*, lib. I, c. II, n. 6.

3) Ὡς ἀδιαίρετος ὢν καὶ ἀμέριστος Υἱοῦ γίνεται Πατήρ, οὐ προβαλὼν αὐτὸν, ὡς οἴονται τινες. Εἰ γὰρ προβολὴ ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ γεννᾶ μὲν ἐξ αὐτοῦ ὅποια τὰ τῶν ζώων γεννήματα, ἀνάγκη σῶμα εἶναι τὸν προβάλλοντα, καὶ τὸν προβεβλημένον. Idem, lib. IV, n. 28.

4) Προεληθὼν δὲ ὁ Λόγος δημιουργίας αἴτιος, ἔπειτα καὶ ἑαυτὸν μιννᾶ, ὅταν ὁ Λόγος σάξ γενήται. Strom., lib. V, n. 3.

5) Platon admitea două principii: Dumnezeu și materia, iar între acestea așeza cauza exemplară a lucrurilor, paradigma sau ideia ideilor.

rațiunea seminală în sensul Stoicilor ¹⁾, trebuia să insiste mai puțin asupra generațiunii imanente a Cuvântului, de cât asupra lucrărei sale externe în creațiune, căci în creațiune personalitatea Cuvântului, ca Înțelepciunea existentă, se arată cu mai multă lumină în conștiința omului, și prin urmare, era natural ca Părinții să se servească de expresiunile cele mai proprii, pentru a arăta distincțiunea reală a Cuvântului de Tatăl. De acolo aceste locuțiuni de *procesiunea* Cuvântului din sinul Tatălui, de *progresiunea* sa și mișcarea Cuvântului către creațiune. Insuși S. Atanasie, marele apărător al învățăturai Nicene, se servește de asemenea expresiunii: «Cuvântul, ȳice el, *procedēnd* (προελθών) din sorgintea excelentă a Tatălui, ornează și conservă tóte lucrurile» ²⁾

Un motiv analog determinară pe Părinții a întrebuiința același limbagiū în controversese cu modalistii. Aceștia din tóte numele Fiului lui D-ȳeu, preferău pe acela de Λόγος, luându'l în sens de rațiunea impersonală a lui D-ȳeu, saū, în sens cu totul omenesc, de o manifestațiune trecătoare a Intelegiței divine, de un Cuvânt care se perde în aer și care este lipsit de tótă existența reală. Aceste negațiuni față de personalitatea Cuvântului, constrinseră pe Părinții a recurge la expresiunile cele mai energice pentru a arăta existența lui personală.

In resumat, învățătura lor despre Cuvântul creator este aceasta:

«Inainte de tóte lucrurile, era D-zeū, și în sine-insuși era lumea sa și tóte lucrurile. Singur în raport cu lumea care nu exista, nu era singur în raport cu

1) După Stoici, tóte lucrurile s'aū format prin combinarea elementelor (στοιχεῖα), sub influența lui D-ȳeu, reprezentat printr'un foc deosebit de cel obicūnuit, pe care'l numesc aci aer saū rēsuflare (πνεῦμα; aci foc etern (πῶρ ἀεὶζῶον); aci «suflare rațională, care umple tot universul», care formeză, naște și pătrundē tóte lucrurile după reguli seminale (λόγοι σπερματικοί); aci rațiunea universală, care modelează și conduce materia ca lege a întregēi naturi. Teodorescu G. Dem., Ist. Fil. antice, p. 272 sq.

2) Orat. C. Gent., n. 41.

snie-însuși, căci avea în sine, cu sine, în sinul său, Cuvântul său sau Rațiunea sa și Înțelepciunea sa. Când sosi momentul, când voi a crea toate lucrurile, rosti acest Cuvânt, această Rațiune, această Înțelepciune, sau încă, conform voinței sale, acest Cuvânt care era în sine, eși din sine, și atunci dimpreună cu Cuvântul său ast-fel rostit, dar care rămâne tot-d'auna în sine, formă și ordonă toate lucrurile.

§ 3. Limbajul mai multor Părinți și scriitori antenicenii și înțelesul lui.

Cunoscută fiind deja învățătura lui Filone despre Λόγος, și cele două înțelesuri ale Cuvântului, adică intern și extern, precum și reaua întrebuințare ce făceau Valentinianii de Λόγος προφορικός, să vedem acum terminii mai multor învățați ai Bisericii, mărgininându-ne cu deosebire la acele texte din scrierile lor, cari prezintă mai multă dificultate.

Din acestea vom vedea că Cuvântul apare la ei sub amândouă înțelesurile ca *una* și *aceeași* Persoană consubstanțială cu Tatăl, distinctă și nedespărțită de el; iar nu ca *două Cuvânturi* deosebite, unul impersonal și altul personal și subordonat lui D-zeu, după cum susținea Filone; ni l după cum diceau Valentinianii că este o emanațiune din Fiul-unic și despărțat de cugetarea divină.

Justin Martirul, în a doua apologie a sa, se exprimă ast-fel: «Fiul lui D-zeu, este Cuvântul care era împreună cu Tatăl înaintea fapturilor și care a fost născut, când Tatăl la început a creat și a adornat prin el toate lucrurile»¹⁾. Tațian dice despre același Cuvânt: «Acesta este Cuvântul care era în D-zeu și care susținea cu el toate lucrurile; dar prin voința sa, Cuvântul

1) 'Ο δὲ Υἱὸς ἐκείνου, ... ὁ Λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων καὶ συνῶν, καὶ γεννώμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε. Apol. II, n. 6.

eși din D-zeu și ne eșind în van, deveni lucrul întâiū născut al Tatăluī¹⁾). După Atenagora, Fiul «este *prima producțiune* a Tatăluī, *dar nu este făcut*, căci din început, D-zeu, care este o Intelegință eternă, avea însuși, în sine însuși, Cuvântul»; și acest Cuvânt având sub puterea sa toate lucrurile materiale înaintă către ele, nu pentru a primi existența actuală, dar «înaintă pentru a deveni *idea* și actul întregēi naturi materiale²⁾), adecă motorul și formatorul naturēi confuse.

Teofil, cel dintăiū care întrebuițeză expresiunile ἐνδιάθετος și προφορικός, numește pe Cuvântul aci ἐνδιάθετος, aci προφορικός: «Vocea (care vorbea lui Adam), ce altceva este fără numai Cuvântul lui D-zeu, care este și Fiul său? Nu precum spun poeții, ci precum mărturisește adevărul despre Cuvântul, care este tot d'una ἐνδιάθετος în inima lui D-zeu. Căci mai înainte de a face ceva 'l avea ca sfătuitoar, ca fiind Intelegința și Înțelepciunea sa; dar când D-zeu a voit să facă ceea ce hotărâse, născu pe însuși acest Cuvânt pronunțându'l³⁾).

Ipolit este și mai clar. El ȃice că D-zeu «născu pe sfătuitoarul său, căpetenia și lucrătorul făpturilor,

1) Αὐτὸς καὶ ὁ Λόγος ὅς ἦν ἐν αὐτῷ ὑπέστησε τὰ πάντα· θελήματι δὲ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ προπηδᾷ Λόγος, οὐ κατὰ κενῷ χωρήσας, ἔργον πρωτότοκον τοῦ Πατρὸς γίννεται. Ο- rat., n. 5.

2) Πρῶτον γέννημα εἶναι τῷ Πατρὶ, οὐκ ὡς γενόμενος, ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὁ Θεὸς, Νοῦς ἀίδιος ὢν, εἶχεν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸν Λόγον... ἀλλ' ὡς τῶν ὑλικῶν... ἰδέα καὶ ἐνέργεια εἶναι προελθῶν. Legat., n. 10.

3) Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστίν, ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστι καὶ Υἱὸς αὐτοῦ; οὐχ ὡς οἱ ποιηταί... λέγουσιν... ἀλλ' ὡς ἀλήθεια διηγείτῃ τὸν Λόγον, τὸν ὄντα διαπαντός ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ. Πρὸ γὰρ τι γίνεσθαι, τοῦτον εἶχε σύμβουλον, ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα· ὁπότε δὲ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν Λόγον ἐγέννησε προφορικόν. Ad, Aut., lib, II, n. 3.

Cuvântul, pe care Cuvânt, pentru că'l avea în sine-
însuși și era invisibil lumii, 'l făcu vizibil, pronunțând
prima voce»¹⁾).

Acestea sunt vederile învățaților Bisericii în ce pri-
vește pe Cuvântul. Nu se poate tăgădăi că asemenea
expresiuni îndoișoare și imprudente, nu arată o in-
ferioritate a Cuvântului față de Tatăl. Unii teologi au
crezut că în asemenea expresiuni se cuprind chiar
germenii arianismului; iar alții, din contra, au încercat
a proba că, sub asemenea expresiuni, nu ascundeaū idei
ariane. Se știe că, după învățătura ariană, Cuvântul
care era în D-zeu, nu este același ca Cuvântul prin
care a fost creată lumea; că Cuvântul creator nu
exista ca o Persoană înainte de a'l produce D-zeu
pentru a crea prin el lumea; și în fine, că D-zeu pro-
ducând Cuvântul creator, pe calea creațiunei, el este
strein de substanța divină și deosebit de D-zeu însuși.

Contra acestor aserțiuni, cari țin de însăși substanța
învățătorei ariane, vom încerca a susține, sprijiniți, în-
tre altele, și pe textele citate, că Cuvântul care era
în D-zeu înainte de creațiune este același Cuvânt care
a fost pronunțat pentru creațiune; că Cuvântul, înainte
d'a fi pronunțat, avea o existență personală în sinul
lui D-zeu; și în fine, că după manifestarea sa ex-
ternă, Cuvântul a rămas tot d'auna în D-zeu și nedes-
părțit de el. Aceste trei propozițiuni, astfel enunțate,
cuprind însăși substanța învățătorei ortodoxe despre di-
vinitatea Cuvântului.

Primo loco, este încontestabil că toți acești Părinți
au admis că Cuvântul care era în D-zeu din eterni-
tate, este același Cuvânt care a fost pronunțat și prin
care toate lucrurile au fost create. Expresiunile: *care
era împreună cu Tatăl înainte de creaturi; care*

1) Τῶν δὲ γενομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργά-
την ἐγέννα Λόγον, ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἀόρατόν τε ὄντα
τῷ κτισομένῳ κόσμῳ, ὁρατόν ποιεῖ, προτέραν φωνήν φηεγγό-
μενος.... C. Noet., n. X.

era în D-*deu* și care susținea cu el *tote* lucrurile; pe care, D-*deu*, *Intelegința* eternă, 'l avea însuși în sine însuși; pe care, înainte de a crea, 'l avea ca sfătuitor, ca fiind *Intelegința* și *Intelepciunea* sa; pe care 'l avea în sine-*insuși* și era *invisibil* lumii, și expresiunile imediate: care a fost născut când Tatăl la început creă și ornă prin el *tote* lucrurile; care, prin efectul voinței sale, înainte devenind astfel *intiiul* născut al Tatalui; care, eși pentru a fi ideia și lucrul întregii naturi materiale; pe care D-*deu* 'l născu când voi a face cea ce hotărise; și în fine, pe care, 'l făcu *visibil* pronunțând prima voce, nu ne permit a cugeta altfel de cât că Cuvântul ἐνδιόθετος și Cuvântul προφορικός, este una și aceeași Persónă și nu două persoane diferite sau două Cuvânturi separate, după cum mai târziu a învățat Ariu. Cuvântul προφορικός, este așa dar din substanța Tatalui, căci de sigur Cuvântul ἐνδιόθετος este consubstanțial cu Tatăl și nedespărțit de el.

Secundo loco, este iarăși incontestabil că toți acești Părinți au învățat, că *unicul* Cuvânt al lui D-*deu* n'a primit o existență personală din timpul manifestării sale externe, dar că el exista din eternitate ca o persoană distinctă în sînul Tatalui. Dacă s'ar tăgădui aceasta ar trebui să se admită că ei n'au cunoscut *imutabilitatea* lui D-*deu*, și că D-*deu* din eternitate, avînd în sine-*insuși* rațiunea sa impersonală, a făcut o persoană în timp, ceea ce ar fi o schimbare în natura sa. Intr'adevăr, natura divină nu ar fi fost din eternitate, tot aceea ce este, *a fi* și *a deveni*, s'ar întâlni în substanța lui D-*deu*.

Aceasta nu pôte avea loc în învățătura lor, unde Cuvântul divin se vede existînd ca o Persónă real distinctă în sînul lui D-*deu*. Astfel Justin Martirul, care a vorbit de o generațiune a Cuvîntului la creațiune, a admis că exista ca o Persónă distinctă înainte de creațiune pentru că *dice*, că Fiul lui D-*deu*, Cuvîntul, era împreună cu Tatăl și că fu născut când Ta-

tăl la început creâ și adornă prin el toate lucrurile; sau, după cum dice în altă parte, că Înțelepciunea «adeverat produsă de Tatăl, înaintea tuturor lucrurilor era împreună cu Tatăl și Tatăl discuta cu ea»¹⁾).

Aci se disting cu claritate două staturi ale Cuvântului său Înțelepciunii creatoare, unul înainte de creațiune, și altul la creațiune. În primul stat Cuvântul, Înțelepciunea, era împreună cu Tatăl și delibera cu el; în al doilea, Cuvântul născut, Înțelepciunea produsă; dar în primul stat ca și în al doilea, Cuvântul, Înțelepciunea exista real și ca o Persónă distinctă de Tatăl.

Tațian de asemenea a admis că Cuvântul înainte de creațiune era o Persónă real distinctă, când dice că Cuvântul care era în D-zeu susținea cu el toate lucrurile. Așa dar, înainte de creațiunea lumii, Cuvântul era în D-zeu; D-zeu susținea toate lucrurile, Cuvântul le susținea asemenea. Prin urmare, era o Persónă distinctă. Atenagora în textul citat spune tot același adevăr. Teofil, dacă numește pe Cuvântul ἐνδιάθετος, prin aceasta nu-i neagă personalitatea, pentru-că arată ceea ce făcea Cuvântul în acest stat. El era sfătuitorul Tatălui, și când D-zeu voi a crea, 'l pronunță. Mai mult încă, el dice, că Profeții nu existaū când lumea a fost creată, dar ceea ce exista, era Înțelepciunea lui D-zeu, care este în el, și *Cuvântul* său cel sânt care este *împreună cu el*.²⁾ Acest Cuvânt, care este tot d'auna cu D-zeu, care exista atunci când Profeții nu existaū, Cuvântul acesta, care de atunci era sfătuitorul lui D-zeu, evident este o Persónă reală și distinctă de Tatăl.

Ipolit este și mai clar de cât Teofil. «Cuvântul pe care 'l avea în sine-însuși și care era invisibil lumii create, 'l făcu vizibil pronunțând prima voce, și năs-

¹⁾ Πρὸ πάντων τῶν ποιημάτων συνῆν τῷ Πατρὶ, καὶ τούτῳ ὁ Πατὴρ προσομιλεῖ. Dial., n. 62.

²⁾ Οὐ γὰρ ἦσαν οἱ προφῆται ὅτε ὁ κόσμος ἐγένετο· ἀλλὰ ἡ Σοφία ἣ ἐν αὐτῷ οὐσα ἣ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος ὁ ἄγιος αὐτοῦ, ὁ αἰὶ συμπαρῶν αὐτῷ. Ad. Aut., lib., II, n. 10.

104428

când pe lumina luminei, produsă cu creatura pe Stăpânul ei, pe acela care este Inteligența sa proprie»; astfel, «acela care era înainte vizibil lui D-zeu singur și care era invisibil lumii, 'l făcu vizibil... Și astfel a fost lângă dânsul un altul» ¹⁾.

Cuvântul, era așa dar, în D-zeu; D-zeu 'l vedea, 'l vedea distinct de el. El era așa dar de atunci o Persoană reală, și generațiunea pe care 'l o atribuie Ipolit nu este de cât manifestarea sa în extern, căci mai jos dice că «El, care este Inteligența Tatălui, manifestându-se în lume s'a arătat Fiul lui D-zeu» ²⁾.

Tertio loco. Nu rămâne dar nici o îndoială, că Cuvântul divin, după manifestarea sa externă, a rămas în sînul Tatălui și nedespărțit de el. Credința Bisericii primitive era că substanța Tatălui n'a pierdut nimic prin nascerea Fiului său. Justin Martirul, pentru exemplu, atunci când arată generațiunea Cuvântului, dice că această generațiune s'a făcut, «nu prin sciziune, ca și cum substanța Tatălui ar fi divizată, după cum se întâmplă la toate cele-alte ființe, cari fiind împărțite și tăiate, nu sunt aceleași ca cele mai dinainte» ³⁾.

Tațian nu voia a exprima alt-ceva, când dicea că Cuvântul divin a fost «produs nu prin divisiune, nici prin tăiere, pentru-că cea ce este tăiat, este separat de principiul său» ⁴⁾, de cât că Cuvântul este nedespărțit de Tatăl. Și pentru a fi mai lămurit, Tațian compară generațiunea sa și prolațiunea externă a Cuvân-

1) ...καὶ φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῆ κτίσει Κύριον, τὸν ἰδίον νοῦν, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γενεαμένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα, ὁρατὸν ποιεῖ... Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἕτερος. C. Noet., n. X și XI.

2) Οὗτος δὲ Νοῦς ὡς προβάς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ. Idem.

3) Οὐ κατ' ἀποτομήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίης, ὅποια τὰ ἄλλα πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα, οὐ τὰ αὐτὰ ἐστὶν ἅ καὶ πρὶν τεμηθῆναι. Dial., n. 128.

4) Γέγονε δὲ κατὰ μερισμὸν, οὐ κατὰ ἀποκοπήν. Τὸ γὰρ ἀποτμηθὲν τοῦ πρώτου κεχώριται... Orat., n. 5.

tului, cu o lumină din altă lumină, fără ca cea dintâiu să se micșoreze sau cu cuvântul care nu micșorează pe acela care vorbește.

Ipolit împrumută aceleași comparațiuni, dar mai adaugă alte două: derivațiunea apei din sorgintea sa și emanațiunea razelor luminoase din soare, comparațiuni cari par a arăta identitatea, și astfel a trebuit să dică: «Când dic un altul, nu dic doi Dumnezeui»¹⁾

Dar era rezervat lui Tertulian, care prin caracterul geniului său exagerase, mai mult de cât oricare altul, prolațiunea Cuvântului, a pune în totă evidența nedespărțirea Cuvântului de Tatăl, și a arăta astfel cât de mult se deosebește învățătura Bisericei de rătăcirea lui Valentin. «Valentin, dicе el, distinge mai multe emanațiuni și le separă de autorul lor, el le așează așa departe de el, în cât unul din eoni nu cunoaște pe Tatăl. In fine dorește să'l cunoască și nu poate, până ce se consumă și se distruge pe sine-însuși în ore-care fel. Dar la noi, Fiul singur cunoaște pe Tatăl și 'i revelă sinul (adecă ceea ce are mai secret și mai profund), și tot a auzit și tot a vădut la Tatăl; el nu face voința sa, dar acea a Tatălui pe care'l cunoaște de aproape și chiar de la început. *Căci cine știe cea ce este în D-zeu, dacă acesta nu este Spiritul care este în el?* Deci Cuvântul există prin Spritul, și Spiritul este corpul și substanța Cuvântului».

«Așa dar Cuvântul este tot d'auna în Tatăl, precum dicе: *Eu sunt în Tatăl*; și el este tot d'auna la Tatăl, precum este scris: *Și Cuvântul era la D-zeu*; și nici o dată nu este separat de Tatăl sau strein de Tatăl, pentru-că: *Eu și Tatăl suntem una*. Eacă procesiunea verității, pădătorul unităței divine, după care dicem că Fiul a fost rostit de către Tatăl, dar n'a fost separat»²⁾.

1) Ἐτερον δὲ λέγω οὐ δύο Θεούς λέγω, ἀλλ' ὡς πῶς ἐκ φωτός, ἧ ὡς ὕδωρ καὶ πηγῆς, ἧ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. C. Noet., n. XI.

2) Valentinus probolas suas discernit et separat ab auctore; et ita longè ab eo ponit, ut Aeon Patrem nesciat. Denique desiderat nosse, nec potest,

În ochii lui Tertulian, ca și în ai celor-alți, credința Bisericii nu îl permite să facă pe Fiul să ese real din sânul Tatălui său și să-l deosibescă.

§ 4. Limbajul particular al lui Tertulian.

Am vădit că Tertulian exagerează prolațiunea Cuvântului mai mult de cât orî-care altul. Într'adevăr, el declară categoric că Cuvântul nu primi o naștere perfectă de cât atunci când D-zeu zise: *Fiat lux*¹⁾, prin urmare, la creațiunea lumii. Prin aceste expresiuni, Tertulian pare a atribui Cuvântului un început; dar dacă se consideră că Cuvântul și Rațiunea lui D-zeu, după el, sunt una și aceeași Persónă²⁾, tótă dificultatea se poate înlătura. Cuvântul este Rațiunea lui D-zeu, întru cât este *sensul* intern al lui D-zeu, sau lucrarea internă prin care D-zeu cugetă în sine; este Cuvântul lui D-zeu, întru cât D-zeu îl rostește în afară sau produce ideile sale în creațiune. Cuvântul exista așa dar în D-zeu, ca Rațiune, înainte de creațiunea lumii. «Căci, zice Tertulian, înaintea tuturor lucrurilor D-zeu era singur, era în sine-însuși lumea sa, locul său și tóte lucrurile. Era singur, sub un raport, pentru-că nimic nu exista afară de el; dar, sub un alt raport, nu era singur căci avea cu sine pe aceia care o avea în sine-însuși, Rațiunea sa, care este *sensul* său»³⁾.

Astfel D-zeu nu era singur pentru-că Rațiunea sa exista cu el ca Persónă distinctă. Tertulian, pentru a

imò et penè devoratur et dissolvitur in reliquam substantiam. Apud nos autem, solus Filius Patrem novit... Sermo ergo et in Patre semper, sicut dicit: *Ego in Patre*. Et apud Deum semper, sicut scriptum est: *et Sermo erat apud Deum* et nunquam separatus a Patre, aut alius a Patre, quia: *ego et Pater unum sumus*. Haec erit probola veritatis, custos unitatis, quã prolatum dicimus Filum a Patre, sed non separatum. *Adv. Prax.*, C. VIII.

1) Tunc igitur etiam ipse *Sermo* speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit Deus: *Fiat lux*. Haec est nativitas perfecta Sermonis, *Idem*, C. VII.

2) Dei Sermo, et Dei ratio, sermo rationis, et ratio sermonis, utrumque Jesus Christum Dominus noster. *De Orat.*, C. I.

3) Ante omnia enim Deus erat solus, ipse sibi et mundus, et locus et omnia. Solus autem, qui nihil extrinsecus praeter illum. Caeterum ne tunc quidem solus: habeat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet, quae ratio sensus ipsius est. *Adv. Prax.*, C. V.

proba această personalitate, examinază ce se petrece în om care este făcut după imagina lui D-zeu, și raționază astfel: «Consideră așa dar, omule! când te întreșii cu tine-însușii, că ceea ce se petrece în tine, prin rațiunea ta faci, dar ea se presentă în tine tot d'auna însoțită de cuvânt, la fie care moment al cugetărei tale, la fie care impulsione a simțului tău intern. Tot ceea ce cugești este cuvânt; tot ceea ce simți este rațiune; dar ceea ce simți, trebuie să'l vorbești în spiritul tău, și pe când tu vorbești, cuvântul tău se presintă în tine ca un *intrelocutor distinct de tine*, întrelocutor în care este rațiunea ta. Astfel în tine, cuvântul este ca un al doilea tu-însușii; acest cuvânt prin care tu vorbești cugetând și cugești vorbind este *un alt tu*». După această, Tertulian adaogă: «Cu cât mai bine este demn a țice despre D-zeu, imagina și asemănarea căruia estii tu, că, chiar în tăcerea sa (adecă în statul său etern), are în sine Rațiunea sa și în Rațiunea sa, Cuvântul său?» !)

Acastă Rațiune în care există Cuvântul este un al doilea în D-zeu, o a doua Persónă.

Pentru a întări această aserțiune, Tertulian se referă la ceea ce țice Înțelepciunea creatore despre sine în cartea Proverbilor (8, 22 seq), și probéză existența acestei Înțelepciunii mai întâi înaintea de creațiune, atunci când D-zeu o năștea în *sensul său*, adecă în Rațiunea sa ²⁾; apoi arată această existență personală la creațiune, când Înțelepciunea asista pe D-zeu și conclucra cu el. ³⁾ Căci, urméză el, «Când D-zeu voi a produce în afară în substanțele și în speciile lor, cele ce hotărise în el, cu Rațiunea și Cuvântul Înțelepciunii ⁴⁾, rosti pe însușii Cuvântul său, care avea

1) Quantò ergò plenius hoc agitur in Deo, cujus tu quoque imago et similitudo censeris, quod habeat in se etiam tacendo rationem, et in ratione sermonem? *Idem*.

2) *Ante omnes colles generavit me*, in sensu suo scilicet condens et generans. Adv. Prasc., C. VI.

3) Dehinc assistentem ipsa separatione cognosce. *Cum pararet.*, inquit *Coelum*, aderam illi simul. *Idem*.

4) Adecă cu Cuvântul său în statul său immanent.

în sine indivisibil unite, Rațiunea și Înțelepciunea, pentru-ca prin însuși acest Cuvânt, toate să fie făcute în afară, precum prin el toate au fost cugetate, dispuse și făcute în sensul lui D-zeu» ¹⁾.

Acest Cuvânt exista așa dar, ca Rațiunea și Înțelepciunea lui D-zeu, înainte d'a fi fost rostit și era o Persoană reală. Odată cu rostirea sa, el «luă un ornament, o formă, sonul și vocea»; dar nu era creat. Numai ca Cuvânt primi o naștere perfectă, dar înainte de acesta era deja Fiu, însă un Fiū care încă nu se manifestase. ²⁾ Aici zace necorectitudinea limbajului particular al lui Tertulian, căruia 'i plăcea foarte mult a se folosi de limbajul jurisprudenței; căci împrumutând acest limbaj, compară Cuvântul înainte de creațiune, cu un copil care este conceput, dar care există încă în sinul maicei sale, și Cuvântul divin de la creațiune, cu un copil care este eșit, care este născut. În primul său stat, Cuvântul este real altul ca Tatăl: este Fiu, pentru-că este conceput, dar nu este încă *Fiu perfect*, nu este încă o Persoană investită cu toate proprietățile sale. De acolo expresiunile sale, cari par că sunt incompatibile cu eternitatea Cuvântului, anume că: *nașterea perfectă a Cuvântului s'a făcut* la creațiune și că, atunci *Cuvântul a fost făcut Fiul lui D-zeu*. ³⁾ — Cu toate acestea, toată lumea convine că Tertulian în cartea sa *Adv. Praxeam*, admite că Cuvântul din eternitate era în D-zeu și că D-zeu 'l produsă *ad extra* când prin el creă lumea.

Dar ceea ce este cu greu de justificat la Tertulian sunt expresiunile rău alese, ce se găsesc în tratatul

1) Ut primum Deus voluit ea, quae cum sophia ratione et sermone disposerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se individuas suas, rationem et sophiam ut per ipsum fierent universa per quem erant cogitata, atque disposita, imo et facta jam, quantum in Dei sensu. *Adv. Prax.*, C. VI.

2) Primum quidem, nondum Filio apparente, et dixit Deus: *Fiat lux, et facta est*. *Adv. Prax.*, C. XII.

3) Haec est nativitas perfecta Sermonis. — Dehinc generatus ad effectum: quum pararet, inquit, caelum, aderam illi simul. Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo filius factus est. *Idem*, C. VII.

său *Adv. Hermogenem*. «D-zeu, ȃice el, este Tată, D-zeu este judecător; totuși nu este tot-d'auna Tată și tot-d'auna judecător, pentru-că este tot-d'auna D-zeu; căci n'a putut fi Tată înainte d'a avea un Fiū, nici judecător înainte de a fi fost comis un păcat. Așa dar *a fost un timp, când nu era* nici păcat care să facă pre domnul judecător, *nici fiū, care să 'l facă Tată»* ¹⁾

Acastă formă de limbagiu este absolut incompatibilă cu eternitatea Fiului lui D-zeu și n'a fost întrebuintată de nici unii din Părinții și scriitorii cari au admis un fel de generațiune a Cuvântului său Fiului lui D-zeu la creațiune.

§ 5. Generațiunea dată Cuvântului la Creațiune nu este o generațiune proprie, ci improprie și metaforică.

Esșirea, progresiunea, prolațiunea și generațiunea Cuvântului, despre care vorbesc Părinții și scriitorii antenicieni, nu este nici creațiune propriu ȃisă în sensul arian, după cum vom vedea, nici emanațiune în sensul gnostic. Ea nu este o creațiune a Persónei Cuvântului pentru-că, după învățatura tuturor, Persóna Cuvântului, nu este alta în substanța sa de cât *Rațiunea* etern existentă în D-zeu; pentru-că, această Persónă a putut intra într'un nou raport extern la creațiune, și a primi o denumire nouă; și în fine, pentru-că, pe când creațiunea constă în a produce o substanță care există *în afară* de D-zeu, Cuvântul după procesiunea sa generațiunea sa externă, există unit cu D-zeu, ca și mai înainte.

Nu este o emanațiune în sensul gnostic, pentru-că emanațiunea divide persóna care este principiul și separă persóna care emană, micșorează și pe una și

1) Quia et Pater Deus est, et iudex Deus est; non tamen ideò Pater et iudex semper, quia Deus semper. Nam nec Pater potuit esse ante filium, nec iudex ante delictum. Fuit autem tempus cum et delictum et filius non fuit, quod iudicem et qui Patrem Dominum faceret. *Adv Herm.*, c. III.

pe alta și introduce o degenerațiune în voință și conștiință.

Din însăși textele citate se vede că Cuvântul divin era o Persónă reală înainte de generațiunea ce i-s'a dat la creațiune și că prin această generațiune n'a suferit nici o modificare în statul său intern și esențial. Această generațiune, prin urmare, nu este o generațiune adevărată, ci o generațiune improprie și metaforică; căci, după Tațian, ea este «*o funcțiune cu care Cuvântul s'a încărcat liber*»¹⁾; după Atenagora, o mișcare personală, o acțiune spontană, prin care Cuvântul ese din Tatăl pentru a fi idea și actul tuturor lucrurilor materiale; după Ipolit, este o manifestare vizibilă a Cuvântului, care până atunci nu era vizibil de cât Tatălui său; în fine, după Tertulian, Cuvântul *ia* atunci, el nu primește, dar ia (*sumit*); însă ce ia? O existență substanțială? Nu, ci *forma, ornamentul său, sonul, vocea articulată*. Acesta este nașterea perfectă a Cuvântului, nu ca Rațiune, dar numai ca Cuvânt.

Intre ipotezele enunțate de teologii însemnați, cea mai fondată și mai conformă cu limbajul și geniul anticității, pare a fi următoarea, unde totul este metaforă, sensul literar ne având loc: Cuvântul creator este o Persónă reală și existentă și tot de odată exemplarul etern, având în sine-însuși idea, rațiunile, tipurile, sau planul viu și perfect al creațiunii. Prin lucrarea sa externă, de o parte, produce tot ceea ce este, și în special, ordinea lumii; de alta, producând această ordine, se imprimă în creațiune însăși și ast-fel lucrarea sa 'l manifestă. El, care este Rațiunea și Înțelepciunea lui D-zeu, înainte de creațiune exista în sinul lui D-zeu; dar când D-zeu voi a produce în afară ordinea lucrurilor, cari erau etern în el, când *Fiat lux* fu rostit, eși, fără a'l părăsi, din sinul lui D-zeu; realiză ideile cari erau în el, se făcu vizibil și apăru distinct de acela din care eși.

¹⁾ Οἰκονομίας τὴν αἴρσειν προσλαβών., *Orat.*, n. 5.

Așea dar, Fiul lui D-zeu, care era ascuns din eternitate în sinul Tatălui său, atunci când creă toate lucrurile, după ideile pe care Tatăl le pusese în el, se arată așa cum era: apăru în extern ca Fiul lui D-zeu, în sensul lui Ipolit. În sinul Tatălui, el exista real ca născut din el și distinct de el; dar această generațiune nu exista încă pentru noi; Fiul era față de noi mai mult conceput de cât născut, și denumirea externă de Fiu nu-i convenea în mod perfect, în sensul lui Tertulian. În fine, fiind-că născându-l, Tatăl produse în el tipurile creaturilor, există, *sub acest raport și în fapt*, o legătură între generațiunea Cuvântului și producțiunea ființelor create, în sensul lui Tațian ¹⁾.

Ori și cum ar fi, era necesar, ca Părinții și scriitorii Bisericii să admită, împreună cu generațiunea internă și imanentă a Cuvântului, un fel de generațiune externă, mai ales contra aceluia care dicea că Cuvântul era la început, dar nu că era Fiul lui D-zeu.

Invățătura despre Dumnezeu Fiul, Înțelepciunea lui Dumnezeu.

§ 6. Înțelepciunea creatoare și creată.

O altă denumire dată Fiului lui D-zeu în anticitatea bisericească este aceea de *Înțelepciune*, de *Înțelepciunea lui D-zeu*, Ἡ σοφία, Θεοῦ σοφία. Părinții școlii Alexandrine au dat acest nume numai Fiului lui D-zeu, și Origen spune că «numele de Înțelepciune este cel mai vechi dintre toate numele ce se pot da Întâiului născut a totă creatura» ²⁾.

D-zeu a făcut toate lucrurile nu numai *prin* Cuvântul său *prin* Înțelepciunea sa, dar și *în* Cuvântul său *în* Înțelepciunea sa. Această formulă este statornicită de

1) Cuvântul născut în început, născu la rîndul său lumea = Ὁ Λόγος, ἐν ἀρχῇ γεννηθεὶς, ἀντεγέννησε τὴν καθ' ἡμᾶς πόλιν. *Orat.*, n. 5.

2) *In Ioann.*, t. I, n. 22.

Ap. Paul în ep. sa către Coloseni, unde după ce dice ca și S. Ión Evangelistul, că prin Christos toate lucrurile au fost create, adaugă că ele au fost stabilite și create *în* el și că ele există *în* el ¹⁾; și o formulă analogă se găsește în Psalmul 104, unde se dice: «Dómne toate întru Înțelepciune le-ai făcut».

Părinții Bisericii aprofundând sensul acestor texturi din S. Scriptură, conchiseră că creațiunea fiind un lucru al Rațiunii și Inteligenței lui D-zeu, trebuie a o considera ca făcută după ideile sau rațiunile divine.

Ei au susținut contra Gnosticilor că aceste idei sau aceste rațiuni nu existau independent de Inteligența divină și nu erau separate, dar că ele existau în Înțelepciunea în care D-zeu le-a format și dispus de la început. Această Înțelepciune nu este arta lui D-zeu sau rațiunea sa impersonală, după cum cugetau modaliiștii; ea este o ființă substanțială, pe care Scriptura o numește Cuvântul, Înțelepciunea sau Fiul lui D-zeu.

D-zeu voind a crea lumea, a comunicat Fiului său, care este Înțelepciunea sa internă și substanțială, hotărârile sale, sau că născându'l, a produs în el tipurile tuturor ființelor pe cari voia a le crea. Ast-fel trebuie a se înțelege expresiunile că D-zeu a făcut totul *în* Înțelepciunea sa și că totul este stabilit, creat și există *în* Christos.

Conform acestor învățături, cea mai mare parte din Părinții bisericești interpretau primul verset din Genesa în acest sens că, *D-zeu a făcut cerul și pământul în principiul tuturor lucrurilor*, care este Fiul său, Cuvântul său sau Înțelepciunea sa. Metodiul, între alții, indică unul din motivele acestei interpretări dicând: «Acela care va dice că principiul de care vorbește Geneza este Înțelepciunea însăși, nu va greși, pentru-că Înțelepciunea creatoare vorbește ast-fel în cartea Proverbilor: *Domnul m'a creat începutul căilor sale*» ²⁾.

1) *Colos.*, 1, 16—17.

2) Apud Phot., *Bibl.*, c. CCXXXV.

Maî mulți Părinți și scriitorii din primele secole, interpretând acest text din Proverbi, au zis că Înțelepciunea a fost *creată*. Ast-fel, Clement Alexandrinul numește Înțelepciunea *întâiū creată* de D-zeū, πρωτόκτιστος ¹⁾; iar Tertulian o numește: *a doua Persónă creată, secundam personam conditam* ²⁾. Origen, referindu-se tot la același text, se exprimă ast-fel: «Așea dar D-zeū creând, pentru a dice astfel, Înțelepciunea însuflețită, i a incredințat grijea a da ființelor și materiei, după tipurile cari erau în ea, și existența și substanța lor și forma lor» ³⁾.

Aceste expresiuni de Înțelepciune *întâiū creată*, de *a doua Persónă creată* sau simplu *creată*, luate *ad-litteram*, îndruméză spre arianism și au făcut pe mulți să creadă că așea cum le-au întrebuintat numiți Părinți, Înțelepciunea lui D-zeū, care este Fiul său, nu este de cât o *creatură*. Dar acest limbagiu nu era propriu al lor, ci al S. Scripturii. După Septuaginta, Înțelepciunea creatóre, se exprimă astfel: «*Domnul m'a creat începutul căilor sale*» (Prov. 8, 22).

Maî mulți teologi au cređut că aci este o greșelă de copist și că în loc de ἐκτίσε με, *m'a creat*, trebuia să fie ἐκτίσατο, *m'a avut*. Această din urmă expresiune este în totul conformă cu textul ebraic.

Simach, Teodoțiu, Aquila, și după ei Origen, au tradus astfel acest text. Vechea versiune latină a citit asemenea ἐκτίσε și a tradus acest cuvânt prin *condidit, creavit*. De aci, această mare cestiune speculativă, cum Înțelepciunea a fost creată începutul căilor lui D-zeū? De aci, după diferitele trebuințe polemnice, expresiunile ce se întâlnesc la maî mulți Părinți și scriitorii bisericesti. Înțelepciunea fiind ipostasul în care D-zeū a format și făcut toate lucrurile, lesne a putut să se dică creată, și anume pentru două motive: întâiū, ființele

1) Γῆς σοφίας τῆς πρωτοκτίστου τῷ θεῷ. Strom., l. V, n. XIV.

2) Adv. Prax., C. VI.

3) Δεχτέον ὅτι κτίσας ἴν' οὕτως εἶπω ἔμψυχον σοφίαν ὁ θεός, etc., In Ioann., t. I, n. 22.

carî trebuiaû a fi create, de şi existând într'un subiect etern şi necreat, puteaû fi  ise, cu t te că impropriu, create şi făcute; şi sub acest raport, printr'o figură de limbagiu natural, subiectul care le con inea putea asemena să fie  is creat sau făcut; al doilea, şi cu mai multă dreptate încă, putea să fie  is  creată, c nd hotărârile divine carî existau în ea au fost realizate în creatură, prin creațiunea lum i.

Acesta e şi sensul expresiunilor lor. Tertulian nu voeşte să  ic  alt-ceva. «*D- e ,  ice el, a făcut mai  nt i  t te lucrurile în înțelepciunea sa în care le cugetase şi dispusese*»; şi sub acest raport, «*noi trebuie a o recun ste ca începutul tuturor lucrurilor*»; şi prin urmare, putem  ice că: «*D- e  a clădit'o şi a născut'o în sine-însuşi, c nd 'i trebui pentru crearea lum i*» ¹⁾

Clement Alexandrinul interpret nd un text din cartea *Predicilor lui Petru*,  ice că «*D- e  a făcut cerul şi p m ntul în el, ca în principiul tuturor lucrurilor*» ²⁾; adică nu că Fiul sau înțelepciunea lui D- e  a fost făcut, sau numai întru atât se p te  ice că a fost făcut începutul tuturor lucrurilor, întru c t D- e  a făcut în el şi cerul şi p m ntul; căci ceva mai sus arată adevărata generațiune a Fiului  ic nd că: «Nu este de c t unul care nu este născut,   πικροτακτωρ θεός, şi nu este de c t unul care este născut înainte tuturor lucrurilor, acela de care este scris: *printr' nsul t te sau făcut*» ³⁾.

Origen, care a fost at t de mult obiectul acusa iunii, după ce citez  textul din Proverbi şi după ce stabileşte că înțelepciunea a fost născută afară de orĭce început ⁴⁾, prin urmare, din eternitate, să  nc rc  a ex-

1) In Sophia enim prim  fecit, in qua cogitando et disponendo jam fecerat... et sic erat initium viarum. *Adv. Herm.*, C. XX. Habemus etiam illam initium agnoscere. *Idem*. Denique ut necessariam sensit ad opera mundi, statim eam condidit et generat in semetipso. *Idem*. C. XVIII.

2) *Strom.*, lib. VI, n. VII.

3) *Idem*.

4) Extra omne ergò quod vel dici vel intelligi potest initium, generatam esse credendum est Sapientiam. *De Princ.*, lib. I, C. II, n. 2.

plica cum Spiritul Sânt a putut dice că ea a fost creată începutul lucrurilor lui D-zeu, și dice: «Pentru-că virtutea și forma tuturor creaturilor, cari trebuiaŭ a fi, existaŭ chiar în ipostasul Înțelepciunei», sau în alți termeni, «din cauza acestor creaturi cari erau ca descrise și prefigurate în însăși Înțelepciunea . . . conținând adecă în ea-însăși fie începuturile, fie formele, fie speciele»¹⁾.

Origen voește a zice că Înțelepciunea este creată numai întru cât cuprinde în sine-însăși creaturile, întru cât este exemplarul și principiul lor, sau întru cât cuprinde *totalitatea noțiunilor* și teoriei tuturor lucrurilor²⁾, *întru cât conține în ea-însăși tipurile și rațiunile lucrurilor ce D-zeu voia a crea*³⁾

În fine, Origen voinde a proba că Iisus, după natura sa divină, este adevărata Înțelepciune a lui D-zeu, se exprimă ast-fel: «Acela care este apt a considera *substanța incorporală* a concepțiunilor diverse care îmbrățișază tipurile tuturor lucrurilor, ca vie și într'un mod animată, va înțelege că Înțelepciunea este foarte superioară tuturor creaturilor, și că ea cu dreptul zice despre sine: *Domnul m'a creat începutul căilor sale*; căci prin această *creațiune*, totă creatura a putut să existe participând la divina Înțelepciune, prin care a fost făcută»⁴⁾.

Creațiunea Înțelepciunei constă așa dar în aceia că tipurile și formele corporale ale lucrurilor create au fost produse în ea și că prin ea toate creaturile au fost făcute și că ele au devenit participătoare.

1) In hac ipsa ergo sapientiae subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futurae inerant creaturae . . . pro his ipsis quae in ipsa Sapientia velut descriptae ac praefiguratae fuerant creaturis, seipsam per Salomonem dicit creatam esse Sapientiam initium viarum Dei, continens scilicet in semetipsa, universae creaturae vel initia, vel formas, vel species. *Idem*, n. 11.

2) Κατά μὲν τὴν οὐσίαν τῆς περὶ τῶν ὄλων θεωρίας καὶ νοημάτων, τῆς Σοφίας νοουμένης. In *Ioann.*, t. II, n. 22.

3) *Idem*.

4) Δι' ἣν κτίσιν δεδόνητε καὶ πάσα κτίσις ὑφεστάναι, οὐκ ἀνένδοχος (ἀμέτοχος) οὐσα θεία σοφίας καθ' ἣν γεγένητε, etc, *Idem*, t. I, n. 39.

Insuși S. Atanasiu, discutând în renumitele sale discursuri contra arianilor același text din Proverbi, dice: «A plăcut lui D-zeu, pentru-ca toate creaturile să existe, ca Înțelepciunea sa să se acomodeze creaturilor pentru a le imprima o formă, o similitudine a imaginii sale în toate lucrurile și în fie care din ele, și ca ast-fel să se invedereze că lucrurile făcute erau ornate prin Înțelepciune și că erau demne de D-zeu. Așa dar pentru-că această formă a Înțelepciunii a fost imprimată în noi și în toate lucrurile, nu fără rațiune Înțelepciunea atribuind sie-și ceia ce este propriu formei sale, dice: *Domnul m'a creat în lucrurile sale*. Căci, dacă este adevărat că este înțelepciune în lucrurile create, așa cum dice Fiul lui Sirach, prin aceste cuvinte: *El a răspândit-o în lucrurile sale*, efusiune care nu are de object *natura* Înțelepciunii care există în ea-însăși și care este născută, dar acea înțelepciune imprimată în lume...»¹⁾.

Se vede că S. Atanasiu admitând această acomodare a Înțelepciunii la creaturi, această imprimare a Înțelepciunii în creaturi, distinge cu atențiune însăși substanța Înțelepciunii, care există în sine-însăși și care este născută, de forma după care ea reprezintă creaturile și se imprimă în ele, și ast-fel fiind, Înțelepciunea a putut dice: «*Domnul m'a creat în lucrurile sale*».

Tot așa disting și cei-alți Părinți substanța Înțelepciunii de forma sa, arătând întru cât este ea Fiul lui D-zeu și întru cât este exemplarul și începutul creaturilor.

Origen distinge pretutindenea în Persóna Fiului lui D-zeu caracterul său de *Fiu-unic* de acela de Intâiul născut a totă creatura; astfel întru cât este Intâiul născut a totă creatura, sau în ce privește raportul său cu lumea, 'l numește Înțelepciunea pe care D-zeu a creat-o ca începutul lucrurilor sale, pentru-că, după cum am văzut, Origen dice că, «numele de Înțelepciune, este cel

(1 *Orat.*, II, C. Arian., n. 78.

mai vechiü dintre tóte numele ce se pót da *Intâiului născut a tótă creatura*».

Asemenea și S. Atanasiu, esplicând versetul din Epist. Ap. Pavel către Coloseni (1. 16), arată pentru ce Fiul se numește Intâiul născut a tótă creatura. «Fiului, zice el, n'a fost numit Intâiul născut a tótă creatura pentru-că a fost născut din Tatăl, ci pentru-că tóte lucrurile create aũ fost făcute *în* el. Și pentru acésta fiind-că Fiul era înainte de tóte creaturile, înainte d'a fi numit Intâiul născut, era în D-reũ» ¹⁾

§ 7. Continuare. Înțelepciunea, Cuvântul său Fiul lui Dumnezeu numit o făptură.

Părinții și scriitorii bisericești dîcînd că Înțelepciunea este *creată* sau *făcută*, ei aũ întrebunțat aceste expresiuni în diferite înțelesuri, pentru-că ele nu aveau un sens determinat și nu era o regulă pozitivă după care să urmeze, căci știut este, că Biserica fixă târziu termenii potriiviți pentru exprimarea diferitelor dogme ale credinței. Astfel cuvintele așa de des întrebunțate κτίσειν, *condere creare*, ποιείν, *facere*, cari însemnăză *a crea*, *a face*, n'aũ avut nici în anticitatea profană un sens absolut și determinat ²⁾.

Tot asemenea și în anticitatea creștină. S. Atanasiu a observat în a doa cuvîntare a sa contra Arianilor ³⁾, că cuvintele κτίσειν și ποιείν aũ chiar în S. Scriptură diferite înțelesuri, că cuvîntul ποιείν se întrebunțéză cu deosebire pentru a arăta generațiunea copiilor, iar κτίσειν însemnăză același lucru ca și *a forma*, *a stabili*. Unii din Părinții bisericești, luară cuvîntul κτίσειν, fie în sens de *generațiune*, fie în sens de *înființare*, *de stabilire*. Clement Alexandrinul, care numește Înțelepciunea πρωτόκτιστος, făcînd aluziune la textul citat din Proverbi, în alt loc, făcînd aluziune tot la a-

1) *Orat. II C. Arian.*, n. 78.

2) Este cunoscut versul din Horațiu „*Fortes creantur fortibus et bonis*“ Lib. IV, Od. IV, 29.

3) *Orat. II C. Arian.*, n. 4 și 53, 54, 57.

celăși text, se exprimă: «Solomon ȃice cĂ ȃnainte de cer și de pĂmĂnt și de tot ceia ce este, ȃnȃlepciunea a fost nĂscutĂ de a tot Puternicul ¹⁾); și ȃn alt loc, dĂ numele de πρωτόκτιστοι Apostolilor ca fiind primii dintre credincioși sau dintre fii lui D-ȃeu ²⁾). Tetulian ȃn cartea sa *Adv. Praxeam*, ȃntrebuinȃzĂ indiferent cuvintele *a crea, a stabili, a nasce* ³⁾).

De aici vedem cĂ PĂrinȃii și scriitorii antenicenii aĂ ȃntrebuinȃt cuvĂntul κτίξειν ȃn diferite ȃnȃlesuri.

Tertulian ȃntrebuinȃzĂ adesea cuvĂntul *facere, ποιεΐν*, pentru a exprima producȃiunea internĂ, generaȃiunea CuvĂntului sau ȃnȃlepciunii, și explicĂ ȃn același timp pentru ce ȃice cĂ este fĂcutĂ. «ȃnȃlepciunea, ȃice el, fiind nĂscutĂ, este fĂcutĂ, pentru cĂ noi facem copii, cu tĂte cĂ'i nascem» ⁴⁾).

Origen, dacĂ pune pre CuvĂntul ȃntre fiinȃele pe cari le numește Θεοποιούμενοι, n'a voit sĂ ȃicĂ alt-ceva de cĂt cĂ sunt Dumneȃei produși faȃ cu TatĂ care este ne-produs, ne-nĂscut, care este principul, Ἀρχή.

ExplicĂnd primul verset din Evangelia S. Ioan, observĂ cĂ Evangelistul, cĂnd articulĂzĂ numele de D-zeu, cĂnd nu'l articulĂzĂ, și acĂsta pentru a arĂta o diferenȃ ȃntre PersĂnele cĂrora se dĂ acest nume. «Intr'a devĂr, ȃice el, cĂnd numele *D-ȃeu* este ȃis despre cauza ne-nĂscutĂ a tuturor lucrurilor, ȃntrebuinȃzĂ articolul, și'l suprimĂ cĂnd *CuvĂntul* este numit D-ȃeu» ⁵⁾). Apoi cĂutĂnd care este diferenȃ ȃntre *Acela* care este numit ὁ θεός (adecĂ cu articol) și ȃntre *CuvĂnt* care este numit θεός (fĂrĂ articol), gĂsește cĂ este aceiași

1) Διὸ καὶ Σαλομὼν πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων τῶν ὄντων τῷ Παντοκράτορι γεγονέναι τὴν Σοφίαν λέγει. Strom., lib. VI. n. XVI.

2) *Idem*, lib. V, n. VI.

3) Primò Dominus creavit me initium viarum in opera sua... ante omnes autem colles generavit me; in sensu suo scilicet condens et generans. *Adv. Prax.*, C. VI.

4) Quia et filios facimus, licet generemus. *Adv. Herm.*, C. XXXII.

5) Τίθησι μὲν γάρ τὸ ἄρθρον ὅτε ἡ Θεὸς ὀνομασία ἐπὶ τοῦ ἀγενήτου τάσσεται τῶν ὄλων αἰτίου, σιωπᾶ δὲ αὐτὸ, ὅτε ὁ Λόγος Θεὸς ὀνομάζεται. In *Ioann.*, t. II, n. 2.

diferență ca și între δ Λόγος și λόγος ¹⁾ pentru-că δ Λόγος este sorgintea a tot λόγος, principiul a totă rațiunea.

Revenind la observațiunile făcute asupra numelui de *D-deu*, dice că prin mijlocul acestei distincțiuni se poate înlătura dificultatea ce turbură pe mulți dintre creștinii, cari recunoscând că Fiul este D-deu, și temându-se a adora doi Dumnezei, sunt expuși a cădea în erori egal opuse.

«Căci, adaugă el, D-deu prin el-însuși este δ θεός, «după cum și Mântuitorul dice în rugăciunea către «Tatăl său: *Ca să te cunoscă pre tine, pre singurul adevăratul D-zeu* (Ioan, 17, 3); și tot ceia ce «nu este D-deu prin el-însuși, și care este *Dumne-«deu-tăcut*, Θεοποιούμενον, prin participațiunea divi-«nităței sale, nu trebuie a fi numit propriu δ Θεός, dar «Θεός. Acest nume convine absolut *Intâiului năs-«cut* a totă creatura, lui care este primul după D-deu, «care trage în el-însuși divinitatea paternă și care este «mult mai mare de cât acei *dumnezei* al căror D-deu «este δ Θεός, și căroră le împarte divinitatea pe care «o scöte cu abundență în sinul Tatălui pentru a'î face «*dumnezei* și pentru a le distribui acest dar, care'î «este propriu în virtutea bunătății sale. Așea dar, «*D-deu advărat* este δ Θεός, iar aceia cari sunt «*dumnezei-formați* (μορφούμενοι θεοί), după imagina sa, «sunt ca imagini ale prototipului; și imagina prototip «a acestor imagini este *Cuvântul*, care este în D-deu, «care rămâne, tot dauna *D-deu în D-deu*, aceia ce «nu ar rămâne dacă nu era în D-deu, și nu ar ră-«mâne D-deu, dacă nu rămânea în perpetuă contem-«plare în adâncimea paternă» ²⁾.

1) Ὡς δὲ διαφέρει κατὰ τούτους τοὺς τόπους ὁ θεὸς καὶ θεός οὕτω μήποτε διαφέρει ὁ Λόγος καὶ λόγος... Idem.

2) Λεχτέον γὰρ αὐτοῖς, ὅτι τότε μὲν αὐτόθεος ὁ θεός ἐστι, διόπερ καὶ ὁ Σωτὴρ φησιν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· Ἔνα γινώσκω σὶ σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν· πᾶν δὲ τὸ παρὰ τὸ αὐτόθεος μετοχῇ τῆς ἐκείνου θεότητος Θεοποιού-

Origen dar, pare că pune pre Fiul în aceeași categorie cu ființele pe cari le numește θεοποιούμενοι, *dumnezei-făcuți prin participațiunea din Tatăl*, și a nega că Fiul este D-zeu adevărat, supozând că s'ar fi putut întâmpla să nu rămână în contemplarea adencimei paterne, și prin urmare, să înceteze d'a fi D-zeu.

Este cu greu a judeca adevăratele idei ale lui Origen, precum dic unii, fie că nu trebuie a judeca un autor numai asupra unui punct din scrierile sale, mai ales când se știe că scrierile ce ne au rămas au fost corupte, fie că scrierea particulară în care se află acest text a fost compusă în timpul tinereții sale, unde Origen *pare a se juca cu zarul*, cum dice S. Ieronim ¹⁾, și unde, pentru a arăta că învățătura creștină nu este mai puțin fecondă de cât Gnosa în interpretațiunile subtile și înalte, pare câte odată a nu cunoște nici măsură în cugetările sale, nici regulă în limbajul său.

Însă, cuvântul θεοποιούμενον n'avea în timpul său o însemnare precisă, cum a avut-o mai în urmă. El nu însemna numai D-zeu făcut, D-zeu creat, dar și *D-zeu produs, D-zeu născut*, față cu Acela care este D-zeu prin sine-însuși, care este principiul. Origen, ce e drept, a avut imprudența a înțelege sub o aceeași denumire

μενον, οὐχ ὁ Θεός, ἀλλὰ θεός κυριώτερον ἢ λέγοιτο ὅτι πάντως ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ἅτε πρῶτος τῷ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι σπάσας τῆς θεότητος εἰς ἑαυτὸν, ἔστι τιμιώτερος τοῖς λοιποῖς παρ' αὐτὸν θεοῖς ὧν ὁ Θεός Θεός ἐστι... δικονήσας τὸ γενέσθαι θεός, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρύσας εἰς τὸ θεοποιηθῆναι αὐτούς, ἀρθόνως, κακείνοις κατὰ τὴν αὐτοῦ χρηστότητα μεταδιδούς. Ἀληθινὸς οὖν Θεὸς ὁ Θεός, οἱ δὲ κατ' ἐκείνον μορφούμενοι θεοί, ὡς εἰκόνες πρωτοτύπου· ἀλλὰ πάλιν τῶν πλειόνων εἰκόνων ἢ ἀρχέτυπος εἰκὼν ὁ πρὸς τὸν θεὸν ἐστι Λόγος, ὃς... πρὸς θεὸν αἰεὶ μένων Θεός, οὐκ ἂν δ' αὐτὸ εστηκώς, εἰ μὴ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ οὐκ ἂν μείνας Θεός, εἰ μὴ παρέμενε τῇ ἀδιαλείπτῳ θέα τοῦ πατρικοῦ βήθους. In Ioann., t. II, n. 2.

1) Fateor... in his Origenem tractantibus quasi talis ludere; alia sunt virilia ejus et senectutis seria. Hier., *Prol. comm. in Luc. Orig. Opp.*, t. III, p. 932. Veđi Ginoulhiac, op. cit., tom. II, pag. 234 sq.

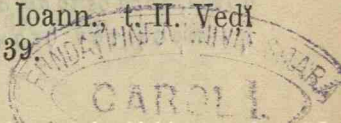
pre Cuvântul lui D-zeu și *dumnezeii creați* și impropriu și; dar nu'i pune în aceeași categorie. Ei sunt dumnezei al căror D-zeu este ὁ θεός; sunt *dumnezei-formați*, dar Cuvântul nu intră în această categorie, căci Origen arată în modul cel mai lămurit deosebiri care există între Cuvântul și puterile cerești, pe cari le numește θεοί. Cuvântul nu numai că este primul după Tatăl, dar distribue celorl'alți dumnezei divinitatea și'i face dumnezei printr'o bunătate care'i este proprie. El este imagina lui D-zeu, imagina archetip; iar ei sunt dumnezei întru cât sunt imaginile imaginii; ei nu sunt imagini propriu și, ei sunt în același sens cum este omul despre care este scris, că este făcut după imagina lui D-zeu ¹⁾.

De și sunt numiți dumnezei, însă nu posed real natura divină, pentru-că ea li se distribue; pe când Cuvântul nu numai că nu este strein de divinitatea paternă, dar o ia din el-însuși, o scöte cu abundență în sînul Tatălui, cea ce arată până la evidență că este D-zeu printr'o comunicare reală a substanței divine, și nu printr'o participare externă. În fine, Cuvântul este D-zeu care era în Dumnezeu din început, și rămâne tot-d'auna *D-zeu în D-zeu*.

Și dacă Origen adaogă că nu ar fi, și nu ar rămâne D-zeu, dacă nu ar rămâne în continuă contemplare în adâncimea paternă, fără îndoială, atribuind numai Tatălui divinitatea, cum atribue numai Fiului rațiunea, înțelegea că Cuvântul, fiind sorginta a totă rațiunea, nu este a totă divinitatea, și deci, nu era D-zeu de cât cu condiție d'a primi continuu natura divină din Tatăl.

Se vede că Origen, dicînd că Fiul ține divinitatea de la Tatăl, cu puterile cerești, nu pretinde că aceste puteri o țin în același mod ca Fiul, dar că o primesc și o posed în mod deosebit. Observînd adesea

1) Ὡς γὰρ αὐτόθεος καὶ ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατήρ, πρὸς εἰκόνα, καὶ εἰκόνας τοῦ εἰκόνας, οἱ δὲ καὶ κατ' εἰκόνα λέγονται εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οὐκ εἰκόνας... În Ioann., t. II. Vedi Ginoulhiac, op. cit., tom. II, pag. 239.

că Tatăl singur este *D-zeu adevărat*, de care vorbește și Mântuitorul, nu negă că Cuvântul posedă real natura divină; terminii ce întrebuițează exprimă o comunicare reală a naturei divine. Ideia sa ar putea fi, așa dar, dreaptă, dar fiind încurcat de a găsi expresiunile cuvenite Cuvântului și puterilor cerești, se servi de termini criticabili cari luați *ad-litteram*, îndrumează spre arianism; și este adevărat că acest text 'i a adus imputarea de necredință și arianism.

Cu toate acestea, Origen este cel din tâiū care răsturnă teoriile subordonaționiste ale predecesorilor săi și care puse principiul: *Fiul este născut din eternitate de Tatăl, așa dar din eternitate este Persoană saū ipostas*¹⁾. El susține consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl și emite propozițiuni direct contrarii cu acelea pe cari le-am examinat. Susținând că numele de D-zeu cu articol se cuvine numai Tatălui, numește cu toate acestea pe Fiul D-zeu cu articol: *καί ὁ θεὸς ἐστὶ*²⁾. De asemenea 'l numește lămurit *D-zeu adevărat*³⁾; și cu totul opus de cea ce ȳice în textul citat, declară categoric că «Mântuitorul este D-zeu, *nu prin participare, dar prin natură*⁴⁾»

Origen găsește eternitatea Cuvântului chiar în primul verset al Evangheliei S. Ioan. Dacă numește pre Cuvântul *D-zeu făcut prin participare*, apoi tot el ȳice că *nu este făcut*. Cuvântul, ȳice el, «nu este făcut în D-zeu, ca și cum nu exista mai înainte în D-zeu, dar pentru-că *coezista* tot-d'a-una în Tatăl, este scris: *Și Cuvântul era la D-zeu*»⁵⁾.

1) Dr N. Nitzulescu, *Compendiu de Ist. Bisericei*, p. 66.

2) *In Psal.* XLIV, n 15; *In Jerem*, hom. XIV, n. 6; *In Ioann.*, t. XXVIII, n. 11.

3) *Κρυφίως ἐστὶν γνῶσις ἀπόρρητος τῶν περὶ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ μυστηρίων*. *In Psal.*, IX, n. 5.

4) *Ὁ δὲ Σωτὴρ οὐ κατὰ μετουσίαν, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἐστὶ θεός*. *In Psal.*, CXXX, n. 2.

5) *Ἡρὸς δὲ τὸν θεὸν οὐ γίνεται, ὡς πρότερον οὐκ ὦν πρὸς αὐτὸν, παρὰ δὲ τὸ αἰεὶ συνεῖναι τῷ Πατρὶ λέγεται καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν...* *In Ioann.*, t. II, n. 1.

Încă din timpul seǔ, aceia cari 'și făcuseră o idee greșită despre divinitatea Cuvântului, emiseră formula: ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Origen, care a fost atât de mult acusat de arianism, o combătu în mai multe din scrierile sale. «Acela care îndrăznește a dice că era un timp când Fiul nu era, să știe, dice el, că este același lucru, ca și când ar dice: a fost un timp când Înțelepciunea nu era, când Cuvântul nu era, când Viața nu era 1)»

În fine, Origen examinând toate textele din S. Scriptură cari vorbesc de eternitatea Cuvântului, dice că în toate acele texte «adevărata fire a Fiului nu este exprimată cum se cuvine, dar ea se arată clar prin acest cuvânt: *Tu ești Fiul meu, eu astă-đi te-am născut*, cuvânt care 1) este đis de D-đeu însuși, de Acela pentru care eternitatea este astă-đi, căci nu este pentru D-đeu nici séră, nici diminétă; dar, dacă cutez a vorbi ast-fel, o durată care se întinde simultan cu viața sa ne născută și eternă, este pentru el điuva de astă-đi în care Fiul este născut. Ast-fel nu este început în generațiunea Fiului, cum nu este în această đi'».

Fiul este născut de Tatăl fără a avea început și într'un present etern, așa dar este consubstanțial și coetern cu Tatăl, și prin nrmare, Origen este absolut opus arianismului, al cărui părinte s'a pretins a fi.

Un alt Părinte bisericesc care a numit pre Fiul o *făptură*, este Dionisiu cel Mare din Alexandria. Combătând Sabelianismul către anul 260, se exprimă ne-exact, într'o epistolă dogmatică adresată lui Amoniu și Eufuranor. Pentru a accentua mai energic distincțiunea Tatălui și a Fiului, numi pe acesta ποίημα τοῦ θεοῦ, și adăogă că «Fiul este strein de Tatăl după substanță, ξένον κατ' οὐσίαν, precum vița viei și vierul sunt streini unul de altul după substanță»; și «fiind-că este un

1) Κατανοεῖτω γάρ ὁ τολμῶν καὶ λέγων, ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός, ὅτι ἐρεῖ καὶ τό. σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ ζῶη οὐκ ἦν». Apud Athan., De Decr., n. 27.

2) In Ioann., t. I, n. 32.

ποίημα, nu era înainte d'a fi fost născut, οὐκ ἦν, πρὶν γένηται ¹⁾ ».

Ast-fel, prin expresiunile sale, Dionisiu considera pre Fiul printre făpturi.

Maî mulți episcopi Africani se plânseră de aceste erori ale lui Dionisiu din Alexandria, către colegul său Dionisiu din Roma. Acesta întruni un Sinod (260) și după ce deliberă cu membrii acestui Sinod asupra dogmei în cestiuine, adresă lui Dionisiu din Alexandria o epistolă destul de însemnată pentru istoria ortodoxiei, și conservată în mare parte de S. Atanasiu ²⁾.

El se pronunță contra a trei erori și maî întâiū contra *triteismului*, care opus diametral sabelianismului, divisa monarhia divină în trei ipostase cu totul separate, admitând *trei Dumnezei*. În al doilea loc, combate pe scurt Sabelianismul, și în fine, în al treilea loc, se întinde forțe mult contra aceloră carî numesc pre Fiul o făptură și despre care Scriptura dice că este născut. «Dacă ar fi fost făcut, dice el, ar fi fost un timp în care nu ar fi fost, dar Fiul a fost tot-d'auna, αἰὲ ἦν».

Dionisiu explică, în fine textele din Scriptură (Prov., 8, 22. — Deut., 32, 6) carî vorbesc în aparență de creațiunea Fiului și le opune maî multe texte carî vorbesc despre *generațiunea* și *eternitatea* lui. El termină cu aceste cuvinte: «Admirabila și sânta unitate nu trebuie, prin urmare, a fi împărțită în trei divinități; demnitatea și necomparabila mărire a Domnului nu trebuie să fie înjosită prin ipoteza că este o făptură; trebuie a crede în D-zeū Tatăl a tot Puternicul și în Iisus Christos Fiul său și în Spiritul Sânt, și că Cuvântul este unit cu D-zeul universului».

Dionisiu din Alexandria trimise două epistole la Roma pentru a se justifica.

În aceste epistole, conservate de S. Atanasiu ³⁾.

1) S. Athan., De Sent. Dion., c. 4.

2) De Decret. Synod. Nic., c. 26.

3) De Decr. Syn., Nic. c. 25 și De Sent. Dion., c. 18.

Dionisiu dicea, că acuzatorul săi l'aŭ calomniat că ar fi negat *egalitatea substanței* Tatălui și a Fiului; că dacă n'a găsit nicăeri în Biblie cuvântul *ὁμοούσιος*, argumentul de care s'a servit și pe care adversarii săi l'aŭ trecut cu vederea, are același sens ca și această expresiune. Dionisiu comparase, într'adevăr, raportul dintre D-zeu Tatăl și D-zeu Fiul cu acela dintre părinți și copii, pentru-că copil aŭ o substanță asemănătoare cu a părinților lor; el întrebuițase și alte comparațiuni, pentru exemplu, planta și rădăcina saŭ sămînța sa, între care este similitudine de substanță, precum și comparațiunea dintre fluviu și sorgintea sa.

Dionisiu zice că: «N'a fost nici o dată un moment în timpul căruia D-zeu n'a fost Tată; și Fiul este etern, dar n'are ființa sa de la sine-însuși; el o are din Tatăl» ¹⁾; și că: «nu crede că Fiul este o făptură; că n'a numit pe D-zeu făcător, ποιητής, pentru a arăta raportul dintre el și Fiul, dar l'a numit *Tată*; dacă, cu toate acestea, a numit odată pe Tatăl ποιητής, pentru a exprima raportul ce are cu Fiul, 'i-se pôte lerta în vedere că și iuvēțații Greci se numesc asemenea ποιηταί ca părinți ai cărților lor; și că Biblia însuși nu întrebuițază tot-d'auna cuvântul ποιητής în sens de făcător, dar câte odată și în sens de motor, pentru exemplu, când ea dice că noi suntem ποιηταί, adecă motorii mișcărilor inimei noastre» ²⁾.

Se vede că Dionisiu cel Mare din Alexandria, justificându-se în acest mod, nu negă că expresiunea *πρωτων* aplicată Fiului, este o expresiune neusitată în Biserică. Și dacă avea necesitate de convingere, era de ajuns pentru a arunca o ochire asupra diferitelor simbole, unde D-zeu este numit constant *făcătorul*, ποιητήν, *tuturor lucrurilor* și Tatăl Domnului Nostru Iisus Christos, care este numit pretutindenea Fiul său unic.

1) S. Athan., *De Sent.*, C. 15.

2) *Idem*, C. 21.

§ 8. Concluziunea celor tratate până aici.

În studiul ce am făcut până acum asupra învățătorei despre Cuvântul, așa cum se găsește la Părinții și scriitorii antenicieni, s'a vădut că ei s'aũ apropiat întru cât-va de teoria lui Filone, dar modul lor de învățatură în ce privește pe Cuvântul este absolut deosebit de al lui Filone. Pe când la Filone Cuvântul ἐνδιόθετος apare ca impersonal, iar Cuvântul προφορικός, ca personal, dar separat și subordonat lui D-zeu, la Părinții bisericesci, Cuvântul ἐνδίθετος și Cuvântul προφορικός este una și aceeași Persónă, o Persónă singulară, consubstanțială, distinctă și nedespărțită de Tatăl, și care are o existență personală atât înainte de creațiune cât și după ea, că, prin urmare, este coetern cu Tatăl.

Acastă învățatură aũ a centuat'o ei cu deosebire contra Gnosticilor, cari admiteaũ pre Cuvântul numai în sens de Λόγος προφορικός, și contra madaliștilor, cari negaũ personalitatea Cuvântului.

Dacă Cuvântul, Înțelepciunea saũ Fiul lui D-zeu a fost numit de către unii o *creatură*, o *făptură*, această aũ făcul'o în puterea motivelor pe cari le-am arătat, și pentru — că expresiunile κτίζειν și ποιεῖν, n'aveũ atuncĩ un înțeles hotărit, că ele, după S. Atanasiu, aũ și în S. Scriptură diferite însemnări; și că nu însemnă numai a crea, a face, dar și a produce, a stabili, a *nasce*.

Din examinarea textelor dificultóse, s'a putut dovedi până la un punct, că învățătura lor nu ar fi de condamnat, dar ceia ce s'ar putea condamna ar fi expresiunile imprudente și îndoióse de cari s'aũ servit; însă și în această privință se pot scuza întru cât Biserica nu precizase limbajul seũ teologic și întru cât eraũ constrânși de împrejurările în cari se aflaũ a se exprima așa și nu alt fel. Afară de acestea, mai este și un alt motiv pentru care ei nu eraũ ținui ca să nu se exprime precum am vădut. Întrebarea lui Augustin: «*Numquid perfecte de Trinitate dispu-*

*tatum est, antequam oblatrarent Ariani?*¹⁾ și afirmațiunea lui Ieronim: «*Certe antequam in Alexandria quasi daemonium meridianum Arius nasceretur, innocenter quaedam et minus caute locuti sunt*»²⁾, arată lămurit că Părinții și scriitorii antenicenî, n'aveau a se feri de învățătura ariană și deci, în inocența lor, aū putut întrebuița asemenea expresiuni. Și chiar dacă aū numit pre Fiul o *creatură*, nici unul n'a ȃis, precum a ȃis Ariu, că Fiul a fost făcut din nimic, ci toți aū ȃis că are aceeași substanță ca și Tatăl care l' a născut; iar dacă s'a găsit unul, Dionisiu cel Mare din Alexandria, să ȃică că Fiul este strein de substanța Tatălui, în urmă'l vedem retrăgându-și cu o mndestie sântă expresiunile sale reū alese. Afară de Tertulian, (și acesta numai într'un text disputabil), nici unul n'a îndrăsnit să afirme că D-zeū n'a fost tot-d'auna Tată, că a fost un timp când Fiul nu a existat; nici unul n'a ȃis că Cuvēntul ἐνδιθέτος și Cuvēntul προφορικός sunt două persōne deosebite, ci una și aceeași Persōnă; nici că în D-zeū sunt două Înțelepciuni, ci una singură, care este Cuvēntul saū Fiul lui D-zeū.

Cu tōte acestea, nu se pōte tăgădui că din tendința lor de a salva distincțiunea personală a Fiului de Tatăl, luptând contra sabelianismului, nu s'a născut *subordonațianismul*. Acesta este un fapt recunoscut în genere de toți teologii. Incheem cele ce am ȃis până aici exprimându-ne cu Bossuet, «că un autor, după vederile diferite ce pōte avea, sprijinind un loc mai mult de cât altul, cade în certe ambiguități ce nu se găsesc mai de fel în sâți doctori, după ce materiile sunt bine limpețite.

«Acēsta'î ceea ce domnește în genere în tōte materiile credinței. Fiul lui D-zeū este D-zeū ca Tatăl, și sunt texte clare pentru acēstă veritate în tōte timpurile. Dar, când se consideră că este un D-zeu eșit

1) In Psal., 54, n. 22.

2) Adv. lib. Rufin., t. II, p. 440, ed Migne.

dintr'un D-zeu, *Deus de Deo*, un D-zeu care primește din Tatăl divinitatea sa și tótă acțiunea sa, un D-zeu, care prin urmare, fără a degenera din natura sa, este cu necesitate al doilea în origină și în ordine, limbagiul se încurcă câte o dată; se vorbește de în-tâietatea de origină ca și cum ar avea în sine ceva mai excelent, cât pentru modul de a vorbi, și această încurcătură nu se descurcă perfect de cât atunci când ore-care dispută reduce spiritele la un limbagiul precis. Același lucru a trebuit să se întâmple și în materia Grației; într'un Cuvânt, în tóte dogmele, se calcă tot-d'auna între două prăpăști, și se pare a cădea într'una când se silește d'a evita pe cea-l-altă, până ce disputele și judecățile Bisericei interveniră asupra cestiunilor, fixară limbagiul, determinară atențiunea și asigurară calea doctorilor»¹⁾.

1) *Défense de la Trad. et S. S. Pères*, lib. VI, C. III.

PARTEA A DOUA ¹⁾

ERESIA ARIANĂ, NASCEREA ȘI PROPAGAREA EI.

Ș I. Ariu și începutul discuțiunei.

Tôte silințele școlei din Antiochia ca să mențină *unitatea* lui D-zeu tindeaă spre învățătura lui Paul din Samosata care considera pre Cuvântul ca *impersonal, ne distinct* de Tatăl, și nu vedea în Christos de cât un om, în care Cuvântul Divin locuise și lucrase.

Lucian, preot din Antiochia, împărțșind aceleași vederi ca și Paul compatriotul său, apără mult timp aceste idei false despre Trinitate, pentru care fu escomunicat. După ęece sau doi-spre-ęece ani, se împacă cu Biserica, ceea ce probéză că renunță mai târđiă la învățătura lui Paul din Samosata. Dar fiind tot-d'una convins că Biserica nu menșinea cu destulă acurateță dogma despre unitatea lui D-zeu, 'și imagină allă ipoteză în privința Trinităței, care se termină în eresia *exuconțianilor*, și mai cu sémă în aceia a discipulului său *Ariu*. Principiile lui Lucian se întin-

1) La compunerea acestei părți s'a consultat mai ales următorii autori: Hefele, *op. cit* ; Tillemont, *Memoires pour servir a l'hist. eccl.*, ed. II, tom. VI; W. Guettée, *Histoire de l'Eglise*, tom. II și III,

seseră departe în Asia, căci în epistola sa ¹⁾ către Eusebiu din Nicomedia, Ariu nu vorbește numai de acesta ca împărțând opiniunile sale, dar încă de un mare număr de episcopi cari proclamaseră că Fiul nu este etern ca Tatăl. Negațiunea egalității Tatălui și a Fiului, sub raportul eternității, pure, așa dar, a fi fost unul din punctele fundamentale ale învățăturai lui Lucian. Afară de acesta, Lucian și Lucianiștii negau toți că Fiul lui Dumnezeu a luat un suflet uman și nu îl recunosc de cât un corp uman, pentru-ca să potă atribui Cuvântului afecțiunile umane, precum: întristarea, bucuria, etc., și pentru-ca să'l potă declara o ființă mai mică de cât Dumnezeu, o creatură ²⁾.

În fapt, Ariu și arianii au accentuat mult $\sigma\omega\iota\zeta$ Χριστοῦ ἀψύχον, punând cu modul acesta în evidență afinitatea învățăturai lor cu școala lui Lucian.

De altmintrelea, se știe că Lucian este recunoscut ca autorul Simbolului pe care eusebiana îl supuseră sinodului din Antiochia (341), și în care totă preciziunea și curățenia dogmei este expusă cu îngrijire. El este de asemenea renumit prin publicarea unui text corigiat al Septuagintei și prin tăria cu care suferi martiriul sub Maximin ³⁾.

Acastă învățătură a teologilor antiocheni, care tindea a subordona Tatălui pre Fiul, fu transportată în Alexandria de Ariu, discipulul deja numit al școlei lui Lucian; pe acest nou teren ea câștigă destulă putere și însemnătate. Secolul lui Constantin cel Mare era foarte favorabil pentru *propagarea* subordonaționismului, de ore-ce, după convertirea imperatorului, numeroși oameni învățați intraseră în Biserică, fără convingere și respândiseră din toate părțile teorii religioase mult mai favorabile subordonaționismului, de cât învățăturai pure despre egalitatea Tatălui și a Fiului.

Ariu nu ar fi avut atâta succes dacă nu ar fi găsit în Alexandria un teren bine dispus pentru a primi

1) A se vedea această epistolă în § 3, din această parte.

2) S. Epiphan., *Ancoratus*, C. 33.

3) Euseb., *Hist. eccl.*, VIII, 13; IX, 6.

acéstă teorie subordonaționistă. Din timpul lui Origen, care nu putuse înlătura cu desêvêșire consecințele subordonaționismului, se formase în Alexandria un curent contra teologiei egalității Tatălui și a Fiului. După Dionisiu cel Mare, teologii mai însemnați: Teognost, Pieriu și episcopul Petru, luptaseră contra acestui curent; asemenea și episcopul actual Alexandru; dar reprezentanții vechei tendințe Alexandrine, se alipiră cu bucurie de Ariu, întemeindu-se pe autoritatea lui Origen și punându-se sub numele său. Pe lângă acestea, se formase în Alexandria de mai mult de un secol, așa numita »*Biserica filosofantă*« *Ἐκκλησία φιλοσοφικῶ τᾶτη*, care îmbrățișa cu grabă toate controversile filosofico-teologice; iar învățătura lui Filone, al cărui focar era tot Alexandria, exercită o mare influență în desvoltarea arianismului.

Ariu era din Libia de naștere ¹⁾, prin urmare compatriot al lui Sabeliu, și se credea în drept a combate erezia sabeliană care nu face deosebire între Tatăl și Fiul.

Viața lui Ariu se cunoște foarte puțin. Fiind încă laic se uni cu Melețiu, episcop din Licopole în Tebaida, care fiind depus într'un Sinod de Petru episcopul Alexandriei pentru-că sacrificase idolilor ²⁾, refusă a se supune și formă, către anul 301, schisma ce poartă numele său. Mai în urmă, Ariu părăsi pe Melețiu, și intră iarăși în sânul Bisericii. De astă dată Petru îl chirotoni diacon, însă mai târziu se vedu nevoit a-l îndepărta din cauza opozițiunei continue ce-l făcea față cu toate măsurile ce lua contra schismaticilor. Achila, următorul lui Petru, îl împacă cu Biserica, îi permisă a sluji ca diacon, și în 313 îl chirotoni preot la o biserică din Alexandria. Numărul cel mare al creștinilor atrase după sine necesitatea d'a se împărți acéstă cetate în mai multe parochii. Ariu fu onorat cu con-

1) *Φασὶ δὲ αὐτὸν Λίβου ἐφ' ἑνεσι*. S. Epiphanius, *Haer.*, 69, c. 1.

2) M. L'Abbé Rivaux, *Cours d'histoire eccl.*, 1886, tom. I, p. 280.

ducerea uneia din aceste parochii numită *Vaucalis* ¹⁾.

Ariu era un bărbat foarte versat în științele timpului său și dialectic foarte abil. Avea o statură înaltă, un exterior grav și moravuri austere. În convorbiri era atrăgător și convingător. Episcopul Alexandru îi impută multe neajunsuri.

Două istorisiri din Teodoret ²⁾ despre Ariu au făcut pe unii să creadă că după moartea lui Achila, Ariu a căutat să obțină prin intrigă demnitatea episcopală, și vedând că se preferă vechiul său coleg Alexandru, ar fi conceput o ură neîmpăcată contra lui. Istoricul arian Filostorg narază ³⁾ că murind Achila și trebuind a i-se da un următor, voturile înclinară spre Ariu, dar că Ariu însuși preferă pe Alexandru, care fu ales.

După alții, nici una din aceste istorisiri nu pare a fi fondate și susțin că Sozomen ⁴⁾ este poate mai aproape de adevăr când dice că Alexandru ținu la început pe Ariu în mare cinste. Cronologia confirmă acest fapt, de ôre-ce discuțiunea între Ariu și episcopul său nu începu, după tótă probabilitatea, de cât către anul 318 sau 320, când Alexandru era deja episcop de șese ani și mai bine și în care timp pacea cea mai profundă domnise între amândoi. Admițându-se că ar fi existat între ei vre-o antipatie, nu trebuie a crede că ea ar fi dat naștere la controversa doctrinală; acesta a fost numai rezultatul învățăturilor teologice opuse.

Socrat ⁵⁾ istorisește cum se născu pentru prima dată acest diferend. «Episcopul Alexandru vorbi într'o zi, în prezența a tot clerul, despre misterul Trinităței, și insistă în particular asupra unităței în Trinitate, filosofând asupra acestui grav subiect, și cugetând a culege onóre din argumentațiunile sale. Dar Ariu credu

1) Φασί... ἐν Ἀλεξανδρεία δὲ πρεσβύτερον γεγονότα, ὅς προίστατο τῆς Ἐκκλησίας τῆς βρυχάλεως οὕτω καλουμένης. S. Epiphanius, Haer., 69, c. 1.

2) Theodoret., *Hist. eccl.*, lib. I, c. 2 și 3.

3) Veđi Hefele, op. cit., pag. 236.

4) Idem.

5) Idem, pag. 236 sq.

a descoperi Sabelianismul în învățătura episcopului. El îl contrazise cu vioiciune și pretinse că dacă Tatăl a născut pre Fiul, ființa aceluia care a fost născut a avut un început, ἀρχὴν ὑπάρξεως, și prin urmare, a fost un moment când nu era, ἦν, ὅτε, οὐκ ἦν; că Fiul își are ființa sa din nimic, ἐξ οὐκ ὄντων ἔχει τὴν ὑπόστασιν.»

Teodoret și Epifaniu naréză ca și Socrat începutul controverselor ariane, însă numai cu câte-va diferențe de amănunte. Teodoret afirmă că «Alexandru urmând divinelor scripturi, dicea că Fiul este de același mărire și de aceeași substanță cu D-zeu născătorul; iar Ariu împrotivindu-se, numea (pe Fiul) κτισμα καὶ ποιήμα și adăoga că era un timp când nu era, ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν» 1).

Sozomen 2) însă, nu dice că episcopul Alexandru a dat naștere discuțiunei printr'un discurs; după el, Ariu începu de la sine a respândi aceste erori. Episcopul fu înfruntat că a tolerat acest început; el nu voi a usa de autoritate contra lui Ariu, ci reuni clerul său care deliberând împreună cu Ariu în prezența sa, proclamă pre Fiul ὁμοούσιος și συνάδιος, (consubstanțial și coetern cu Tatăl). La începutul discuțiunei, Alexandru nu luă parte pentru nici unul dintre argumentatori, dar către finit, aprobă pe aceia cari apăraseră consubstanțialitatea și coeternitatea, poruncind lui Ariu a părăsi erorile sale.

§. 2. Sinodul din Alexandria (320 sau 321).

Episcopul Alexandru întrebuiță toate mijlocele pentru a face pe Ariu să înceteze cu turburările, dar în cele din urmă vedând că atât îndemnurile cât și ordinile severe ce'î dedia rămân fără nici un rezultat, convocă în Alexandria un Sinod (320 sau 321) la care asistară aproape o sută de episcopi din Egipt și din

1) Theodor., Hist. eccl. lib., I, c. 2.

2) Sozom., Hist. eccl. lib. I, c. 15.

Libia, cu un număr însemnat de preuți. Ariu se presintă, și întrebându-se despre vederile sale teologice, el răspunde: »D-zeu n'a fost tot-d'auna Tată 1); *Cuvântul a fost scos din nimic*; el este creatura și făptura Tatălui; Fiul nu este asemenea Tatălui după substanța sa; nu este nici Cuvântul adevărat al lui D-zeu, nici adevărata sa Înțelepciune, fiind creat prin Cuvântul și Înțelepciunea cărî sunt în D-zeu; din natura sa este *supus schimbărei* ca și cele-alte creaturi raționabile; este diferit și separat de substanța lui D-zeu; Tatăl este invisibil și neexprimabil Fiului; Fiul nu cunoște chiar propria sa substanță, așa cum este ea, pentru-că n'a fost făcut de cât pentru noi și pentru a fi ca *instrumentul* de care D-zeu s'a servit pentru a ne crea, ast-fel că nu ar fi fost, dacă D-zeu n'ar fi voit a ne crea. Cuvântul este supus schimbărei din natura sa 2), dar s'a condus de liberul său arbitriu, și prin voința sa a rămas bun. D-zeu prevădend că va fi bun, s'a grăbit a'i da mărirea pe care a meritat-o apoi prin virtutea sa; Iisus Christos nu este adevărat D-zeu, și nu este numit D-zeu de cât prin participare ca cel-lalți».

Față cu aceste grave erori și negațiunile ale divinității Cuvântului, Sinodul credu de cuviință a anatematiza pe Ariu și pe partizanii săi. Din numărul Arianilor făceau parte doi episcopi: Secundu, din Ptolemaida în Pentapole și Teona din Marmarica; șapte preuți: Achila, Aital, Carpon, Sarmatie, Cares, Pistu și un alt Ariu; un-spre-zece diaconi: Euzoiu, Luciu, Iulian sau Iuliu, Mena, Helladiu, Caju, Macarie, Serapion, Paramon, Zozim și Ireneu. Sinodul mai escomunică încă și alte multe persoane laice cărî făceau parte din numărul arianilor.

Acești primii discipuli ai lui Ariu, condamnați împreună cu el în acest Sinod, se numesc propriu *ariani*;

1) Socrat., lib. I, c. 6.

2) S. Athanas., în epist. ad Episc. Egypt., p. 281, tom. I. Veđi Paul Guérin, *Les Conciles*, 1872, tom. I, p. 63, de unde s'a luat și acest răspuns al lui Ariu.

cel-altî carî au îmbrăţişat mai în urmă erezia, se numesc mai ales *eusebiani*, din cauza lui Eusebiu din Nicomedia, căpetenia lor.

Ariu, cu tóte că escomunicat, continuâ a servi în Biserica sa, și episcopul Alexandru vorbește de mai multe biserici, pe carî le numește peșteri de tâlhari, în carî arianii se întruneaû adesea. În scurt timp, Ariu se încungiuură de o mulțime de partizani. Sciziunea începu, și disputele și neînțelegerile între eretici și ortodoxi, carî luptau uniî contra altora cu multă furie, ajunseseră forțe departe. Din Alexandria, discuțiunea se întinse cu iuțelă peste tot Egiptul, ajungând până în Tebaida și Libia, și de aci trecând în cele-alte provincii orientale. Mai târziu însă, Ariu, fie că vedu că reputația sa scade în Alexandria, fie că fu alungat de episcopul Alexandru, fie că avea planul d'a merge ca să amăgiască saû să prevină și pe alții în favórea sa, fie, în fine, că acestea tóte concurară, părăsi Alexandria cu Carpon, Achila și mai mulți alți prieteni ai săi, și se duse în Palestina, unde alergând din Oraș în Oraș, nu numai în acéstă provincie, dar și în altele vecine, cerea episcopilor protecțiunea lor, și 'i ruga a interveni pe lângă Alexandru spre a'l primi în Biserică. Dorința de pace și de unire 'i servea de pretext. Trimitea pe amicii săi, ca delegați, la toți episcopii, cu o confesiune de credință a sa, rugându'î ca să scrie episcopului Alexandru să ridice sentința pronunțată asupra lor, dacă ei sunt pe calea adevărului; iar dacă credința lor nu este dréptă, să le scrie cum trebuie să creadă. Resultatul fu, că se găsiră mai mulți episcopi, carî nu numai că luară apărarea lui Ariu scriind lui Alexandru în favórea sa, dar subscrieră și epistolele sale, și'l primiră în comunitatea lor, împreună cu partizanii săi. Cu tóte acestea, se găsiră mai mulți carî'l refuseră, și scriseră lui Alexandru a nu primi în Biserică, nici pe Ariu, nici pe partizanii săi. Printre episcopii carî luară protecțiunea lui Ariu, cei mai însemnați erau: *Eusebiu* din Nicomedia, *Eusebiu* din Cesarea, în Palestina, *Teodot* din Laodicea, în Siria, *Paulin* din Tyr, *Atanasiu* din Anazarb, în

Cilicia, *Gregoriu* din Birut, în Fenicia, *Aețiu* din Lidda sau Diospole, în Palestina, *Patrofil* din Scitopole, în Palestina, *Narcis* din Neroniada sau Irenopole, în Cilicia, *Menofant* din Efes, *Teogon* din Nicea și *Maris* din Calcedon. Dintre toți aceștia, Eusebiu din Nicomedia, fu cel dintâiu care se declară pe față ca protector al lui Ariu și care se pronunță fără nici o rezervă pentru ideile lui.

El era un bărbat înaintat în vîrstă, dotat cu o elocință rară, se bucura de o reputațiune deosebită printre contemporanii săi, și avea mare trecere la Imperatorul Constantin cel Mare.

§ 3. Epistola lui Ariu către Eusebiu din Nicomedia.

Acastă epistolă, scrisă de Ariu îndată după eșirea sa din Alexandria, și mai 'nainte de a se duce în Nicomedia pentru a se întâlni cu Eusebiu, este proba cea mai evidentă despre prietenia ce exista între amândoi, pe care o contractaseră încă din timpul când 'și făcuseră studiile în scôla celebrului Lucian din Antiochia.

După ce mai întâiu laudă pe Eusebiu, prin titlul ce i dă *de om al lui D-zeu și de apărător al verității*, Ariu se plînge că a fost persecutat pe nedrept de Papa Alexandru, care a arătat contra sa atîta patimă, în cât la isgonit din Alexandria ca pe un impiu. Apoi arătînd în scurt învătătura episcopului Alexandru, adaugă că Eusebiu din Cesarea, Teodot din Laudicea, Paulin din Tyr, etc, și toți episcopii orientali, au fost anatematizați împreună cu el în sinodul din Alexandria (321), pentru-că învêțau că Tatăl a existat înaintea de Fiul.

Episcopul Alexandru însă nu numește în epistolele sale pe acești episcopi printre cei anatematizați de sinodul din Alexandria, dar este foarte adevărat, că acest sinod, după ce anatematiză pe nume pe Ariani africani și mai ales alexandrinii, pronunță o anatemă generală asupra partizanilor eresiei, și de aci Ariu trase con-

secința care-i convenea.¹⁾ Așa dar, pentru-că această anatema cădea asupra tuturor amicilor săi, Ariu voia să zică că toți episcopii orientali, pe care și-i imagina ca partizanii săi, au fost anatematizați, afară de trei: Filogon din Antiochia, Helnaic din Tripoli, în Fenicia și Macarie din Ierusalim, pe cari 'i numește ómenii eretici și ignoranți. Teodoret²⁾ însă a imputat lui Ariu că a colomniat pe acești trei episcopi cari susțineau că Fiul este etern, existând înainte de secole, egal în mărime și de aceeași substanță cu Tatăl. Ariu termină epistola sa printr'o expunere scurtă a învățaturii sale, neavând necesitate de multă vorbire pentru a face pe Eusebiu să o înțelegă, căci acesta avea aceleași vederi ca și dânsul.

Eacă *in extenso* conținutul acestei epistole, conservată întrăgă de Teodoret.³⁾

«Prea iubitului Stăpân Eusebiu, omul lui D-zeu, credincios și ortodox, Ariu pe nedrept persecutat de Papa Alexandru, pentru această veritate triumfătoare, în favórea căreia asemenea luptați, salutare în Domnul.»

«Părintele meu Amoniu, plecând la Nicomedia, am cređut de datoria mea să profit de această ocasiune pentru a vă trimite prin el respectele mele și pentru a vă însciița de persecuțiunile pe cari le-am suferit din partea episcopului; căci știm câtă dragoste și afecțiune aveți pentru frații voștri în D-zeu și în Christosul său. Episcopul a arătat atâta patimă contra noastră în cât ne-a alungat din cetate ca pre niște impii, și acesta pentru că n'am voit a aproba aserțiunile pe cari le-a emis în public: D-zeu a existat tot d'auna; Fiul asemenea; Tatăl și Fiul a existat împreună; Fiul a coexistat cu Tatăl cel ne-născut; el a fost tot-d'auna născut; este născut fără generațiune; D-zeu n'a precedat pe Fiul un singur moment din rațiune; a fost tot-d'auna D-zeu, și Fiul a fost tot-d'auna Fiu; este Fiu venid din D-zeu însuși. Pentru-că Eusebiu din Cesarea, fratele vostru,

1) Hefele, op. cit., pag. 241.

2) Theodoret., Hist. eccl., lib. I, C. 4

3) Idem.

Teodot, Paulin, Atanasiu, Gregoriu, Aetiu, și toți orientaliți afirmă că D-zeu cel ne-născut a existat înainte de Fiul, a fost anatematizat. Nu s'a ocrotit de cât Filogon, Helanic și Macariu, ómenii eretici, neștiind nici începuturile credinței, cari numesc pe Fiul fie o *eructațiune* (ἐρυγή), fie o *proiecțiune* (προβολή), fie *deopotrivă ne-născut* (συνογέννητον). Nu vom putea înțelege niște cuvinte așa de impii chiar atunci când ereticii ne vor amenința de mii de ori cu mórtea.»

«Pentru noi, ce cugetăm, ce învățăm; ce am cugețat și ce am învățat? Că Fiul nu este *ne-născutul*; că nu este o *parte* din ne-născut; că nu vine nici din o sorginte materială; că prin voința și proiectul Tatălui, a existat înainte de timpuri și înainte de secole, deplin D-zeu, Fiul unic, imutabil; că înainte de a fi născut, saü creat, saü decretat, saü stabilit, nu era, căci el nu era ne-născutul.»

«Ei ne atacă pentru că zicem: Fiul are un început; și D-zeu n'are; ei ne persecută, pentru-că zicem că Fiul este venit din 'εξ οὐκ ὄντων, că nu este o parte din D-zeu, dar că nu vine dintr'o sorginte materială. Voi cunósțeți restul. Aduceți-vé aminte în Domnul de întristările nóstre, Eusebiu, cu adevérat demn de numele vostru și scump coleg al șcólei lui Lucian.»

Réspunsul pe care'l dete Eusebiu lui Ariu după primirea acestei epistole, nu se știe care a fost, de cât numai acésta frază conservată de S. Atanasiu: «Sentimentele tale, 'i díce, sunt fórte bune și nu ai nimic de dorit de cât a le vedea îmbrățișeate de tótá lumea, căci nimenea nu póte să se îndoiască că cea ce a fost făcut (Fiul lui D-zeu) nu era înainte ca să fie făcut, pentru-că trebuie să fi început d'a fi» ¹⁾.

§ 4. Epistola lui Eusebiu din Nicomedia către Paulin din Tyr.

Dacă se dá credémént celor spuse de Eusebiu din Nicomedia în acésta epistolă a sa, Paulin din Tyr, nu-

1) S. Atanas., lib. de Synod., pag. 730. Citat de Tillemont, op. cit., pag. 255.

mărat de Ariu printre partizanii săi, ar fi stat până atunci rezervat, păstrând o tăcere care putea trece drept o desaprobare, pe când Eusebiu din Cesarea ar fi luat parte deschisă pentru Ariu. Dar S. Atanasiu pune ¹⁾ pe Paulin din Tyr în numărul acelor care învățaseră erori asemenea ca acelea ale lui Ariu, cea ce a făcut să se creadă că epistola lui Eusebiu din Nicomedia contribuie și mai mult a le îmbrățișa. Paulin era un bărbat erudit pentru-că Eusebiu îi scrie că unuia ce este capabil a expune adevărata învățătură așa cum o învață Scriptura.

Corpul epistolei lui Eusebiu este o expunere a vederilor sale teologice, ne-deosebite întru nimic de ale lui Ariu, pe care le pune sub scutul ôre-căror texte din S. Scriptură, luând pe unele într'un înțeles literar, iar pe altele înstrăinându-le de la acest înțeles.

«Nici o dată, zice Eusebiu în această epistolă către Paulin, n'am auzit afirmarea, Stăpâne, că sunt doi înfinitți, nici unul singur care ar fi divizat în două ca ôre-care lucru corporal. Noi am învățat că nu este de cât un *Ne-născut*, și un Născut, care vine real de la el, dar nu din substanța sa; care nu participă de fel la natura *ne-născută*, și care n'a tras existența din substanța sa; care este cu totul diferit prin natură, și a fost făcut prin puterea lui D-zeu care 'l a format după imagina sa într'un mod perfect; al cărui început nu pôte fi exprimat, nu numai de limba omenescă, dar nici de ființele superioare omului.

«Nu exprimăm acolo propriile noastre cugetări, dar învățatura pe care o găsim în Sânta Scriptură, care ne învață că Fiul a fost creat și dotat cu o fire imutabilă și ne exprimabilă, făcută după imagina creatorului său. Domnul a ținut întradevăr despre sine: «*Domnul m'a creat începutul căilor săle; m'a stabilit înainte de timpuri, și m'a născut înainte de colini*»²⁾. Dacă venea din D-zeu însuși, ca o parte din substanța

1) Vezi Paul Guérin, op. cit., pag. 64.

2) Prov. 8, 22 sqq.

sa și o emaniune din firea sa, nu dicea că a fost făcut și creat; nu se pôte, Stăpâne, să nu scii. Ceia ce există fără a fi născut, nu pôte să fie creat nici prin el-insuși, nici prin altul, pentru-că de la început este ne-născut. Dacă, din contra, se dice născut, este aceasta o probă că provine din substanța Tatălui său și că participă la natura sa? Nu, pentru-că Scriptura ne spune că ómenii au fost născuți de D-deu de la care de sigur ei nu au natura lor: «*Am născut fii și 'i am crescut, și ei m'au desprețuit . . . Tu ai părăsit pe D-deu carea te-a născut*¹⁾ . . . *Cine a născut picăturile de rouă?*²⁾ Acestea nu participă la firea divină și generațiunea lor nu este de cât o creațiune a cărei cauză a fost voința divină. Scrie în acest sens, Stăpânului Alexandru; sunt convins că dacă 'i explici astfel cestiunea 'l vei indupleca pe el»³⁾

Paulin din Tyr era, așa dar, prieten cu episcopul din Alexandria, după cum se pôte deduce din partea finală a acestei epistole. Cu tóte acestea, sub influența lui Eusebiu din Nicomedia, scrise lui Alexandru în favórea lui Ariu ca și ceil-alți episcopi pe cari Ariu 'i da ca partizanii săi.

§ 5. Măsurile de prevedere din partea episcopului Alexandru.

Episcopul Alexandriei, informat de cea ce se petrecea și vedënd că Ariu și partizanii săi găsesc azil la mai mulți episcopi, unii însemnați prin santitatea exterióră a vieței, iar alții prin elocința lor, se vedu constrins, pe de o parte prin cutezanța cea mare și machinațiunile arianilor, iar pe de alta, prin parțialitatea puțin deghizată a lui Eusebiu din Nicomedia, să dea seamă înaintea Bisericei întregi de situațiunea în care se găsea. In scopul acesta scrise la toți episcopii Bisericei epistole, rugându'i a nu primi la ei nici pe

1) Isaia, I, 2.

2) Iob, 38, 28.

3) Acéstă epistolă se află întregă în Theodoret., Hist. eccl. lib. I, C, 5.

Ariu, nici pe partizanii săi. La aceste epistole, unii răspunseră cu sinceritate, iar alții într'un mod prefăcut; unii 'l asigurară că n'au primit nici de cum pe Ariu, iar alții că nu'l au primit de cât numai să'l câștige; în fine, oare-carăi răspunseră că 'l-au primit fără să'l cunoască. Dar un mare număr de episcopi din Egipt, din Tebaida, din Libia, din Pentapole, din Siria, din Pamfilia, din Asia, din Capadocia și din alte provincii vecine, se uniră cu episcopul Alexandru și subscriseră un memoriu său *τόμος*, poate chiar epistola enciclică de care vom vorbi îndată, și pe care acesta li'l trimisese cu rugămintea de a'l semna și a da în scris declarațiunea lor contra arianismului. Când Alexandru scrisese colegului său din Bizanțiu, care purta același nume ca și el, deja acest *τόμος* era semnat de episcopii provinciilor numite. Intențiunea episcopului din Alexandria era, poate, ca să dobândească în fața arianilor pentru veritatea credinței sale, consimțământul Bisericei întregi.

Din acest mare număr de epistole pe cari le scrisese acest episcop pentru apărarea divinității Cuvântului, n'au rămas de cât două, foarte însemnate pentru istoria ortodoxiei: una circulară, *epistola encyclica*, adresată tuturor episcopilor Bisericei, iar alta episcopului Alexandru din Bizanțiu.

§ 6. Examinarea acestor două epistole.

În circularea sa, după o frumoasă introducere referitoare la unitatea Bisericei, Alexandru se plânge în particular contra lui Eusebiu din Nicomedia, care a întreprins de a protege pe eretici și care recomandă pretutindenea prin scrisorile sale pe Ariu și partizanii săi. Acastă conduită 'l face a ridica cu îndrăzneală vocea sa. După ce arată numele ereticilor și expune principalele lor erori, pe care le combate cu texte din S. Scriptură, termină rugând pe episcopi a nu primi pe ariani în comuniunea Bisericei și a se feri să nu fie amăgiți de Eusebiu din Nicomedia sau de orî care altul care le-ar scrie în favoarea lor.

Istoria lui Socrat¹⁾ a conservat această circulare a episcopului din Alexandria.

Învățătura arianilor, țice episcopul Alexandru în circularea sa, este ast-fel: «D-zeu, țice ei, n'a fost tot-d'auna Tată, și a fost un timp când nu era Tată (ἦν, ὅτε ὁ Θεὸς Πατὴρ οὐκ ἦν). Cuvântul lui D-zeu n'a fost tot-d'auna (οὐκ ἀεὶ ἦν), dar a fost scos din nimic. D-zeu cel ce este (ὄν Θεός) l-a scos din cea ce nu era (ἐξ οὐκ ὄντων); era așa dar un timp când nu era (ἦν, ὅτε οὐκ ἦν). Fiul este așa dar creatura lui D-zeu. El nu este asemenea Tatălui după substanță (οὔτε ὁμοίος κατ' οὐσίαν); nu este nici Cuvântul său adevărat, nici Înțelepciunea sa adevărată (οὔτε ἀληθινὸς Λόγος αὐτοῦ ἐστίν, οὔτε ἀληθινὴ Σοφία αὐτοῦ ἐστίν); dar numai unul din făpturile și creaturile sale (εἷς τῶν ποιημάτων καὶ γενητῶν). În mod abusiv (καταχρηστικῶς) s'a numit Cuvânt și Înțelepciune, pentru-că n'a existat însuși de cât prin Cuvântul propriu al lui D-zeu (ιδίῳ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ) și prin Înțelepciunea care este în D-zeu (ἐν τῷ Θεῷ)²⁾, și prin care D-zeu a făcut pe Christos³⁾ ca pe cele-alte creaturi. Fiul este, așa dar, supus schimbărei ca cele-alte ființe dotate cu rațiune; el nu participă nici de cum la substanța Tatălui și nu l' cunoste în mod perfect. El a fost ca instrumentul prin mijlocul căruia D-zeu ne-a creat, și n'ar fi existat, οὐκ ἂν ὑπέσθη, dacă D-zeu n'ar fi voit a ne crea».

Ceva mai jos, episcopul Alexandru combătând erorile arianilor cu texte din S. Scriptură, țice: «Cine va putea să audă, fără a se înspălmânta, afirmațiunile noilor eretici contra cărora se ridică întreaga anticitate?»

«Ceî ce aū audit pe S. Ioan Evangelistul exprimându-se: *La început era Cuvântul*, pot țice cu ereticii: A fost un timp când Cuvântul nu era? Ceî ce aū învățat din Evangelie că *Fiul este unic* și că *tote*

1) Socrat., Hist. eccl., lib. I, c. 6.

2) Λόγος ἐνδιάθετος al lui Filone.

3) Λόγος προφορικός al lui Filone.

lucrurile au fost făcute prin el, pot înțelege aceste blasfemii că: Fiul este una din aceste creaturi? Dacă Fiul este Înțelepciunea Tatălui, precum învață Scriptura, cum a existat un timp când Fiul nu exista?

«A admite acésta, ar însemna că Tatăl a fost într'un timp fără Înțelepciune. Cum afirmă că Fiul este supus schimbărei, când el însuși dice: *Eu sunt în Tatăl și Tatăl este întru mine; eu și Tatăl suntem una*? Cum cutéză a învăța că Fiul a fost făcut pentru noi, când Apostolul Pavel ne învață că: *tóte au fost făcute pentru el și prin el*? Nu este de mirare, că în disprețul lor pentru Iisus Christos, pretind că nu cunóște perfect pe Tatăl; Christos a ȃis cu tóte acestea: »*Precum Tatăl meũ mă cunóște și eu cunosc pe Tatăl meũ*».

Teodoret¹⁾ a conservat epistola pe care episcopul Alexandriei a adresat-o episcopului Alexandru din Bizanțiu. Episcopul din Bizanțiu era fără îndoială în bune relațiuni cu cel din Alexandria, de óre-ce acesta'i scrie ca la un: *prea onorat frate și scump amic*. Epistola acésta nu este într'adevăr o circulară, căci este adresată numai lui Alexandru din Bizanțiu; dar pentru că în ea se vorbește către mai mulți, se presupune că era adresată tuturor episcopilor din Tracia.

Subiectul acestei epistole este fórté asemănător cu al circularii. De notat este, că în ea episcopul Alexandru se servește de termenul Θεοτόκος, Născătoare de D-ȃeu, care mai tȃrȃiu deveni fórté însemnat în luptele Cristologice. Epistola termină făcȃnd atenți pe episcopi a nu primi pe nici un arian în comuniunea Bisericeii, și în acelaș timp rugȃndu'i a urma exemplul majorității episcopilor din Egipt, din Libia, din Asia, etc, subscriind expunerea de credință pe care le o trimite acum, după cum au făcut și cei-alți colegi ai săi.

«Așea dar, ȃice Alexandru în acésta epistolă, am decis să ridic vocea contra acelora cari ȃic: «Era un

1) Theodoret., *Hist. eccl.*, lib. I, c. 3.

timp când Fiul lui D-zeu nu era; în urmă fu creat, pentru-că nu exista mai înainte; când a fost creat, a fost făcut așa cum sunt cei-alți oameni. D-zeu, adăogă el, a creat toate lucrurile cari nu există mai înainte, și pun pe Fiul în numărul fapturilor raționabile sau materiale create de D-zeu. Ca urmare a acestui principiu, dică că *natura Fiului este schimbătoare*; că a fost capabilă de virtute și de viciu.

«Acești oameni dică încă: Noi putem să devenim ca el Fiul lui D-zeu, pentru-că este scris: *am născut și am crescut fiu* ¹⁾. Când li se obiectează restul textului: *dar ei m'aș desprețuit*, aceia ce nu pôte conveni lui Christos, răspund că D-zeu, în preștiința sa, a știut că Christos va fi demn d'a fi Fiul său, pentru aceia el a fost ales între toți cei-alți. Așa dar, nu are natura divină, mai mult ca cei-alți oameni, dar a fost ales, cum ar fi putut să fie cei-alți oameni cari ar fi meritat'o ca el. Ei pretind chiar a sprijini erorile lor pe Scriptură și citéză aceste cuvinte ale Psalmistului: »Tu ai iubit dreptatea și ai urit nelegiuirea; de acea Dumnezeu, Dumnezeuul tău, te-a uns cu uleiul bucuriei mai mult de cât pre soții tēi» ²⁾.

Episcopul Alexandru basându-se cu deosebire pe primul verset al Evangelistului Ión, opune adevărata învățătură despre consubstanțialitatea Cuvântului. Admite dogma revelată fără a o aprofunda, pentru-că ea întrece priceperea minței omenești, dar răspunde la subtilitățile arianilor, cari admitend după Evangelistul Ión, că *tôte aș fost făcute prin Cuvântul*, pretindeau că același Cuvânt trecuse, ca toate creaturile, din neexistență la existență. În fine, probéză cu mai multe texte din Scriptură că Christos este Cuvântul *necreat, unul* cu Tatăl în cea ce privește substanța. După aceea adăogă:

«Aș avea încă multe de spus asupra acestui subiect, dar nu am nevoie d'a mă întinde mai mult pen-

1) Isaia, I, 2.

2). Ps., 45, v. 7.

tru învățații cari sunt de acord cu noi căci ei știu că noua sectă învață aceeași doctrină ca *Ebioniții*, *Artemon* și *Paul* din Samosata, episcop al Antiochiei, care a fost prin judecata episcopilor isgoniți din Biserică¹⁾. Ariu și Achila au cules învățăturile rele ale acestor eretici, și sunt susținuți de trei episcopi din Siria²⁾, cari vor trebui să fie judecați de episcop».

Ceva mai jos, Alexandru arătând imputarea ce'î făceaă arianii și expunând învățătura Bisericeii, dice: «El ne impută că admitem două ființe nenăscute, pentru-că noi susținem că Fiul are același substanță ca Tatăl, ca și cum nu ar fi o diferență esențială între aceste două învățături: că Fiul este născut din substanța Tatălui; și că este eșit din *neființă* pentru a avea ființa.

«Noi ne ținem de credința Bisericeii apostolice care crede în Tatăl ne-născut, a cărui ființă este eternă și imutabilă; și în Domnul nostru Iisus Christos, Fiul unic al lui D-zeu, eșit, nu din cea ce n'are ființă, dar din Acela care este Tată; nu în modul corpurilor, dar într'un mod necuprinzibil și neexprimabil. Noi credem că Fiul este, ca Tatăl, imutabil și perfect; că nu diferă de cât în aceia că Tatăl nu este născut. El este imagina perfectă a Tatălui și ceia ce'î distinge este că Tatăl n'a fost născut, pe când Fiul a fost.

«Credem în acelaș mod în Sântul Spirit, care a inspirat sântele Persóne ale V. și N. Testament.

«Credem că nu este de cât o singură Biserică catolică, apostolică, tot-de'una triumfătoare, chiar atunci când lumea întrégă ar ataca-o și care va birui pe toți răsvrățitorii cari se vor ridica contra ei, după aceste cuvinte: »*Credeți mie, eă am învins lumea*».

»După aceste credințe, recunóștem învierea morților

1) Alexandru unește la acești eretici pe Lucian, preut din Antiochia, despre care noi am vorbit în § 1 din acéstă a II parte a prezentei lucrări.

2) Probabil acești trei episcopi sunt Eusebiu din Cesarea, Paulin din Tyr și Patrofil din Scitopole, cari, întruniți într'un Sinod în Palestina, permiseraă lui Ariu de a ține întruniri. Tillemont, op. cit., pag. 227 și 734.

al căror premițiu a fost Domnul nostru Iisus Christos care a luat din Feciora, *Mama lui D-zeu*, un adevărat corp și nu un corp aparent; care a viețuit printre oameni pentru a șterge păcatele, care a fost răstignit, care a murit fără ca divinitatea sa să fie micșorată, care s'a sculat din morți, care s'a suit la ceruri, și care s'a așezat la dreapta Măriei.

«Eacă ceia ce credem, ceia ce învățăm; ast-fel este învățătura Bisericei apostolice, pentru care suntem hotărâți a da viața noastră».

Dacă se compară amândouă epistolele lui Alexandru cu aceea a lui Ariu, se poate vedea că eresia acestuia consta cu deosebire în aceea că Fiul era considerat de el ca o creatură, superioară și anterioară, celor lalte și neparticipând de fel la substanța divină. După Ariu, Cuvântul și Înțelepciunea era etern în D-zeu, dar numai ca niște facultăți, cum, pentru exemplu, înțelegința și voința sunt facultățile sufletului omenesc. Prin urmare, *personalitatea* Cuvântului, sub raportul eternității și consubstanțialității, era tăgăduită.

§ 7. Ariu se retrage la Eusebiu din Nicomedia, de unde scrie episcopului Alexandru.

Ariu, după ce cutreeră Palestina și provinciile vecine pentru a câștiga pe episcopi în partea sa, se retrase la Eusebiu din Nicomedia, unde stătu multă vreme.

Eusebiu scrisese în mai multe rânduri episcopului Alexandru pentru Ariu, dar acesta rămase statornic, pentru-că Eusebiu cerând ertare pentru Ariu și partizanii săi, se declara printr'acesta că are aceleași vederi ca și el.

Ariu, care făcea pe alții să scrie pentru dânsul, luă însuși îndrăznélă și scrisese lui Alexandru o epistolă semnată de el, de preoții și diaconii alexandrinii cari l' urmaseră; asemenea este semnată și de cei doi episcopi escomunicați Secund și Teona, și de Pistu, preot din Mareota, despre cari se presupune că au

semnat'o mai târziu. Acésta epistolă, conservată de S. Atanasiu și alții ¹⁾, este concepută ast-fel:

«Prea fericitului Papă Alexandru, episcopul nostru, preoții și diaconii, salutare în Domnul.

«Credința pe care am primit'o de la strămoșii noștri și am învățat'o de la inși-vă, prea fericite Papă, este acésta: recunoscem un D-zeu unic, nenăscut, singur etern, singur fără început, singur adevărat, singur nemuritor, singur înțelept, singur bun, singur puternic, judecătorul tuturor, care guvernă și dirige totul, imutabil și inalterabil, drept și bun, însuși Dumnezeuul Legii, al Profeților și al N. Testament, care a născut pe Fiul său înainte tuturor secolelor, prin care a făcut însuși secolele și toate cele-alte. El 'l a născut nu în aparență, dar real, și 'l a dat ființa prin propria sa voință și 'l a făcut imutabil și inalterabil, creatura perfectă a lui D-zeu, nu ca una din creaturi; Fiu, nu ca unul din fiit sîi.

Nu este emanat din Tatăl, precum a învățat Valentin; nu este o parte *consubstanțială* cu Tatăl, precum 'l a inventat Mani; nici, precum a dis Sabeliu, că este împreună Tată și Fiu; nici, după Hierax, o lumină aprinsă din o lumină, sau o lumină împărțită în două. Nu este nici ca acela care era mai înainte apoi a fost născut sau creat Fiu. Voi înși-vă, prea fericite Papă, ați condamnat adesea, în mijlocul Bisericii și în adunarea preoților, pe toți aceia cari introduceau aceste erori. Dar noi dicem că a fost creat prin voința lui D-zeu, înainte de timpuri și înainte de secole, că a primit de la Tatăl viața, ființa și mărirea pe care Tatăl 'i-a dat'o în același timp. Căci Tatăl, dându-i posesiunea tuturor lucrurilor, nu s'a lipsit de ceea ce are în el-insuși, ca *ne-născut*; căci este sorgintea totului. De aceea se disting în el trei ipostasuri (ὁποστάσεις): Tatăl, Fiul și Sântul Spirit.

1) S. Athanas., *de Synod.*, § 15.—Hilar., *De Trinit.*, 1. 7.—S. Epiphan. *Haer.*, C. 7, sq.

«D-zeu, fiind cauza totului, este singurul fără principiu. Fiul, născut de Tatăl *în afară de timp* (ἀχρόνως), creat și stabilit înainte de secole, nu era înainte de a fi născut; dar subsista prin Tatăl, singur născut în afară de timp, înainte de toate lucrurile. Căci nu este etern, nici coetern cu Tatăl, sau *nenăscut* ca el, și nu are ființa în același timp ca Tatăl său, precum ôre-carî dic despre lucrurile relative, introducând două principii ne-născute. Dar cum unitatea este principiul totului, ast-fel D-zeu este înainte de toate lucrurile. Pentru aceea este asemenea înainte de Fiul, după cum ne ați învățat predicând în mijlocul bisericei. Din aceia că el ține de la D-zeu ființa, mărirea și viața și că a primit toate cele-alte, urmăză că D-zeu este principiul său; căci 'l a precedat, fiind Dumnezeuul său și înainte de el. Dacă unii înțeleg aceste expresiuni: *din el; din sinul său* (Ps., 110, v. 3); *Ești-t'am de la Tatăl meu și am venit* (Ión, 16,28), ca și cum ar fi o parte *consubstanțială* său o emanațiune, Tatăl va fi compus, divisibil, mutabil și corporal după ei, și supus la toate consecințele naturii corporale, el care este D-zeu incorporeal».

Acastă epistolă probéză că sistemul lui Ariu este absolut contradictoriu, căci cum se pot împăca aceste două idei, anume că: Fiul a fost născut *în afară de timp* și *înainte de secole*, și în același timp că: a fost *un moment* când nu a existat? Momentul este în timp ceia ce este atomul în materie; înainte de timpuri nu era de cât eternitatea, adecă un tot care esclude ideia succesiunii de momente, de prioritate și de posterioritate. Silit dar de tradițiunea Bisericei a pune existența Fiului înainte de totă creatura, adecă înaintea orî-cărei ființe contingente a cărei existență o măsoră timpul, Ariu era silit a considera eternitatea ca compusă din momente succesive, cari de sigur esclud ideia de eternitate.

§ 8 Ariu compune renumita sa operă *Talia*.

Ariu nu voi să 'și facă partizani numai printre persoanele înalte și influente, dar și printre cei-alți Creștini. În scopul acesta, pe când seafia tot la Eusebiu din Nicomedia, compusă renumita sa operă *ῥάλεια*. Numele acestei opere, care semnifică ospăț, este împrumutat de la opera unui vechi poet Egiptean numit Sotad sau Suida ale cărui versuri, scrise într'un stil popular, se aușeau cântându-se numai pe la ospete și petreceri.

Ariu alese, pôte, acéstă formă pentru a familiarisa mai ușor pe cei simpli cu învățatura sa. Cu aceiași intențiune, Ariu compuse mai târziu și alte cântece pentru tot felul de meseriași, marinari, călători, etc.

Talia era fôrte apreciată de amicii lui Ariu și o venerau ca pe a doua Biblie. În fapt, ea coprindea formulele cele mai energice ale arianismului și în același timp reînvia învățatura fundamentală a lui Filone. În capul acestei opere, Ariu puse acéstă formulă:

«Credința aleșilor lui D-zeu, a celor experimentați în cunoștința divinităței, a fiilor sânti și ortodoxi, cari au primit pe Spiritul Sânt a lui D-zeu, 'mi a fost comunicată de filosofi luminați; instruiți de însuși D-zeu și înțelepți în tôte lucrurile. Împărtășind învățatura lor, am mers pe urma lor, eu, dîc, așea de renumit (*περικλυτός*) prin suferințele ce am avut pentru mărirea lui D-zeu, de la care am primit înțelepciunea și știința».

S. Atanasiu ¹⁾ resumă ast-fel învățatura coprinsă în Talia:

«D-zeu n'a fost tot-d'auna Tată;
Când era singur, nu era încă (Tată)
În urmă deveni.

«Fiul n'a fost tot-d'auna;
Tôte creaturile fiind scose din nimic,
Și fiind făcute și create,
Cuvântul însuși a fost scos din nimic,
Și a fost un timp când nu era.

1) S. Athanas., Orat. I. C. Arian., § 5 și 6.

«El nu era înainte d'a fi făcut,
Existența sa a avut un început;
D-zeu era singur întâia-ora,
Cuvântul și înțelepciunea nu existau încă.

«Când voi a ne crea,
Făcu o ființă pe care o numi Cuvânt, înțelepciune, Fiu,
Pentru ca să ne creeze prin el.

«Sunt, așa dar, două înțelepciuni,
Una proprie și care există simultan în D-zeu (σοφία ἐνδικητός)
Fiul a fost făcut prin această înțelepciune,
Ea i a fost comunicată,
Pentru aceea el a fost numit înțelepciune. (σοφία προφορικός)

«Înțelepciunea a existat prin înțelepciune,
Și prin voința lui D-zeu celui înțelept;
Afară de Fiul este asemenea în D-zeu un alt Cuvânt;
Fiul a participat;
Pentru aceea prin grație (κατὰ χάριν) a fost numit Fiu și Cuvânt.

«În D-zeu sunt mai multe acte;
Unul care-i este propriu și care constituie natura sa;
Christos n'a fost acest act;
El a fost unul din ele în scara ființelor create cari încep cu insecta.

«Nu este numai o operă a lui D-zeu,
Este marea operă.
Totuși, este, ca noi, supus schimbării;
După liberul său arbitriu, putea face binele sau răul.

«Dar D-zeu prevădând că va rămănea în bine,
I-a dat mărirea pe care trebuia a o merita,
L-a făcut așa cum era prevădută că trebuie a fi,
Prin bunele lucrări pe care le va îndeplini.

«Cuvântul nu este așa dar D-zeu,
Cu toate că se dice D-zeu,
El n'a participat de cât ca cele-alte ființe
La natura divină, și titlul său de D-zeu nu este de cât o vorbă.

«Toate ființele prin natura lor difer de D-zeu
De asemenea Cuvântul în natura sa
Este cu totul diferit de natura divină,
Ca toate creaturile din care face parte.

«Tatăl nu poate fi vădută de Fiul,
Cuvântul însuși nu înțelege pe Tatăl,
Ori-ce poate înțelege prin facultățile sale,
Tot ca cele-alte creaturi.

«Fiul nu numai că nu cunoște pe Tatăl,
Intr'un mod complet și exact,
Din lipsa de înțelegere.
Dar nu cunoște bine propria sa fire.

«Ființele cari se numesc Fiu și Sântu Spirit
Sunt absolut diferite de Tatăl prin firea lor;
O diferență infinită există
Între ei, în ce privește firea și mărirea.

«In ceia ce privește firea și mărirea,
Cuvântul este esențial diferit de Tatăl și de Sântul Spirit.
Și există între el și Tatăl o ast-fel de diversitate
In cât nu participă întru nimic din ceea, ce constituie natura sa.

Ast-fel este resumatul renumitei opere *Talia*, despre care S. Atanasiu ȳice că era o comedie ordinară și ori-ce om serios nu putea de cât a se indigna. Atanasiu era atunci diacon în Alexandria și prin știința sa și zelul său pentru ortodoxie căpătase stima și încrederea episcopului Alexandru. Eusebiu din Nicomedia l'acusă că el a fost cauza pentru care toate silințele arianilor de a învinge pe episcopul său Alexandru, aũ rămas zadarnice.

Eusebiu din Nicomedia reuni cu partizanii lui Ariu, probabil când acesta se afla încă la dânsul, un sinod în Bitinia, care se ținu pôte chiar în Nicomedia, și de aci adresă o circulare la toți episcopii Bisericeii, rugându-i a intra în relațiune cu Ariu și partizanii săi, și a interveni la episcopul Alexandru pentru a-i primi în comuniunea Bisericeii. Partea ce aceștia luară în apărarea lui Ariu, nu avu nici un rezultat satisfăcător pentru pacea Bisericeii. Lupta, din contra, devine și mai energică și se iscă o astfel de sciziune în orașe și în sate în cât păgânii puneau în scenă la teatru învățăturile cele mai mărețe ale religiunii creștine. S. Atanasiu spune cum arianii usaũ de toate mijlocele pentru a supune deriziunii păgânilor învățatura bisericească despre generațiunea Cuvântului, și cari pentru a câștiga femeii în cauza lor, le întrebaũ: «*Ai avut tu un fiu înainte de a fi născut?*» ¹⁾.

§ 9. Intervenirea Imperatorului Constantin cel Mare.

Evenimentele politice, ce se desfășurară, mărirea fără îndoială turburările în Egipt și în Orient, sediul arianismului. Imperatorul Liciniu, care guverna Egiptul și Asia, fiind învins de Constantin cel Mare în anul

1) S. Athanas., Orat., I, C. Arian., n. 22.

315, închee o pace definitivă cu acesta, și în curs de șapte ani, trăiră în bune relațiuni. Dar către finitul anului 322, Constantin intrând în rebel cu Sarmatîi și în urmărirea lor trecînd peste hotarele imperiului său, Liciniu profită de această ocasiune și îl declară în viitorul an 323, un nou rebel, care în tîmna aceluiași an se termină print' o complectă înfringere a lui Liciniu atât pe mare cât și pe uscat. Acest rebel explică progresele divisiunilor și turburărilor religioase.

O altă împrejurare care explică acest fapt este cetezața ce avu Ariu de a se întorce în Alexandria. În lupta sa cu Constantin, Liciniu se dete ca apărătorul păgânismului și începu a oprima Biserica și mai ales pe episcopi. Ariu ne mai temîndu-se de Alexandru, reîntorcerea sa în Alexandria era aplanată. Acest fapt se constată cu destulă evidență dintr' o epistolă a lui Constantin cel Mare de care vom vorbi îndată.

Imperatorul Constantin devenind stăpînul întregului imperiu, și prin urmare, și al Egiptului și al celor alte provincii frămîntate de arianism, consideră de datoria sa a restabili pacea religioasă. Puțin după stabilirea sa în Nicomedia, adresă lui Ariu și episcopului Alexandru o epistolă ¹⁾ pentru a îi îndemna la pace și unire. Titlul acestei epistole este conceput în acești termeni : *Constantin, biruitorul, augustul, lui Alexandru și lui Ariu.*

Am avut, ȳice Constantin, un îndoit scop în silințele ce am depus de la venirea mea la imperiu: a aduce pe toți ômenii la cunoștința unuia adevăratului D-șeu și a vindeca tôte relele pe care tirania le-a produs. Pentru a obține acest îndoit rezultat, aveam necesitate de pacea Bisericeî, de aceia 'mî am dat mare silință a liniști divisiunile al căror teatru a fost Africa (Donatiștil). Mă întemeiam mai cu sêmă, pentru a întreține pacea, pe episcopiî Orientului, de unde ne-a venit lumina; și écă că de acolo vine discordia!

1) Euseb., *Vit. Constant.*, lib. II, c, 64 sq.

O prevedința lui D-zeu! cât de profund am fost întristat când am înțeles că printre voi exista un discordanță mai deplorabilă de cât acelea care exista în Africa! Așa dar am a vindeca niște plăgi în însăși aceste locuri de unde speram remediul.

După ce am luat cunoștința de cauza acestor discordii, am fost convins că era deșartă și nedemnă a excita atâtea discuțiuni. De aceea silit a vă scrie, după ce am invocat ajutorul divinei Provedințe, iau între voi rolul de intermediator și împăcător.

Când conflictul ar avea o cauză gravă și importantă, totuși ași spera să-l termin adresându-mă la oameni pioși și cu minte; și acum cu atât mai mult sunt basat a spera, cu cât cauza este așa de neînsemnată.

Eacă, după examinarea ce eu am făcut, cauza discuțiunii. Tu, Alexandre, ai pus preușilor tăi o cestiune deșartă asupra unui subiect de care n'ai fi trebuit să vorbești; tu, Ariu, ai emis o opinie pe care n'ai fi trebuit să o ai, sau că ai fi trebuit s'o păzești pentru tine, dacă o avea. Prin urmare, din această îndoită imprudență, poporul a fost împărțit în două părți și comuniunea a fost ruptă. Care parte aveți a lua? A vă face o concesiune reciprocă, a recunoște că cestiunea n'ar fi trebuit să fie pusă, și că răspunsul n'ar fi trebuit să fie făcut. Într'adevăr, acest fel de cestiuni subtile nu trebuie să fie agitate; sau dacă există nu trebuie a străbate în public. Cine poate, într'adevăr să le priceapă și să le explice suficient? Atunci chiar când un om în particular ar crede că le înțelege, va putea să se convingă că e posibil d'a face și pe altul să înțeleagă explicațiunile sale? Trebuie mai bine să se tacă asupra acestor fel de cestiuni, care puse ignoranților, nu pot de cât a da ocaziune de blasfemie și a naște desbinare.

Așa dar faceți o mutuală concesiune. Voi nu voiți nici unul, nici altul, a fonda o nouă religie; în fond sunteți de acord. Împăcați-vă, așa dar; nu împărțiți poporul creștinesc pentru o discuțiune sterilă.

Luați exemplul filosofilor ale căror școli nu se di-

vid pentru cestiuni secundare, asupra cărora adepții nu sunt de acord. Cu atât mai mult trebuie a fi astfel în Biserica lui Iisus Christos. În loc de a împedica tapta unirei la care lucrez, ajutați-o unindu-vă, și nu aruncați în poporul creștin un aluat de discordie pentru o cestiune subtilă. Eu nu pretind a vă impune asupra acestei cestiuni un același mod de cugetare; conservați fie care opiniunea voastră, numai nu faceți un subiect de divisiune în popor. Fiți de acord asupra credinței și în practica legii și conservați asupra restului opiniunile văstre particulare. Fiți caritabili unul către altul și dați poporului unirea sa.

Se întâmplă, câte o dată, că după discuțiune amiția devine mai vie și mai sinceră.

Redați-mi zile pacinice și nopți scutite de griji; căci nu pot a fi în liniște, dacă poporul lui D-zeu al cărui toți membrii sunt colegii mei în serviciul divin, nu se bucură de liniște. Eu sufer atâta durere de divisiunile văstre în cât sunt silit a renunța la o călătorie pe care voiam să o fac în țara voastră, îndată după sosirea mea în Nicomedia, căci nu voesc a vedea cu ochii mei niște divisiuni de care însu'mi nu pot auzi de cât cu adâncă mâhnire.

Acésta este învoirea voastră, care'mi va deschide porțile țerei voștre, unde nu voesc a vedea de cât un popor creștin vesel și unit.

Unii zic că Eusebiu din Cesarea este, dacă nu autorul, cel puțin inspiratorul epistolei lui Constantin; iar alții, cea ce este și mai probabil, că Eusebiu din Nicomedia a luat o parte însemnată la redacțiunea ei. Scaunul său episcopal aflându-se în Nicomedia, unde era și reședința imperială, în tot momentul avea ocaziune a da imperatorului, catecumen încă. — dacă era și catecumen —, impresiunile ce voia.

Constantin însărcină pe Osiu, renumitul episcop din Cordova, ca să ducă acésta epistolă în Alexandria.

Acest venerabil bătrân, pe care imperatorul l' consulta adesea, era înaintat în etate, și imperatorul spera că prezența lui va face să reușească planurile sale de împăciuire.

§ 10. Misiunea lui Osiu și Sinodul din Alexandria (324).

Pe când Osiu mergea la Alexandria cu epistola lui Constantin, Alexandru convocă în sinod pe preuții și diaconii din Egipt și din provincia Mareota pentru a le cere consimțimentul lor la actul depozițiunei lui Ariu de către episcopi. Nu se știe cea ce făcu Osiu în Alexandria; asemenea nu se știe dacă lua parte în acest sinod care depusă pe *Coluth* ¹⁾. Atât numai se știe că el combătu Sabelianismul, expunând învățătura ortodoxă despre natura și Persónele S. Trinității, probabil, pentru a stabili mai bine diferența între eresia sabeliană și învățătura creștină.

Filostorg ²⁾ un arian înfocat, susține că mai înainte de Sinodul I. ecumenic din Nicea, Osiu împreună cu episcopul Alexandru și cu alții, se reuniră în Nicomedia unde ținură un sinod în care aprobară termenul *ὁμοούσιος* și escomunicară pe Ariu. Faptul însă pare a nu fi adevărat, căci nu se poate admite să se fi putut întruni și să fi luat o atare decisiune din cauza lui Eusebiu, episcopul local, care avea multă influență la imperator și care în același timp era devotat arianismului.

Epistola imperatorului și misiunea lui Osiu, nu avură un rezultat satisfăcător. Totuși Osiu, certând și incredințându-se la fața locului despre starea și importanța disputei și întorcându-se, convinse pe imperator despre necesitatea convocării unu conciliu ecumenic ³⁾.

1) Coluth era, ca și Ariu, preut în Alexandria, și când acesta începu a dogmatiza, începu și el a predica o nouă învățătură, devenind șeful sectei *Coluțienilor*, ast-fel numiți după numele său. Eresia sa consta în a dice că D-deu nu făcea rele și nu era autorul pedepselor și întristărilor din această viață. (August., *Haer.*, 65 sq. Veđi Tillemont, op. cit., pag. 231).

El formă un episcopat imaginar chirotonind diferiți clerici, și trăgând folose bănești din aceste chirotoniri. Coluth se separă, póte, de episcopul său ridicându-se mai pre sus de marginile preuției, sub pretext de a combate pe Ariu cu mai mult succes și autoritate. Sinodul din Alexandria (324) l reduse în starea sa de preut de mai înainte; tot asemenea și pe aceia cari fuseseră chirotoniți de el. El muri ca preut mai înainte de anul 340. Reintegrarea sa în Biserică, nu împedică pe unii din discipulii săi ca să nu continue schisma, căci se găsiră Coluțieni în anul 335, cari se uniră cu Melețienii și arianiți contra S. Atanasii în sinodul din Tyr.

2) *Philostorgii fragmenta*, I, 7. Veđi Hefele, op. cit., p. 254.

3) Veđi D-r. N. Nitzulescu, op. cit., p. 96.

PARTEA A TREIA¹⁾

SINODUL INTAIU ECUMENIC DIN NICEA

§ I. Convocarea și data întrunirii membrilor Sinodului.

Este incontestabil că sinodul I-îu ecumenic din Nicea a fost convocat de imperatorul Constantin cel Mare. El scrisse epistole la toți episcopii Bisericii invitându-i a se întruni în Nicea, un oraș al Bitiniei, foarte însemnat în acel timp. Din nenorocire aceste epistole s'au pierdut, și nu a rămas de cât această atestațiune a lui Eusebiu: «Imperatorul rugă prin epistole foarte respectuoase, τιμητικῶς γράμμασι, pe episcopii din toate părțile, ἀπανταχόθεν, a se duce grahnic în Nicea»²⁾.

Pentru a înlesni călătoria spre Nicea, imperatorul, puse la dispoziția episcopilor trăsurile publice, iar pe timpul cât ținu sinodul întreținu cu abundență pe membrii săi. Nicea, astăzi *Isnik*, fiind situată pe un afluent al Propontidei, pe malul lacului Ascaniu, era asemenea foarte accesibilă în debarcare pentru episcopii din provinciile: Asia, Siria, Palestina, Egipt, Grecia și

1) La lucrarea acestei părți s'a consultat cu deosebire următorii autori: Hefele, *op. cit.*; Paul Guérin, *Les conciles*, 1872, tom. I; M. L'Abbé Rivaux, *Cours d'histoire eccl.*, 1886, tom. I.

2) Euseb., *Vit. Constant.*, lib. III.

Tracia; era la o mică distanță de Nicomedia, reședința imperatorului, și după aceasta, orașul cel mai însemnat al Bitiniei.

Sinodul se ținu în anul 325, sub consulatul lui Anicius Paulinus și Anicius Julianus. Luna și ziua când s'a început nu se știe cu siguranță. După Socrat ¹⁾, începutul sinodului ar fi fost ziua de 20 a lunii Maiu, τῆ εἰξάδι τοῦ Μαΐου μὲνός; după alte date cronologice, ar fi 19 Iunie; iar după altele, sinodul ar fi durat de la 14 Iunie până la 25 August ²⁾. Istoricii mai noi împacă aceste date astfel: sinodul fu convocat pentru 20 Maiu; imperatorul ne fiind de față, de la 20 Maiu până la 14 Iunie, nu se ținură de cât deliberațiuni și discuțiuni preliminare; sesiunile propriu zise se începură la 14 Iunie, puțin timp după sosirea imperatorului, iar la 19 a aceiași luni, se redactă simbolul, după care se continuară discuțiunile asupra celor-alte afaceri, ca: disputa pascală, schisma meletiană, etc, și sesiunile se terminară la 25 August.

§ 2. Numărul membrilor Sinodului.

Eusebiu dice că episcopii cari au luat parte la sinodul din Nicea erau mai mulți de 250, și adaugă că mulțimea preoților, diaconilor și acoliților era ne numărabilă. ³⁾ S. Atanasie vorbește adesea ori de mai mulți de 300 episcopi, iar în epistola sa *ad Afros* (cap. 2) dă numărul precis de 318, și această cifră s'a admis ca cea mai adevărată. Cei mai mulți din acești episcopi erau orientali. Mulți dintre ei erau mutilați, cicatrizați, și mărturisiseră în închisori, în mine, în foc și în miș de alte chinuri, credința primită de la Iisus Christos, și pe care mergeau acum să o definească în termenii cei mai simplii și cei mai preciși. «Unii erau renumiți prin înțelepciunea lor, alții prin austeritatea

1) Socrat., *Hist. eccl.*, lib. 13.

2) Vezi Hefele, op. cit., pag. 267 sq.

3) Euseb., *Vit. Constant.*, lib. III, C. 8.

vieței lor și prin răbdarea lor.»¹⁾ «Mai mulți străluciau prin darurile apostolice și mulți purtau pe corpul lor semnele ranelor lui Christos»²⁾.

Dar printre acești renumiți servitori ai Bisericeii se găsiră și alții cari sprijiniră partida lui Ariu.

Dintre episcopii ortodocși, cei mai renumiți erau mai întâiu aceia ai scaunelor apostolice: *Alexandru* din Alexandria, *Eustațiu* din Antiochia și *Macariu* din Ierusalim; după aceștia erau: *Pafnuțiu* din Tebaida de sus, și *Patamon* din Eraclea, în Egipt; *Iacob* din Nisibe, în Mesopotamia, *Paul* din Neocesarea, pe Eufrat și *Helanic* din Tripoli, în Fenicia, căruia Ariu, precum am văzut, 'i-a făcut cinstea de a'l pune între adversarii săi alături cu Filogon și Macariu; *Teodor* din Tars, metropola Ciliciei, *Amfion* din Epifania, în Cilicia, *Hipatiu* din Gangra, în Paflagonia, *S. Nicolae* din Mira, în Licia și *Spiridon* din Trimithunda, în Cipru. Din partea Latinilor episcopii cei mai însemnați erau: *Osiu* din Cordova, în Spania, *Donnus* din Stridon, în Panonia, *Cecilian* din Cartagina, *Marcu* din Calabria și *Nicas* din Dijon.

Persia și Scitia fură de asemenea reprezentate în sinod prin episcopii lor, căci Eusebiu țice că: «Un episcop din Persia asistă în sinod și Scitia însesii era reprezentată printre episcopi»³⁾. Din Persia asistă un episcop cu numele *Ión*, iar din Scitia *Teofil* mitropolitul Goților și predecesorul lui Ulfila.

Printre aceia cari însoțiră pe episcopii lor în Nicea, cel mai însemnat era, fără îndoială, diaconul *Atanasiu* din Alexandria. «În Nicea Atanasiu fu adversarul cel mai riguros al arianilor»⁴⁾ El era persoana cea mai inteligentă și oratorul cel mai abil al sinodului. Acastă aptitudine în polemică era de un preț particular mai ales în luptele contra sofistilor așa cum erau ariani.

Printre episcopii cari susțineau partida lui Ariu se

1) *Idem*, C. 9.

2) Theodoret., *Hist. eccl.*, lib. I, C. 7.

3) Euseb., *Vit. Constant.*, lib. III, C. 7.

4) Socrat., *Hist. eccl.*, lib. I, C. 8.

distingeau: *Eusebiu* din Nicomedia și *Eusebiu* din Cesarea, în Palestina, *Teodot* din Laodicea, în Siria, *Paulin* din Tyr, *Atanasiu* din Anazarb, *Gregoriu* din Berit, *Aețiu* din Lidda, *Menofant* din Efes, *Narcis* din Neroniada, în Cilicia, *Patrofil* din Scitopole, *Teognis* din Nicea și cei doi Libieni: *Teona* din Marmarica și *Secundu* din Ptolemaida.

§ 3. Conferințele și discuțiunile ce precedară deschiderea solemnă a sinodului.

În intervalul de la 20 Maiu, data întrunirii membrilor și până la 14 Iunie, data începutului sesiunilor solemne în prezența imperatorului, avură loc, între ortodoxi, arianți și filosofi, așa numitele conferințe și discuțiuni. Ariu, invitat de către episcopi, putu în totă libertatea să-și susțină ideile sale, și mai mulți dintre amicii săi i luară apărarea. Diaconul Atanasiu și preotu Alexandru din Canstantinopole se distinseră dintre toți în aceste conferințe și discuțiuni. Atanasiu «câștigă aprobarea ortodoxilor... și-și atrase ura inamicilor verității»¹⁾. «Abilitatea sa dialectică (*suggestionis*) descoperi vicleniile și sofismele ereticilor (*dolos ac fallacias*)»²⁾.

Mai mulți filosofi păgâni asistară la aceste conferințe, unii din curiozitate pentru a afla care era învățătura cea atât de vânturată, alții din ură contra religiunii creștine și din dorința de a ațîța focul discordiei și desbinărei printre creștinii. Unul dintre ei discuta fără încetare cu episcopi și i încurca prin subtilitățile sale. El nu putu fi învins nici de cei mai abili dintre ortodoxi și scăpă tot-d'auna din toate argumentele ce i-se contrapunea. La fine, un bătrân, simplu laic, și puțin instruit, vedând cum filosoful umilea pe episcopi, ceru permisiune să vorbească. Acesta cerere făcu pe unii să rîdă, iar altora le inspiră te-

1) Theodoret. *Hist. eccl.*, lib. I, C. 26.

2) Rufin., lib. I, C. 14 (sau X, 14).

mere ca nu cumva să devină ridicul. Cu toate acestea dându-i-se permisiune, el se adresă către filosof astfel: «Ascultă, o filosofe, veritatea în numele lui Iisus Christos. Este un D-zeu, care a creat cerul și pământul, care a format omul din pământ și i-a dat un suflet. El a creat prin puterea Cuvântului său tot ceea ce este vizibil și invisibil; Acest Cuvânt pe care îl numim Fiul, a avut milă de greșelile omenești să nască din o Fecioară și ne-a liberat de moarte prin suferințele și moartea sa, și ne-a asigurat prin înviere viața eternă. Noi îl așteptăm acum pentru-ca să judece toate faptele noastre. Crezi tu ceea ce ți spun eu, o filosofe?» Filosoful, surprins prin aceste cuvinte, răspunse: «cred»; după această mulțumi bătrânului că l-a convins, se întorse către discipulii și aditorii săi, și îndemnă a crede în Iisus Christos mărturisind că a fost excitat printr'o inspirațiune divină, și deveni astfel membru al Bisericii lui Christos. 1).

§ 4. Sosirea Imperatorului și deschiderea solemnă a sinodului.

În ziua destinată pentru ședința publică, episcopii se întruniră cu toții în sala cea mai mare a palatului imperial și se așezară, după rangul lor, pe scaunele ce li se preparase, așteptând cu gravitate și modestie sosirea imperatorului. Iată intrară funcționarii Curții, dar numai aceia cari erau creștini; la intrarea imperatorului, toți asistenții se ridicară. Constantin apărură ca un trimis al lui D-zeu, investit cu aur și acoperit cu petre prețioase; era măreț, liniștit, frumos și plin de marinimie. Cu acest aer de marinimie, avea o modestie sinceră și o umilință cu totul creștină; ținea ochii modest plecați către pământ și nu se așeză pe tronul de aur ce i-se preparase, de cât numai când episcopii îl invitară prin semn. După ce se așeză, toți episcopii făcură asemenea. Atunci episcopul care se

1) Rufin., lib. I, C. 3.

afla imediat la dreapta imperatorului, se ridică și pronunță un discurs în care mulțimea lui D-đeū pentru că dăduse un atare imperator. Când acest episcop termină discursul și se aședă la locul său, totă adunarea rămase în tăcere, având ochii fixați la imperator. Constantin, ridicându-se, 'i privi pe toți cu un aer vesel și plăcut; apoi meditând puțin le vorbi cu un ton dulce și moderat: «Dorința mea cea mai vie, amicii mei, era de a vă vedea reuniți în jurul meu. Mulțumesc lui D-đeū de acesta că la toate binefacerile ce 'mă a făcut, a adăogat pe cea mai mare, pe aceia de a vă vedea pe toți aici animați de același sentiment. Nică un inamic să nu vină acum a ne răpi această fericire; am învins pe adversarii lui Christos, nu trebuie ca demonul să atace legea lui D-đeū prin noi blasfemii. Consider ne-unirea în Biserică ca un rău mai teribil și mai dureros de cât ori-ce fel de rebel. După-ce, prin ajutorul lui D-đeū, am învins pre inamicii mei, am creșut că nu mai am nimic de făcut de cât a'î mulțumi cu aceia pe cari 'i-am scăpat. Când mi s'a spus de sciziunea care se formase printre voi, m'am convins că nu trebuie a mă ocupa de nici o afacere înaintea aceștia, și în dorința ce am avut d'a putea să vă fiu folositor, v'am convocat¹⁾ fără întârziere; dar nu voi crede că am atins scopul meu de cât atunci când voi fi reunit toate spiritele, când voi vedea că domnește printre voi pacea și unirea cu cari sunteți însărcinați, ca unși ai Domnului, a le predica și altora. Nu întârziați, amicii mei, nu întâziați, voi toți servitorii ai lui D-đeū; depărtați toate cauzele neunirei, înlăturați dificultățile controverselor conform legii păcii, pentru a îndeplini lucrul care va fi mai plăcut lui D-đeū, și a'mă procura mie, colaboratorul vostru, o bucurie fără măsură»²⁾

Constantin ținu acest discurs în latinește. Un interpret 'l traduse în grecește, pentru-că orientalii în-

1) Aceasta ne probază că sinodul fu convocat de singur Imperatorul Constantin cel Mare, fără participarea episcopului din Roma.

2) Euseb., *Vit. Constant.*, lib. III, C. 12.

ţelegaŭ mai bine acéstă limbă. Terminând discursul, imperatorul cedă cuvântul *celor dintâiŭ ai sinodului*, *παραδίδου τὸν λόγον τοῖς τῆς συνόδου προέδροις.* ¹⁾

S'a discutat fôrte mult pentru a se şti cine era episcopul din drépta imperatorului care a ţinut discursul, şi cine a fost *cel dintâiŭ* în sinod. Unii dic că acesta fu Eustaţiu, episcopul Antiochiei, iar alţii că Eusebiu al lui Pamfilii. Din cuvintele lui Eusebiu se vede că sinodul avu mai mulţi preşedinţi, cari aŭ fost fără îndoială episcopii scaunelor celor mai mari.

Primul dintre aceşti preşedinţi, fu probabil Eustaţiu din Antiochia. Din Teodoret ²⁾ se constată că el era cel I-iŭ aşedat în partea dréptă a întrunirei şi că tot el ţinu imperatorului discursul în numele tuturor episcopilor, ceea ce de sigur, nu pôte să aparţină de cât numai preşedintelui. Cronica lui Nicefor 'l numeşte curat Corifeul, *κορυφαῖον*, Părinţilor din Nicea ³⁾. Aşea dar, chiar în cazul când sinodul din Nicea ar fi avut numai un preşedinte, cea mai mare probabilitate ar fi pentru Eustaţiu din Antiochia.

§ 5. Desbaterile cu arianii.

Indată ce imperatorul cedă celor dintâiŭ ai sinodului conducerea întrunirei, discuţiunea începu, şi vii acuzaţiunii se ridicară din amândouă părţile. Ortodoxii acuzară pe arianii de eresie, şi aceştia la rîndul lor atacă pe ortodoxi. Ariu susţinu în faţa sinodului şi în prezenţa imperatorului, că Fiul lui D-zeu a fost scos din nimic, că a fost un timp când nu era, că prin liberul său arbitriu putea fi capabil de viţiu şi de virtute. Episcopii, între alţii Marcel din Ancira, 'l combătură energetic; dar nici unul nu descoperi cu atâta claritate erorile arianilor ca diaconul Atanasiu. El triumfă contra lui Eusebiu din Nicomedia, Teognis din Nicea şi Maris din Calcedon, cari luaseră partida lui

1) *Idem*, C. 13.

2) Theodoret., *Hist. eccl.*, lib. 1, C. 6.

3) Veđi Tillemont, *op. cit.*, pag. 638.

Ariu. Eusebiu vedând pe Ariu încurcat la tot momentul, nu neglige nimic pentru a-l salva, și prin mai multe persoane influente, intervine la imperator în sprijinul lui. Acastă intervenire nu era atât pentru Ariu cât pentru el, de ôre-ce se citise în sinod una din epistolele sale, în care eresia se arăta în tótă golătatea ei și descoperea cabala partidei. Epistola excită o astfel de indignare în cât fu ruptă în fața publicului, iar Eusebiu fu pus în confuziune.

El afirmă, între altele, că *dacă Fiul lui D-zeu se recunósce ca necreat, trebuie asemenea a-l recunósce consubstanțial cu Tatăl*. Alți partizani ai lui Ariu voiră de asemenea să-l apere, dar și ei cădură în contradicțiunii și absurdități.

Ortodoxii distruseră toți termenii, pe cari erezicii îi inventaseră, contrapunându-le învățătura pură a Bisericeii. Constantin, urmărind tóte aceste discuțiuni, asculta pe fie-care cu multă răbdare și atențiune; venea în ajutorul și unora și altora, și calma pe aceia cari erau prea vii în discuțiune; vorbea fie-căruia cu un aer dulce, servindu-se de limba grécă. Câștiga pe unii prin raționamente convingătoare, lăuda pe aceia cari vorbiseră bine, și îndemna pe toți la un deplin acord; dar lăsă fie-căruia libertatea a decide cea ce voia, pentru ca fie-care să pôta îmbrățișa adevărul ne silit și de bună voe.

§ 6. Desbaterile cu Eusebiani.

În sinodul din Nicea se află cele două partide extreme: ortodoxă și ariană; uă a treia partidă compusă din *eusebiani*, conduși de Eusebiu din Nicomedia, protegeau în secret eresia. Eusebiu din Cesarea trecea adesea în partea lor, cu tóte că se depărtă mai mult de cât ei de arianism apropiindu-se de învățătura ortodoxă. Așea dar, locul ce ocupa fie-care partidă în sinodul din Nicea ar fi următorul: episcopii ortodoxi formați cu Atanasiu și prietenii săi *drépta*; Ariu și ôre-cari partizani ai săi *stânga*; pe când *centrul*-

stâng era ocupat de eusebiani și *centrul-drept* de Eusebiu din Cesarea.

Eusebianii prezentară în sinod un simbol redactat de Eusebiu din Nicomedia, dar îndată ce fu citit, fu lăpădat ca fals și neconform cu Scriptura. Un mare tumult se făcu contra lor; toți 'i acuzară că trădéză veritatea. Ortodoxii voind a distruge termenii impii de cari se serveau arianii și a întrebuița termenii din S. Scriptură, diseră: *Cuvântul este din D-zeu*, ἐκ τοῦ θεοῦ. Eusebianii se consultară și diseră: putem primi acéstă formulă, căci este scris: *Nu este de cât un D-zeu din care este totul* ¹⁾. Episcopii vădând subterfugurile lor, exprimară același lucru cu termenii mai clari și diseră: *Cuvântul este din substanța lui D-zeu, din substanța Tatălui*, ceia ce nu convine nici unei creaturi; cu tóte că și ele vin de la D-zeu, pentru că el este autorul, dar Cuvântul singur este din Tatăl și din substanța Tatălui.

După acésta Părinții creșdend că este necesar a stabili óre-cari attribute ale Fiului, întrebară pe un mic număr de eusebiani dacă mărturisesc că Fiul este *Puterea* Tatălui, unica sa Înțelepciune, Imagina sa eternă, care 'i este *asemenea* în tóte, *imutabil*, *tot-d'auna* existent *în el*, în fine, dacă este adevărat D-zeu. Eusebianii nu 'i contradiseră de o cam dată de frică să nu fie învinși; dar șopteu între el că acești termenii nu au nimic care să nu pótă conveni ómenilor. Noi putem primi, dizeau ei, termenii: pe cel de *asemenea*, căci este scris că *omul este chipul și mărirea lui D-zeu* ²⁾; pe cel de *tot-d'auna* pentru că s'a dís că *noi cariî viețuim, suntem tot-d'auna* ³⁾; *în el*, pentru-că este scris: *In el viețuim, ne mișcăm și suntem* ⁴⁾; pe cel de *Putere* pentru că s'a vorbit de mai multe puteri ⁵⁾ și chiar locustele

1) I Cor., 8, 6; 11 Cor., 5, 17 sq.

2) I Cor., II, 7.

3) II Cor., 4, 11.

4) Fap., 17, 28.

5) I. Cor., 12, 10 et 28.

sunt numite o putere a lui D-zeu; ¹⁾ asemenea sunt și alte puteri cerești, căci se dice: *Domnul puterilor este cu noi* ²⁾; atributul de *imutabil* se aplică și omului, căci Apostolul Pavel dice că: *Nimic nu ne va despărți de iubirea lui Christos* ³⁾.

Pentru a termina cu această exegeză sofistică și pentru a se exprima mai clar, λευκότερον, episcopii aleseră în loc de expresiunii biblice, termenul ὁμοούσιος, adică că Fiul este de una și aceeași substanță cu Tatăl; așa că Tatăl și Fiul, două persoane distincte, nu sunt de cât unul și același D-zeu.

Arianii aruncară cu murmur și dispreț termenul ὁμοούσιος, sub pretext că nu se găsește în Scriptură și că este primitiv de mai multe înțeleșuri, «căci, dîcîcîeău ei, ceia ce este consubstanțial saă de aceeași substanță cu un altul, vine în trei moduri: saă prin divisiune, saă prin curgere, saă prin producțiune. Prin producțiune, cum planta din rădăcină; prin curgere, cum copii din părinți; prin divisiune, cum două saă trei părțicele din o singură bucută de aur» ⁴⁾. Ei susținură că Fiul nu vine din Tatăl în nici unul din aceste moduri. Episcopii însă combătură orî-ce înțeles rău pe care eusebianii pretindeau că se află în cuvîntul consubstanțial și'l explicară așa de bine în cât imperatorul însuși înțelese că nu coprinde în el nici o idee corporală, că nu însemnă o împărțire a substanței Tatălui care este absolut spirituală și că trebue luat într'un înțeles cu totul divin și neexprimabil. Părinții adăogară că termenul ὁμοούσιος, nu era nou; că Dionisiu din Roma și omonimul său din Alexandria se serviseră de acest termen. Partizanii lui Ariu obiectară că termenul ὁμοούσιος a fost înlăturat ca impropriu de sinodul din Ântiochia (269) ținut contra lui Paul din Samosata. Dar li se răspunse că termenul ὁμοούσιος a fost respins din cauză că Paul l

1) Ioel, 2, 25.

2) Psal., 46, v. 12.

3) Rom., 8, 35.

4) Socrat., lib. I, C. 8.

lua într'un înțeles eterodox. Acest eretic voia prin termenul *ὁμοούσιος* a ridica proprietatea și distincțiunea Persónelor în D-zeu, pentru-că Fiul nu era, după el, de cât Tatăl însuși. Falsificând sensul acestui termen, Paul admitea că dacă Cuvântul este *ὁμοούσιος* cu Tatăl, urmază că substanța divină este împărțită în trei părți, din cari una era Tatăl, alta Fiul și a treia Sântul Spirit; așa că ar fi existat o substanță divină anterioră celor trei Persóne divine, care apoi s'a împărțit între Ele. Așa dar, cestiunea era d'a se arăta contra lui Paul din Samosata, distincțiunea Persónelor divine și că Fiul era din substanța Tatălui, fără ca această substanță să fie împărțită cum se împarte o piesă de metal în mai multe părți. Acesta fu cauza pentru care sinodul din Antiochia respinse termenul *ὁμοούσιος* în sensul lui Paul din Samosata.

§ 7. Simbolul lui Eusebiu din Cesarea.

Eusebiu din Cesarea propuse în sinod un proiect de simbol redactat de el-insuși, care fu citit în prezența imperatorului. După o scurtă introducere, simbolul era conceput ast-fel:

«Credem în *un* singur D-zeu, Tatăl a tot-puternicul, Creatorul lucrurilor vizibile și invizibile, și în Domnul Iisus Christos, căci este Cuvântul lui D-zeu, D-zeu din D-zeu, lumină din lumină, viață din viață, Fiul său unic, întâiul născut a totă creatura, născut din Tatăl înaintea tuturor timpurilor, prin care toate au fost create, care s'a întrupat pentru a ne rescumpăra, care a viețuit și a suferit printre ómenii, a înviat a treia zi, s'a întors la Tatăl și va veni din nou într'o zi în mărirea sa pentru a judeca pe cei vii și pe cei morți.

»Credem asemenea în Spiritul Sânt.

»Credem că fie-care din acești trei este și există: Tatăl adevărat ca Tată, Fiul adevărat ca Fiú, Spiritul Sânt adevărat ca Spirit Sânt, precum a dis Domnul Nostru când trimise pe discipulii săi a predica: «*Mergeti, învățați toate națiunile, botezându-le în nu-*

mele Tatălui și al Fiului și al Spiritului Sânt».

După acest simbol, care se află în circulara¹⁾ pe care o trimise bisericii sale după Sinodul I ecumenic din Nicea, Eusebiu adaogă că acesta este credința care a avut-o tot-d'auna, pe care o va crede de asemenea și anatematizează toate erezile. Citind această formulă, nimeni nu'l contradise, după cum spune el, ci din contra imperatorul îl laudă, declarând că acesta este și credința sa și îndemnă pe toți a primi acest simbol și a'l semna, adăogându-i-se numai termenul *ὁμοούσιος*. După esplicarea, ce însuși imperatorul o făcu acestui termen, episcopii, dice Eusebiu, au adăogat termenul *ὁμοούσιος* și au dat simbolului forma care a fost primită.

După acesta, Eusebiu transcriind *in extenso* simbolul din Nicea, așa cum îl vom vedea în § următor, adaogă:

»Când episcopii îmi propuseră această formulă (simbolul din Nicea) nu voi să consimt a o semna înainte de-a fi examinat în ce sens luaseră expresiunile: *ἐκ τῆς οὐσίας* și *ὁμοούσιος*. După mai multe întrebări și răspunsuri, declarară că cuvintele *ἐκ τοῦ Πατρὸς*, nu însemnă că Fiul fu o parte din Tatăl, și acesta îmi păru că corespunde adevăratei învățături, care dice că Fiul este din Tatăl, iar nu o parte din substanța sa. N'am voit, din dragostea păcii și pentru a nu mă depărta de învățatura ortodoxă, să nu primesc termenul *ὁμοούσιος*. Pentru același motiv admisei formula: *Este născut și nu creat*, după ce mi s'a explicat că cuvântul *creat*, denotă în general toate cele-lalte lucruri create prin Fiul, și cu cari Fiul n'are nimic de comun. Nu este un *ποίημα*, nu este asemenea cu lucrurile create prin el; dar este de o substanță mai bună de cât toate creaturile; substanța sa este, după învățatura Bibliiei, născută din Tatăl, dar modul acestei generațiuni este neexplicabil și necuprinsibil de creatură.

1) Această circulară este conservată de S. Atanasie, *De Decret. Nic. Synod.*, § 3 și de Theodoret., *Hist. eccl.*, lib. I, c. 12.

«Cât pentru termenul *ὁμοούσιος*, se stabili că Fiul este consubstanțial cu Tatăl, nu în modul corpurilor și ființelor muritoare (*ζῶα*), nici așa ca substanța și puterea Tatălui să fie împărțită, despărțită sau transformată în óre-care mod; căci acesta este cu neputință în natura nenăscută a Tatălui (*ἀγέννητος φύσις*). Cuvântul *ὁμοούσιος* exprimă că Fiul n'are asemănare cu nici o creatură, este asemenea în toate Tatălui care l-a născut, și că nu este de nici un ipostas sau substanță (*οὐσία*) de cât de aceea a Tatălui. Am aderat la această explicațiune, căci știu că episcopii vechi și scriitorii renumiți s'au servit de cuvântul *ὁμοούσιος*. După aceste explicațiuni asupra înțelesului formulei Nicene, cari fură date în prezența imperatorului, am dat toți consimțimântul nostru, și n'am găsit nimic neprimitor în anatema adăogată la simbol, în vedere că interdice expresiunile cari nu se găsesc în S. Scriptură. În particular, mi s'a părut drept a anatematiza expresiunea: *și nu era înainte d'a fi fost născut*, căci, după învățătura Bisericeii, Fiul *exista înainte de nașterea sa corporală...* ¹⁾).

Acastă circulară a învățatului episcop din Cesarea esplică foarte lămurit credința ce avusese până atunci. El nu primea formulele lui Ariu; însă óre-cari expresiuni întrebuițate de ortodoxi, puteau să fie luate într'un sens greșit. Indată ce înțelesul acestor expresiuni fu fixat, el le primi fără opoziție.

§ 8. Simbolul din Nicea.

După ce se înlăturară toate pedicile pe cari eusebianii și arianii le puseră termenului *ὁμοούσιος*, se redactă simbolul Nicen. Cine a redactat acest simbol nu se știe; atât numai să știe că Ermogen, atunci diacon,

1) Expresiunea ariană: *οὐκ ἦν πρὸ τοῦ γεννηθῆναι*, se referă, fără îndoială, la generațiunea Fiului din Tatăl, generațiunea anterioară timpului și nu la generațiunea sa corporală în timp, cum voește a proba sofistic Eusebiu, dând acestei expresiuni, perfect clare în sistemul arian, un alt înțeles și atribuind o ineptie arianilor pe cari acum îi părăsea.

Iar mai în urmă episcop în Cesarea, servind ca secretar al sinodului, scrise și citi simbolul. Acest simbol, cu anatema ce l-a anexat Eusebiu în circularea sa, rezultatul unor lungi deliberațiuni, unor lupte vii și unui examen scrupulos, a fost conservat intact până astăzi. El fu conceput în acești termeni:

„Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν ἔε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, Φῶς ἐκ Φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν τῷ οὐρα ᾧ καὶ τὰ ἐν τῇ γῆ· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα, ἐνανθρωπήσαντα, παθόντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα¹).

„Τοὺς δὲ λέγοντας, ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντες εἶναι, ἢ κτίστον ἢ τρεπτόν ἢ ἀλλοιωτόν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία“²).

Acésta fu redacțiunea primitivă a simbolului din Nicea. El era conform vechilor simbole ale Părinților anteriori, cari se găsea în bisericile diferitelor provincii; este primul simbol care primi caracterul ecumenic și fu îndreptat cu deosebire contra eresiei ariane.

Toți episcopii subscriseră acest simbol afară de cinci: Eusebiu din Nicomedia, Teognis din Nicea, Maris din Calcedon, Teona din Marmarica și Secundu din Ptolemaida. Dar simbolul fiind prezentat și citit imperatorului Constantin, acesta recunoscă că consimțimentul unanim al Părinților era o faptă a lui Dumnezeu și ame-

1) Sinodul al II ecumenic din Constantinopole (381) confirmă expres acest simbol și adăogă la el óre-care explicațiuni și desvoltări, împrumutate textual din S. Epifaniu, căci simbolul Niceno-Constantinopolitan s'a găsit întocmai la S. Epifaniu în *Ancoratus*, pe care carte a scris-o mai înainte de Sinodul Constantinopolitan. (Veđi *ed. Migne*, t. XLIII, p. 232).

2) Acest Simbol este luat din circulara lui Eusebiu de care s'a vorbit în § precedent.

nință cu exil pe cei cari refuzaseră de a'l subscrie. Cei trei dintâiū oposanți semnară de frica exiliului; iar Teona și Secundu preferiră exiliul și nu voiră a subscrie cu nici un chip.

Filostorg, un istoric arian, nu tălnuește înșelăciunea ce o făcură Eusebiu din Nicomedia și Teognis din Nicea în subscrierile lor, ci spune lămurit că aceștia introduseră în cuvântul ὁμοούσιος un *iota*, care făcea ὁμοιούσιος¹⁾, adecă *de asemenea substanță*, pe când ὁμοούσιος însemnă *de aceiași substanță*. Cum că ei nu semnaseră simbolul din inimă curată, se vede din aceste cuvinte ale lui Secundu, care fiind exilat, le țicea lui Eusebiu din Nicomedia: «Tu ai scris pentru a nu fi exilat, dar anul nu va trece ca tu să nu împărtășești nenorocirea mea»²⁾.

Ariu de asemenea fu condamnat cu exiliul; afară de persóna sa, Părinții condamnară și scrierile sale, adecă Talia și cele-alte cântece.

Discuțiunea asupra controversei ariane fiind terminată, Părinții intrară în resolvarea celor-alte cestiuni ca: disputa pascală, schisma meletiană, etc.

§ 9. Epistola sinodală a Sinodului I ecumenic.

Resolvând tóte cestiunile atingătoare de credința și disciplina Bisericei, episcopii scriseră o epistolă³⁾ pe care o adresară Bisericei din Alexandria și tuturor credincioșilor din Egipt, din Libia și din Pentapole ca cei mai interesați în cauză. Acéstă epistolă este probabil finitul lucrărilor sinodului I-iu ecumenic.

Ea era concepută în acești termeni:

»Prin grația lui D-deu și prin convocarea lui Constantin⁴⁾ întruniți din diferite provincii și cetăți, și formând în Nicea un mare și sânt sinod, am judecat că este necesar a vă adresa epistole din partea acestui

1) Philostorg., lib. I, c. 8.

2) Idem, c. 9.

3) Apud Theodoret., *Hist. eccl.*, lib. I, c. 8.

4) Acésta este încă o probă că Sinodul I-iu ecumenic din Nicea a fost convocat numai de imperatorul Constantin.

sinod, pentru ca să știți ceia ce a fost propus și examinat, decretat și stabilit de el.

» Mai întâiu, sub ochii imperatorului nostru Constantin, iubit de D-zeu, s'a discutat învățăturile impiii și perverse ale lui Ariu, și s'a decis, în unanimitate, a le anatematiza, precum blasfemiile și sofismele la cari recusesese pentru a dice că Fiul lui D-zeu a tras origina sa din nimic; că nu era înainte d'a se naște; că a fost un timp când nu era, că prin liberul său arbitriu fu capabil de vițiu și de virtute; că a fost o creatură și o ființă creată. Sântul sinod a dis anatema la toate aceste blasfemii nebune, pe cari, cu greu putea a le asculta. Care a fost pentru Ariu rezultatul erorilor sale? Voi îl știți, fără îndoială deja, sau îl veți afla îndată: nu voim a insulta pe un om care a primit demna sa recompensă prin exiliul la care l-a condamnat imperatorul. Impietatea sa a avut atâta influență asupra lui Teona din Marmarica și Secundu din Ptolemaida, în cât au voit mai bine să sufere aceeași pedepsă de cât să renunțe. Astfel, prin mila lui D-zeu, sunteți liberați de impietatea și molima acestei erori, de aceste blasfemii și de acești oameni neliniștiți cari au cutezat să turbure prin contestațiunile lor pacea credincioșilor ».

Restul epistolei coprinde decisiunile luate în privința lui Melețiu și a serbării Paștelui. Față de Melețiu sinodul a arătat o indulgență pe care nu o merita; a decis să rămână în orașul său episcopal, bucurându-se numai de titlul onorific de episcop, fără să mai aibă putere a face chirotoniri nu numai în altă parte, dar nici în orașul său; iar aceia cari au fost chirotoniți de el, vor fi admiși în sinul Bisericei, rămânând în funcțiunile și cinstea lor, în parochiile sau bisericile unde Alexandru va fi chirotonit episcop mai înainte, și ocupând al doilea loc după acestia. Nici unul dintre ei nu vor putea lua parte la alegeri, nici a exercita vre-o funcțiune episcopală fără voința bisericei catolice spuse lui Alexandru. Dacă vre unul din cei reîntrați mōre, pōte să i-se dea ca succesor tot unul

dintre cei reintegrați, numai să fie demn, să fie ales de popor și cofirmat de Alexandru; se exceptează de la această regulă Melețiu, din cauza caracterului său turburător și imprudenței sale, căci dându-i-se atare putere și autoritate ar putea din nou să abuzeze.

Cât pentru timpul serbării Paștelui, Sinodul înștiințază pe creștinii alexandrinii că orientalișii cari serbau Paștele într'o di cu Judei, 'l vor serba în viitor odată cu ei (adecă cu alexandrinii), cu Romanii și cu cele-alte Biserici.

Cu aceasta, terminându-se toate lucrările, imperatorul invită pe toți episcopii în palat și le dăte un ospăț strălucit, după care, distribuindu-le diferite prezente, în proporție cu meritul lor, și îndemnându-i la pace și unire, 'l lăsă să se întorcă fie care la biserica sa.

§ 10 Consecințele imediate ale Sinodului I-în ecumenic din Nicea.

După închiderea sinodului, imperatorul trimise în exil pe Ariu și pe cei doi episcopi Teona și Secundu; cu ei fură asemenea exilați preuții cari formaū parti-da lor. Constantin fôrte doritor a stârpi din rădăcină arianismul, luă și alte măsuri: arse Talia și cele-alte scrieri ale lui Ariu și ale prietenilor săi, amenințând cu pedeapsă de mörte pe aceia cari vor îndrăzni să ascundă vre-una din ele, și voi a nimici chiar numele de arianii înlocuindu'l prin acela de *porfiriani*, pentru că Ariu se făcuse vinovat ca și Porfiriu, care scrisese contra religiunei creștine. Cu toate acestea eresia nu dispăru și ide-ile ariane și continuară cursul lor. Mai mulți episcopi sntre alții Eusebiu, influentul episcop din Nicomedia și Teognis din Nicea, cari nu semnaseră simbolul din Nicea de cât pentru frica de exil, înclinaū încă către arianism. Acest simbol și cu deosebire termenul *ὁμο-ούσιος*, le displăcea; ei 'l acusaū că denaturează învățătura Bisericei în privința Persónei Fiului; după ei, ceastă învățatură trebuie să pună în iveală *iposta-vul* sau personalitatea Fiului lui D-deu și *divinitatea*

sa, pentru-că, diceau ei, termenul *ὁμοούσιος* nu arată indetel diferența personală ce există între Fiul și Tatăl: personalitatea Fiului nu este conservată și divinitatea sa este asemenea sacrificată pentru a face loc unei idei sabeliane, în ce privește indentitatea Tatălui și a Fiului.

Asemenea se știe că eusebianii semnaseră simbolul din Nicea și condamnaseră erezia, dar n'aũ voit să consimtă și la anatematizarea lui Ariu. Prin urmare, re- aparițiunea arianismului în Egipt și mai ales în Alexandria, urma de la sine. Când imperatorul simți această reînviere alungă din Alexandria pe mai multe persoane cari părăsiseră credința Nicenă și cari aprinseseră din nou focul discordiei; dar Eusebiu din Nicomedia și Teognis din Nicea, luară pe expatriați sub protecțiunea lor, și, disculpându'i, i admiseră în Biserica lor. Imperatorul nu întârzie de a exila pe acești doi episcopi trimițendu'i în Galia, fiind înlocuiți prin Amfion în Nicomedia și Crestus în Nicea.

După puțin timp (17 Aprilie, an. 328) muri Alexandru, episcopul din Alexandria, și în locul lui fu ales episcop diaconul Atanasiu, pe care Alexandru'l desemnase ca succesor al său fiind pe patul morții. Această alegere displăcu arianilor, care și reaminteau cu câtă tărie combătuse Atanasiu învățătura lor în Nicea. Cu toate acestea nu cutezară de o cam dată să ridice vocea contra lui.

§ 11. Incercările pentru intrarea lui Ariu în Biserică.

Constanța, sora imperatorului Constantin și soția lui Liciniu, avea pe lângă dânsa un preot care era devotat arianismului și care avea relațiuni secrete cu Eusebiu din Nicomedia și cu cel-alți protectori ai lui Ariu. Fînd pe patul de morțe, Constanța recomandă fratelui său pe acest preot, care în scurt timp câștigă încrederea imperatorului; el convinse pe Constantin că Ariu nu este nici de cum opus decretelor din Nicea. Imperatorul, care era setos de pace, cugetând că aderarea

lui Ariu la învățătura Nicenă ar fi unul din mijlocele cele mai sigure spre a-l dobândi, și se preutului: dacă Ariu semnează decretul sinodului și crede ca el, 'l voi da bucuros audiență și 'l voi retrimite cu onoare în Alexandria. De și acesta fu comunicată lui Ariu, totuși imperatorul 'l scrisese o epistolă prin care 'l invita să se prezente la dânsul cât mai grabnic, punându-l la dispoziție și mijlocele de mers.

Ariu, însoțit de diaconul Euzoiu; plecă imediat spre Constantinopol, unde ajungând, se prezentară imperatorului. Intrebându-se dacă consimt a subscrie simbolul din Nicea, ei răspunseră afirmativ și remiseră imperatorului această profesiune de credință:

„Prea religiosului și prea iubitului de D-șeu Stăpânului Nostru imperatorului Constantin, Ariu și Euzoiu:

„Cum ne-a ordonat Pietatea Văstră, Stăpâne imperator, am expus credința noastră, și prin acest act, mărturisim înaintea lui D-șeu, noi și aceia cari sunt cu noi, că credem astfel cum declarăm:

„Credem în D-șeu unul. Tatăl a tot Puternic, și în Domnul Iisus Christos Fiul său, care a fost *produs*, γεννημενον, de el înainte de toate secolele; D-șeu Cuvântul prin care toate au fost făcute, cele cerești cum și cele pământești; care s'a coborât și s'a întrupat; care a suferit, a înviat și s'a înălțat la ceruri; care din nou va veni să judece pe cei vii și pe cei morți.

„Credem asemenea în Sântul Spirit; în învierea trupului, în viața secolului viitor, în împărăția cerurilor și în Biserica lui D-șeu una și catolică care se întinde peste tot pământul.

„Am primit această credință din Sântele Evanghelii, Domnul dicând discipulilor săi: *«Mergeți și învățați toate națiunile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sântului Spirit.»* Dacă nu credem astfel, și dacă nu credem adevărat în Tatăl, Fiul și Sântul Spirit, cum crede Biserica catolică și după învățătura Scripturilor, D-șeu este judecătorul nostru, acum și în judecata viitoare. De aceea imperatore, prea iubit de D-șeu, cerem Pietății Văstre de

a permite, ca fiind eclesiastic și profesând credința Bisericei și a Sântelor Scripturi, să fim uniți cu Biserica care este mama noastră, după ce au fost lăsate de o parte discuțiunile și cestiunile nefolositoare; pentru ca noi și Biserica conservând o pace mutuală, să dăm lui D-zeu laude și mulțumiri pentru imperiu pe care l-ați pacificat, pentru Majestatea Văstră și pentru familia sa»¹⁾

În această profesiune de credință, Ariu trece sub tăcere egalitatea Fiului cu Tatăl, de óre-ce termenul *δμοούσιος* lipsește; de altă parte, arianismul se trădează în expresiunea *γεγενημένον* (produs, devenit), alésă cu multă dibăcie, pentru că se póte confunda cu *γεγεννημένον*, care însemnează *născut*, și care prin urmare, este expresiune ortodoxă.

Cu tóte acestea, Constantin, sub inspirațiunea preutului arian, cređu în sinceritatea lui Ariu și'i permise d'a intra în Alexandria.

Eusebiu din Nicomedia și Teognis din Nicea aflând despre chemarea lui Ariu din exil, sperară a obține aceiași indulgență, și scriseră o epistolă, pe care o adresară episcopilor celor mai însemnați în care declarau că sunt de acord cu credința Nicenă; că dacă s'au ópus la anatematizarea lui Ariu, acésta au făcut'o fiind că opiniunea lor era întemeiată pe scrisorile ce le primiseră de la acesta și pe explicațiunile cele dedese în prezența lor; iar acum fiind de acord cu sinodul cer a se bucura de aseiași indulgență ca și Ariu, care fiid cel nai vinovat, a fost chemat din exil și s'a justificat de acușațiunile aduse contra lui; în fine, el terminară epistola prin a ruga pe episcopi să aibă buna voință a prezenta imperatorului cererea lor, spre a decide cele ce va bine voi.

Imperatorul cređend, după declarațiunea lor, că a fost victima unei neprevederi, i chemă din exil și ei alergară la scaunele lor, alungând pe aceia cari'i înlocuiseră: pe Amfion din Nicomedia și pe Crestus din Nicea.

1). Apud Socrat., lib. I, c. 25 sq.

§ 12 Instigațiunile și calomniile Eusebianilor contra episcopilor ortodoxi și în particular con- tra lui Atanasiu.

Imperatorul Constantin, creștând că a comis o nedreptate față de cei doi episcopi: Eusebiu din Nicomedia și Teognis din Nicea, se arată de acum cu totul bine-voitor către dânșii; dar ei abusând de această condescendență a imperatorului, începură a face din nou turburări în Biserică. Astfel prin instigațiunea lui Eusebiu, Eustațiu din Antiochia, distins prin pietatea sa, prin cugetarea sa profundă, prin elocința și frumusețea stilului său, fu depus de un sinod ținut în reședința sa (329) și exilat în Macedonia. Mai mulți episcopi ortodoxi, ca: Asclepiu din Gaza, Eutropiu din Adrianopole, Eufrațion din Balanea, Cyrus din Beroe, în Siria, Diodor din Asia Minoră, Domnion din Sirmiu, Helanic din Tripoli, etc., fură de asemenea calomniați, condamnați și alungați din scaunele lor. Dar principalul obiect al urei lui Eusebiu, era Atanasiu antagonistul puternic al arianismului în sinodul din Nicea. Eusebiu voi a-l impune ca să primească pe Ariu și pe amicii săi în Biserică; imperatorul amăgit, scrise lui Atanasiu în același chip, amenințându-l și cu exiliul. Dar marele Atanasiu, nu era un om care să fie amăgit sau intimidat; el respunse cu curagiū că nu pōte admite în Biserică pe un eretic condamnat și escomunicat de un sinod ecumenic și că trebuie restabilit canoniceste; imperatorul putea să-l cheme din exil, dar nu și a judeca ortodoxia sa.

Eusebiu, vȳzȳnd că cu chipul acesta nu reușește, inventă contra lui Atanasiu o serie de calomnii și acușățiuni. Mai întâiu contestă ridicarea sa pe scaunul episcopal, pretinșȳnd că nu este demn de episcopat și că a fost ales numai de șapte episcopi, puțin capabili și contra voinței celor-alți. În același timp scrise melețienilor cu cari sta în relațiuni, îndemnându-i a inventa contra lui Atanasiu fapte de acușățiune. Trei episcopi melețieni se duseră în Nicomedia și acu-

sară pe Atanasiu că a introdus în Biserica din Alexandria un obicei cu totul nou, acela de a întrebuinta vestminte de în (στρυγάρια). Imperatorul porunci lui Atanasiu pentru a se duce în Nicomedia spre a se disculpa. Eusebiu recomandă acuzatorilor melețienii să nu părăsescă reședința. Când Atanasiu sosi, aceștia ridicară contra lui altă acușățiune, afirmând că din ordinul său un preut anume Macariu a sfârâmat un potir care aparținea melețlenilor. Dar Atanasiu reuși a convinge pe imperator de neesactitatea acestor acușățiuni.

Maî târziu însă, melețienii ridicară contra lui Atanasiu altă acușățiune mult maî gravă: afirmară că Atanasiu asasinase pe un anume Arseniu, episcop melețian din Tebaida și că îl tăese o mână pentru a se servi cu ea în lucrări magice; episcopul melețian Ión Arpach imaginase această intrigă.

Tóte aceste acușățiuni erau raportate imperatorului fie de Eusebiu din Nicomedia, fie de pritenii acestuia de la curtea imperială.

§ 13. Sinodul din Tyr și din Constantinopole. Exiliul lui Atanasiu.

Pentru a pune capăt neînțelegerilor, Constantin după îndemnul eusebianilor, convocă în Tyr (335) un Sinod compus în majoritate de eusebianii. Atanasiu refuză la început să se prezente pentru că nu voia să fie judecat de eusebianii, de vreme ce erau ereticii; dar imperatorul îl sili ca să se prezinte. Atanasiu cugetând că refuzul său nu ar face de cât să supere pe imperator și să dea ocașiune inamicilor săi pentru a-l calomnia, plecâ la Tyr cu episcopii ortodocși din Egipt, în număr de 49, printre cari erau și cei doi venerabili mărturisitori ai credinței: Pafnuțiu și Potamon. Înfațându-se înaintea sinodului, interogatorul începu. Legitimitatea episcopatului său o demonștră fără dificultate, căci aceasta era un fapt cunoscut de toți. Afacerea potirului rămase o pură aserțiune, lipsită de orice probă.

Pe când o delegațiune din sinul sinodului, compusă din cei mai mari inimiți ai lui Atanasiu, verifica la fața locului faptele de cari era acusat, se ridică în Tyr o acuzațiune de imoralitate contra sa. O femeie se presentă în sinod deplângând nenorocirea sa și spunând că a fost înșelată de episcopul Alexandriei. Atanasiu, fără a se mișca, făcu semn preutului său Timoteu, care înaintă cu gravitate către femeie și îi duse: »Cum poți să pretinzi că am găduit la tine și te-am desonorat?»; dar femeia arătând pe preut cu degetul începu a striga: «Da, eacă'l, 'l recunosc cu oróre, pe perfidul, pe profanatorul ospitalității!» O parte din episcopi, vedând că pretinsa acuzătoare nici nu cunoște pe Atanasiu, începură a ride, dar aceia cari o aduseseră, rușinoși de infamia lor, o alungară afară.

Cestiunea cu Arseniu, descoperi înșelăciunea inimicilor. Arianii ascuseseră pe Arseniu, dar el venise în Tyr, împins de curiozitate, pentru a vedea ce are să se întâmple; Atanasiu din întâmplare 'l descoperise; inimiții săi intrând în acuzațiunea asasinatului, Atanasiu 'i întrebă dacă cunosc pe Arseniu; răspunsul fiind afirmativ, el introduse pe Arseniu în sinod și desfăcându'i ambele părți ale înbrăcămintei sale, toți membrii sinodului putură să observe că Arseniu avea amândouă mâinile. Un tumult mare se făcu, și inimiții era cât p'aci să piardă pe Atanasiu, dar reprezentantul imperatorului, Archelau, 'l smulse din mâinile lor și 'l puse într-o corabie ce mergea spre Constantinopole. Astfel, cu tótă victoria reputată, Atanasiu fu condamnat, depus și chiar lovit mai ales de către aceia cari susținuseră asasinatul lui Arseniu.

Ajuns în Constantinopole, Atanasiu voi să convingă pe imperator despre inocența sa, dar nu fu ascultat, căci era descris la imperator ca cauzatorul tuturor turburărilor din Egipt.

Atunci Atanasiu esclamă: «Principe, care părăsești pe oprimat și nu sprijinești cu puterea ta de cât pe opresorii mei, să știi că Domnul va judeca între mine și tine!»; după aceasta adăogă că n'a venit să ceară

ertare, dar să cheme pe episcopii din Tyr, pentru ca în fața sa să se apere de acuzațiunile nedrepte ce i-se aducea. Acastă cerere plăcu imperatorului, care dete ordin episcopilor din Tyr să vină în Constantinopole. Mai mulți din prietenii lui Atanasiu, 'și luară drumul către bisericile lor, dar partida inimicilor, în frunte cu cei doi Eusebi, Teognis, Maris, Patrofil, Ursaciu și Valente, merseră degrab în Constantinopole, unde ținându-se un nou sinod (335) sub președința imperatorului, ridicară o nouă acuzațiune contra lui Atanasiu, anume că ar fi împedicat transportul grîului care se trimitea în fie-care an din Alexandria la Constantinopole. Acuzațiunea era bine urzită pentru-că atingea chiar pe imperator, și era cu atât mai gravă cu cât întârzierea corăbiilor dedese loc la nemulțumiri și răscole printre locuitorii orașului, cari se hrăneau mai mult din grîul ce venea din Egipt. Față cu această gravă acuzațiune, imperatorul, fără să mai asculte pe Atanasiu, 'l exilă la Trier în Galia.

Exiliul lui Atanasiu fu o victorie pentru Eusebiu din Nicomedia și prietenii săi.

§ 14. Eusebianii înduplecă pe imperator ca să primescă pe Ariu în Biserică. Mórtea subită a lui Ariu.

După chemarea din exil, Ariu se dusesese, cu permisiunea imperatorului, în Alexandria. Aci începu a face noi turburări printre creștinii și, fie că Constantin 'l chemă la Constantinopole pentru a'și da sémă de conduita sa, fie că eusebianii, cari calculaseră că fiind aci vor putea reuși mai lesne ca să fie reintegrat în Biserică, Ariu veni în Constantinopole. Eusebiu din Nicomedia se cređu destul de puternic pentru a sili pe Alexandru, episcopul local, ca să primescă pe Ariu în Biserică; dar ne reușind se îndreptă, împreună cu prietenii săi, către imperator și obținură ca Ariu să fie din nou prezentat, să i-se ia un nou interogatoriu și să semneze din nou o formulă ortodoxă. S. Atana-

nasiu, în epistola sa: *De morte Arii ad Serapionem*, (C. 2) naréză că Ariu afirmă prin jurământ imperatorului că învățătura pentru care fusese deosebit de Biserică de episcopul Alexandru, de ce anî mai înainte, nu era real învățătura sa; că Constantin liberându'l, 'i dîse: «Dacă credința ta este adevărat ortodoxă, ai avut dreptate să juri; dacă este impie, D-zeu să te judece pentru jurămintele tale». După acésta, imperatorul, prin stăruințele eusebianilor, dete ordin episcopului din Constantinopole ca să priméscă pe Ariu în Biserică; iar eusebianii 'l amenințară cu depozitiune și exil dacă nu se va pleca înaintea voinței imperatorului; în același timp 'l declarară că a doua dî (care era Duminecă) vor celebra și fără voia lui serviciul divin, de va fi necesar, pentru primirea lui Ariu în Biserică.

Intr'o încurcătură așa de gravă, episcopul Alexandru 'și puse tótă speranța în rugăciune; se duse în biserica Irinei (Păcei) și acolo se adresă lui D-zeu: «Retrage-mă din lume, dîcea el, înainte ca Ariu să intre în Biserică; sau dacă voești a avea milă de Biserica ta, împedică acest scandal, pentru-ca erezia să nu intre cu Ariu în Biserică».

In aceiași dî, Sâmbătă către séră, arianii merseră pentru a face ultimă invitare episcopului, dar 'l găsiră tot așa de statornic ca și mai înainte.

Ariu însoțit de prietenii săi, traversă cetatea în triumf; mulțimea era imensă și se îndeșea din ce în ce; sosind aprópe de *forum Constantini*, o necesitate naturală 'l sili să se retragă; el intră într'un loc secret, unde muri subit (336).

Mulți priviră acéstă mórte ca o pedépsă Dumnezească și imperatorul veni la ideia că Ariu fusese într'adevăr un eretic, și că depusese un jurământ fals; el a privit acéstă mórte, așa de neașteptată, chiar ca o confirmare a credinței de la Nicea.

Spectacolul acesteî subite mcrți făcu ca mulți din arianii să se convertéscă. Locul unde muri Ariu, fu considerat în Constantinopole mult timp ca un loc bles-

temat și fu supus diriziunei publice, până când un arian bogat, pentru a șterge această pată a sectei, l cumpără și dădi o casă pe el.

Eacă ceea ce am avut de ȃis de la nascerea ere-siei ariane și până la mórtea autorului ei. Ariu muri, dar ideile sale nu periră odată cu el; ele continuară și de aci înainte sub forma ceva mai fină a *omeu-sianilor*, sub cea exagerată a *anomeilor* (sau exu-conțianilor) și sub aceia a *omeilor*, până ce în anul 381 imperatorul Teodosiu cel Mare dete ultima lovi-tură de mórte arianismului. Numerósele partide năs-cute în sânul arianismului l preparară ruina. Arianismul alungat din împărăția Cesarilor, se refugie printre barbari, Goți, Gepizi, Vandali, Lombardi, cari încun-giurau imperiul din tóte părțile.

În § următor vom arăta principiul fundamental al arianismului, și cu acésta vom termina lucrarea de față.

§ 15. Principiul fundamental al arianismului.

O parte din teologi au creȃut că arianismul nu era de cât o reacțiune a principiului creștin contra sabe-lianismului; iar alți l au privit ca dezvoltarea învê-țătorei respândite în șcôla alexandrină asupra Trinităței. Ambele opinii coprind în sine ceva adevărat. Ari-anismul este o reacțiune contra modalismului lui Sa-beliu, căci pe când sabelianismul confundă Persónele divine, arianismul, din contra, le separă profund. El ține de șcôla din Alexandria și de mișcarea teologică din secolul al IV-lea, pentru că óre-cari expresiuni îndoióse și imprudente ale apărătorilor ipostasianismului arată o neegalitate naturală a Persónelor divine. Alți, în fine, vėd în arianism mai mult o reacțiune filoso-fică și politeistică, de cât o reacțiune creștină, mai mult o nouă formă a platonismului și Gnosticismului, de cât o exagerare a principiului creștin.

Fundamentul arianismului este, fără îndoială, acest pricipiu filosofic după care D-zeu n'a putut crea lumea

direct și fără intermediariu, fie că era nedemn de D-zeu d'a lucra imediat asupra ființelor așa de inferioare și așa de imperfecte, fie că ele însăși n'au fost capabile a suporta lucrarea divină.

Invățătura lui Filone, a cărei basă era platonismul și al cărei focar era Alexandria, a avut o influență destul de mare în dezvoltarea arianismului. Ast-fel, ca și Filone, Ariu exagerază distincțiunea între lume și D-zeu, și consideră pre D-zeu ca prea înalt pentru a intra imediat în raport cu lumea, și lumea ca prea infimă pentru a putea suferi o lucrare directă din partea lui D-zeu. S. Atanasiu ¹⁾ arată că Ariu și amicii săi Eusebiu din Nicomedia și sofistul Asteriu, 'și au apropiat foarte mult aceste principii fundamentale ale filosofiei lui Filone. De asemenea ca și Filone, Ariu admite *o ființă intermediară* care, mai mică de cât D-zeu, a fost instrumentul divin în crearea lumii. Acastă ființă intermediară, după Ariu, este Λόγος. Acest Λόγος a lui Ariu ca și Λεγος a lui Filone sunt și unul și altul declarați inferiori Ffinței absolute. Ca consecință, ființa intermediară și inferioară nu poate fi *egală în substanță, egală în eternitate* cu D-zeul absolut și adevărat.

Ariu recunoscuse că termenul *născut* putea singur să salveze existența personală a Fiului contra sabelianismului; el luă așa dar ideia de *născut* ca fundament argumentațiunei sale, dar transportă categoria *timpului*, care domină întrégă generațiune umană, la generațiunea divină și trase din ideia de generațiune conclusiunea că: *Fiul nu poate fi coetern cu Tatăl*. Cu toate acestea, el nu voia a vorbi de o prioritate temporară propriu zisă, dar numai de o prioritate în raport cu durata timpului, așa cum poate exista pentru Tatăl și Fiul; căci după Ariu, timpul nu începuse de cât cu creațiunea, și ast-fel Fiul, prin care toate au fost create, și care era, prin urmare, *înainte de* creațiune, era asemenea născut înaintea tuturor timpurilor.

1) Athanas., *Orat. II C. Arian.*, C. 24.

Alți teologi desvoltaseră deja înainte de Ariu această argumentare, dar el o împinse mai departe, și cređu că această distincțiune, pe care o stabilește între Tatăl și Fiul, se perde *dacă se admite că Fiul este născut din substanța Tatălui*. Acastă temere putea să'î fie inspirată de istoria termenului ὁμοούσιος care, după cum știm, fusese respins de sinodul din Antiochia (269) ținut contra lui Paul din Samosata, pentru motivul că acesta 'l lua într'un înțeles fals. Astfel fiind, Ariu respinsă nu numai această expresiune, dar orî și care alta asemenea cu acăsta, și întrebuințată de S. S. Părinți. El lepădă nu numai expresiunea, dar și lucrul ce ea exprima, susținënd pozitiv că Fiul era ἐξ οὐκ ὄντων, cea ce ̄era diametral opus termenului ὁμοούσιος, și merse mai departe, ca nici unul până la el, făcënd din Λόγος o creatură în tótă puterea cuvântului.

Ariu mai avea și un alt motiv pentru a nu admite că Fiul este născut din substanța Tatălui. El credea că prin acăsta se *divide* substanța divină, pe când D-đeū este absolut indivisibil. Și într'adevăr, noi am vedüt (Partea III, § 6) că arianii imputau ortodxilor cum că consideră și divide substanța divină ca óre-care lucrul *corporal*. Ei credeau că învęțatura lor menține singură nu numai indivisibilitatea și incorporabilitatea lui D-đeū, dar și *imutabilitatea* sa. Creațiunea lucrurilor temporale trebuia, după ei, a determina cu necesitate o schimbare în Creatorul; căci dacă D-đeul suprem ar fi creat lumea, ar fi perdut din imutabilitatea sa. Căt pentru Fiul nu vedeau nici un pericol negându-ı *imutabilitatea*, pentru-că, după ei, nu era de căt o creatură, dar o creatură creând apoi la rîndul sęu lumea.

Arianii saū nu voiaū, saū nu erau în stare să înțelegă că dacă este o generațiune în D-đeū, ea nu póte avea caracterul generațiunei umane; că generațiunea divină nu póte fi de căt o comunicare pură și indivisibilă a substanței; că în o ființă eternă și imutabilă acăsta comunicare trebuie să fie immanentă și eternă;

că este necesarmente o diferență între acela care o comunică și acela căruia se comunică; că, cu toate că sunt coeterni, unul este principiul altuia; că într'o ființă esențial inteligentă, această comunicare se face cu înțelegînță și cu voință; dar pentru-că este substanțială și imanentă, ea nu pôte depinde de liberul arbitriu, cum depinde creațiunea, care este o producțiune eternă.

Ariu, precum am văduț, da puțină importanță tradițiunei Biserice și recurgea, fie la o tradițiune secretă, care s'ar fi propagat de ore-carî bărbați sânti, fie chiar la o inspirațiune particulară din partea lui D-đu.

Adesea arianii se întemeau pe S. Scriptură pentru a întări ideile lor; astfel, pentru a proba că Cuvântul a avut un început de existență și că a fost făcut pentru creațiune, citau textul din proverbii¹⁾. «*Domnul m'a creat începutul căilor sale*»; și acela din Ap. Pavel unde Christos este numit *Intâiul născut a totă făptura*²⁾, etc., Ei deduceau *mutabilitatea* Fiului lui D-đu, cu deosebire din epist. către Filipeni³⁾ unde Ap. Pavel ție că din cauza ascultărei sale până la mörte D-đu 'l a prea înălțat; iar *imperfecțiunea* cunoscînței sale din cuvintele: că Tatăl singur cunösce țiuva și ora judecăței⁴⁾. In fine, discipulii lui Ariu, constrînși a găsi probe în sprijinul învățăturai lor, nu se temeau a atribui Cuvântului însuși întristarea sufletului lui Christos în grădina Ghethsimani și pe Golgota.

Contra acestor afirmări cari toate tindeau a contesta adevărata filiațiune și adevărata natură divină a Cuvântului, arianii 'l numeau Fiul lui D-đu, Fiul unic al lui D-đu, și cea ce pare mai uimitor, D-đu, D-đu adevărat, D-đu perfect.

Eacă după Ritter, principiul fundamental al arianismului: «In acest sistem, zice el, revelațiunea lui D-đu

1) Prov., 8, 22.

2) Colos., 1, 15.

3) Filip., 2, 8 sq.

4) Marc., 13, 32.

făcută, fie prin predicarea Evangheliei, fie prin creațiunea lumii, este tot-d'auna o revelațiune imperfectă; adevăratul D-zeu este ascuns. Acesta nu este de cât un D-zeu subordonat, inferior, care, într'un mod și în altul de revelațiune, este activ și se manifestă. Acest D-zeu formator al lumii, așa după cum 'l concepe Ariu, diferă puțin de divinul arhitect al Gnosticilor . . . Dar D-zeul lui Ariu are încă o mai mare analogie cu al păgânilor, c ri după ce saū înălțat la cugetarea unui D-zeu absolut, n'aū putut a se convinge că acéstă ființă pură și perfectă putu să se pogóre a crea însuși acéstă totalitate de lucruri sensibile, care le părea așa de imperfectă și a o pătrunde cu puterea sa, a manifesta în ea mărirea sa. Păgânii aū admis așa dar că D-zeul suprem a recurs, pentru formarea lumii, la ființe imperfecte, inferiøre, pe cari trebuim a le cinsti ca zei, pentru că tótă ființa nóstră depinde de ei. Dar Ariu, separându-se de păgâni, cari admiteau o multitudine de ființe intermediare, nu conservă de cât un D-zeu formator al lumii.»¹⁾

Așa dar arianismul reînviază politeismul admitând în divinitate superiorul și inferiorul, un D-zeu mare și un D-zeu mic; restabilește idololatria proclamând că trebuie a adora și pe unul și pe altul, de și sunt esential separați și de naturi diferite.

1) Ritter, Hist. de la phil. chret., lib. V, C. II, sect. I^o.

POZIȚIUNI

1. Diferențele relative la timpul serbării Paștelor înainte de sinodul I-iū ecumenic din Nicea.
2. Episcopul Romei a participat la convocarea sinodului I-iū ecumenic din Nicea sau nu?
3. In ce chip D-zeu este autorul sufletelor urmașilor lui Adam?

Se aprobă
Decanul Facultății

Dr. N. NITZULESCU.

